

Barta Andrea

Római kori pannoniai átoktáblák és nyelvezetük
(Szöveg, nyelv, funkció)

Doktori értekezés

2015.

EÖTVÖS LORÁND TUDOMÁNYEGYETEM
BÖLCSÉSZETTUDOMÁNYI KAR
NYELVTUDOMÁNYI DOKTORI ISKOLA
ÓKORTUDOMÁNYI PROGRAM

Barta Andrea

**Római kori pannoniai átoktáblák és nyelvezetük
(Szöveg, nyelv, funkció)**

Doktori értekezés

Témavezető: Dr. Adamik Béla PhD, habilitált egyetemi docens

A doktori iskola vezetője:	Dr. Bárdosi Vilmos CSc, egyetemi tanár
A program vezetője:	Dr. Déri Balázs PhD, egyetemi tanár
A bizottság elnöke:	Dr. Adamik Tamás DSc, professor emeritus
Hivatalosan felkért bírálók:	Dr. Németh György DSc, egyetemi tanár Dr. Fehér Bence DSc, egyetemi docens
A bizottság titkára:	Dr. Simon Zoltán PhD, egyetemi adjunktus
A bizottság további tagjai:	Dr. Szabó Ádám PhD, habilitált egyetemi docens Dr. Déri Balázs PhD, egyetemi tanár Dr. Bolonyai Gábor CSc, habilitált egyetemi docens

Budapest, 2015.

ADATLAP
a doktori értekezés nyilvánosságra hozatalához

I. A doktori értekezés adatai

A szerző neve:	Barta Andrea
MTMT-azonosító:	10032432
A doktori értekezés címe és alcíme:	Római kori pannoniai átoktáblák és nyelvezetük (Szöveg, nyelv, funkció)
DOI-azonosító:	10.15476/ELTE.2015.036
A doktori iskola neve:	Eötvös Loránd Tudományegyetem Bölcsészettudományi Kar Nyelvtudományi Doktori Iskola
A doktori iskolán belüli doktori program neve:	Ókortudományi Program
A témavezető neve és tudományos fokozata: ..	Dr. Adamik Béla PhD habilitált egyetemi docens
A témavezető munkahelye:	Eötvös Loránd Tudományegyetem Bölcsészettudományi Kar Ókortudományi Intézet Latin Tanszék

II. Nyilatkozatok

1. A doktori értekezés szerzőjeként

a) hozzájárulok, hogy a doktori fokozat megszerzését követően a doktori értekezésem és a tézisek nyilvánosságra kerüljenek az ELTE Digitális Intézményi Tudástárban. Felhatalmazom az ELTE BTK Doktori és Tudományszervezési Hivatal ügyintézőjét, Manhercz Mónikát, hogy az értekezést és a téziseket feltöltse az ELTE Digitális Intézményi Tudástárba, és ennek során kitöltse a feltöltéshez szükséges nyilatkozatokat.

b) kérem, hogy a mellékelt kérelemben részletezett szabadalmi, illetőleg oltalmi bejelentés közzétételéig a doktori értekezést ne bocsássák nyilvánosságra az Egyetemi Könyvtárban és az ELTE Digitális Intézményi Tudástárban;

c) kérem, hogy a nemzetbiztonsági okból minősített adatot tartalmazó doktori értekezést a minősítés (dátum)-ig tartó időtartama alatt ne bocsássák nyilvánosságra az Egyetemi Könyvtárban és az ELTE Digitális Intézményi Tudástárban;

d) kérem, hogy a mű kiadására vonatkozó mellékelt kiadó szerződésre tekintettel a doktori értekezést a könyv megjelenéséig ne bocsássák nyilvánosságra az Egyetemi Könyvtárban, és az ELTE Digitális Intézményi Tudástárban csak a könyv bibliográfiai adatait tegyék közzé. Ha a könyv a fokozatszerzést követően egy évig nem jelenik meg, hozzájárulok, hogy a doktori értekezésem és a tézisek nyilvánosságra kerüljenek az Egyetemi Könyvtárban és az ELTE Digitális Intézményi Tudástárban.

2. A doktori értekezés szerzőjeként kijelentem, hogy

a) az ELTE Digitális Intézményi Tudástárba feltöltendő doktori értekezés és a tézisek saját eredeti, önálló szellemi munkám és legjobb tudomásom szerint nem sértem vele senki szerzői jogait;

b) a doktori értekezés és a tézisek nyomtatott változatai és az elektronikus adathordozón benyújtott tartalmak (szöveg és ábrák) mindenben megegyeznek.

3. A doktori értekezés szerzőjeként hozzájárulok a doktori értekezés és a tézisek szövegének

Plágiumkereső adatbázisba helyezéséhez és plágiumellenőrző vizsgálatok lefuttatásához.

Budapest, 2015. március 11.

Barta Andrea
a doktori értekezés szerzője

(Németh Ádám grafikája. A kép a BTM Aquincumi Múzeum tulajdona)

TARTALOMJEGYZÉK

Előszó	6
I. Bevezetés	10
1. A témaválasztás és a dolgozat anyagának körülhatárolása.....	10
2. A vizsgálat módszerei	11
3. Az átoktáblák mint forrásanyag.....	12
4. A vulgáris latin, az átoktáblák nyelve	15
II.1 Pannoniai latin nyelvű átoktáblák	18
1. Az aquincumi átoktábla	18
2. A savariai átoktábla	45
3. A sisciai átoktábla.....	55
4. A carnuntumi átoktábla.....	74
5. Az emonai átoktábla	95
6. A poetoviói átoktábla.....	104
7. A budapesti átoktábla.....	113
II. 2 A pannoniai latin vonatkozású átoktáblák	122
1. A sisciai görög átoktábla.....	122
2. A savariai görög átoktábla	132
III. A korpusz jellegzetességei, értékelése	138
1. A táblák külső, fizikai jellegzetességei.....	138
2. A szövegek jellegzetességei	143
3. A disszertáció eredményei	145
Felhasznált irodalom	147

Előszó

Doktori értekezésem témája a római kori *Pannonia* provincia területéről előkerült latin nyelvű, valamint latin vonatkozású átoktáblák aktuális áttekintése, egységes elvek alapján történő értelmezése, valamint nyelvészeti-filológiai vizsgálata. A kutatásom kiindulópontját a 2007-ben a polgárvárosi temetőben megtalált aquincumi darab jelentette, melynek vizsgálatára és feldolgozására én kaptam megbízást. Ennek kapcsán számos olyan problémával találkoztam, melynek megoldásához szükséges volt a lelet típus megismerése – nem kizárólag vallástörténeti szempontból. Sokkal inkább e műfaj nyelvi jellegzetességeit kellett megérteni ahhoz, hogy betekintést nyerjünk a környezetbe, melyben megszülettek e tárgyak.

Az átoktáblák kutatása az ókortudomány több területét érinti. Egyrészt nagyon fontos forrásai az antik vallás-, illetve mágiatörténetnek. A táblák dokumentálják és igazolják mindazokat az információkat, melyekről a szépirodalmi művek és a mágikus papiruszok, az egykori varázskönyvek tudósítanak. Nemritkán társadalmi kérdéseket is érintenek, további kutatásoknak utat nyitva. A többnyire sérült, apró fémlapok elolvasása és szövegének értelmezése azonban sokszor nem egyszerű, ilyenkor van szükség alapos filológiai, nyelvészeti elemzésre. A nyelvészet nem csak segédtudománya lehet az átoktáblák kutatásának, hanem célja is. A megalkotóik származhattak ugyan a társadalom vezető, illetve képzett, iskolázott rétegeiből, de a fennmaradt átokszövegek tanúsága szerint nem ez volt a jellemző. A beszélt nyelv jellegzetességei különböző formában és mértékben mutatkoznak meg rajtuk. Így a vulgáris latin megismerésének is az egyik legfontosabb forrásai. Különösen igaz ez egy olyan területen, Európában, ahol a szerves anyagból készült szöveghordozók csak a legritkább esetben maradtak fenn. Az átoktáblák közvetlen adatokkal szolgálnak, nem kell számolni a középkori másolók beavatkozásával, és jóval hosszabb, összetettebb szövegeket jelentenek, mint a köfeliratos emlékek.

Dolgozatommal egy olyan átfogó művet szeretnék átnyújtani, mely alapvetően a filológia segítségével nyelvi szempontból tárgyalja újra a pannoniai átoktáblák gyűjteményét. Egy korpusz tagjainak véve őket, melyek várhatóan nem különülnek el a birodalom többi részében előkerült átokszövegtől, aprólékos elemzés útján számos nyitva maradt kérdésre igyekszem választ adni, ahol szükséges, ott újabb olvasatokat, értelmezéseket javasolok. Végül a gyűjtemény egységes értékelésével megvizsgálom, milyen helyet foglalnak el az antikvitásból fennmaradt átoktáblák között.

A dolgozat könnyebb áttekinthetősége érdekében párhuzamos szöveghelyek idézésekor csak akkor közlöm a betűhű olvasatot, valamint akkor használom a hagyományos epigráfiai kódrendszert, ha annak fontos szerepe van. Minden egyéb esetben normalizált formában hivatkozom e szövegekre. Az általam újraközölt pannoniai átoktábláknál használt epigráfiai kódrendszer jelei a következők (igyekeztem megtartani a leideni kódrendszert, valamint annak Panciera—Kummrey-féle kibővített, átdolgozott változatát, de nem volt szükségem minden jelre):

- [] a szöveg készítője által minden bizonnyal megadott, de mára olvashatatlaná vált részek jelölésére
- () az írnok által a szövegben tett szándékos rövidítés feloldása
- < > a szövegben nyelvi jelenségek miatt vagy technikai hibaként kimaradt betűk, szóelemek beszúrása
- { } a szövegben nyelvi jelenségek miatt vagy technikai hibaként bekerült betűk, szóelemek kiiktatása
- ˆ ˆ hibásan írt betű javítása

Korábbi szövegközlések, publikációk eltérő epigráfia kódolását átalakítottam az enyémre, hogy jobban kitűnjenek az eltérések, vagyis szövegszerűen nem fognak megegyezni más szerzők olvasati jeleivel.

Számos feliratkörpuszt használtam, de mindenek előtt az interneten hozzáférhető, gyors keresésre alkalmas gyűjteményeket. A római birodalom közel teljes időbeli és térbeli kiterjedése során létrejött és modern korokban újra napvilágra került latin nyelvű feliratos anyagának nagy részét tartalmazza az Epigraphik-Datenbank Clauss / Slaby (EDCS). Azzal, hogy keresőmodulja kiválóan alkalmas az átoktáblák szövegéhez párhuzamos helyek keresésére, sokkal gyorsabban és szélesebb körben váltak elérhetővé adatok, mint a sok évvel-évtizeddel ezelőtt összeállított feliratkörpuszok indexei révén. Az Epigraphic Database Heidelberg (EDH) által összegyűjtött feliratai összehasonlíthatatlanul jobban vannak kategorizálva az EDCS-nél, viszont jóval kevesebb felirat található meg benne. A latin nyelvű átoktáblák legfrissebb gyűjteménye Amina Kropp: *Defixiones: ein aktuelles Corpus lateinischer Fluchtafeln* című könyve 2008-ból. Dolgozatomban az átoktáblára való hivatkozásnál ennek a számaikat adom meg a *dfx* rövidítés után, szintén az áttekinthetőség érdekében, ott ugyanis megtalálható az összes többi közlési helye. Végül nyelvi jelenségek

párhuzamaihoz Adamik Béla OTKA-projektjének adatbázisát (Császárkori latin feliratok számítógépes nyelvtörténeti adatbázisa - LLDB, vö. <http://lldb.elte.hu>) használtam.

* * *

Köszönetnyilvánítás

Legelőször témavezetőmnek, Dr. Adamik Bélának szeretném megköszönni a dolgozat megírásához nyújtott felbecsülhetetlen segítségét. Egy doktori disszertáció megírása mindig hosszú és nehézségekkel teli folyamat, de ő mindig lelket öntött belém, amikor elvesztettem a lendületet. Megértő és türelmes volt velem szemben, rengeteg hasznos szakirodalomra hívta fel a figyelmemet, és végigkísérte a disszertáció elkészülésének teljes folyamatát. Neki köszönhetem azt is, hogy az átoktáblákban megtaláltam a doktori témámat. Az első pillanattól számított rám az LLDB (Late Latin DataBase) OTKA-projektben, melynek keretén belül már eddig is több ezer vulgáris latin jelenséget kategorizáltunk. Amellett, hogy e munkának egy nagyszabású hivatkozható adatbázis lesz az eredménye, résztvevőként kitűnő fejlődési lehetőséget jelentett, és magabiztossághoz juttatott a nyelvi jelenségek értékelésékor.

Köszönetet kell mondanom dr. Lassányi Gábornak, a BTM Aquincumi Múzeum munkatársának, aki felkért az aquincumi átoktábla megvizsgálására és feldolgozására. Ezzel lényegében elindított azon az úton, melynek eredményét most a kezében tartja az Olvasó.

Meg kell köszönnöm dr. Sosztarits Ottónak, az Iseum Savariense főmunkatársának, hogy átengedte számomra a savariai latin nyelvű tábla vizsgálatát, amelyik az egyik legfontosabb forrásanyagnak bizonyult.

Hálás vagyok dr. Németh Györgynek, amiért meghívott arra a konferenciára, ahol összegyűltek az átoktábla kutatás legjelesebb képviselői. Ezen túlmenően azt is ő tette lehetővé, hogy személyes beszélgetések során eszmét cserélhessek a téma legtapasztaltabb szakértőivel.

Herman József professzor úrnak köszönhetem, hogy a latin szakon készített szakdolgozatom kiadásra került. Ő lektorálta első tudományos publikációm¹, ezzel jelképesen is elindulhattam az általa megállapított irányban.

¹ BARTA 2005.

Köszönettel tartozom a Semmelweis Egyetem Nyelvi Kommunikációs Központjában dolgozó kollégáimnak is, akik beszélgetéseink során számos kiváló ötletet adtak a dolgozat továbbfejlesztéséhez. Külön köszönöm Varga Éva Katalinnak remek meglátásait, szakirodalmi iránymutatásait, módszertani kérdésekben adott tanácsait.

Végül, de nem utolsó sorban köszönöm férjemnek és egész családomnak a megértést, a végtelen támogatást és türelmet, valamint azt, hogy biztos háttérrel jelentettek nekem a disszertáció elkészítésének küzdelmes ideje alatt.

I. Bevezetés

1. A témaválasztás és a dolgozat anyagának körülhatárolása

A 2007-ben az aquincumi polgárvárosi temetőben, jól dokumentált körülmények között megtalált átoktábla jelentőségét az mutatja, ha összehasonlítjuk más átoktáblákkal. Már az első szempont tekintetében, az adott provinciában megtalálható párhuzamok között nyilvánvalóvá válik, hogy ez a lelet nemcsak azért kiemelkedő, mert Aquincum városának eddig rejtett rétegeibe enged bepillantást, hanem a pannoniai „korpusz” nagyságát is alapvetően megnöveli. A klasszikus antikvitás csaknem teljes egészében, a görög területek és a római birodalom szinte minden pontján felbukkant ez a lelettípus. Számos olyan települést, provinciát ismerünk, ahonnan tízesével kerülnek elő, míg Pannoniában a feliratos mágikus tárgyak száma is jóval az átlag alatt van²: A hagyományosan ide sorolható régészeti leletek között 24 gemmát, 23 amulettet és mindössze 9 átoktáblát találunk³. Az aquincumi tábla értelmezéséhez párhuzamokat elsősorban ezekből lehet remélni. Mégis, az előbbi két kategóriát ki kellett zárnom a vizsgálat köréből. Ezeknél ugyanis nem lehet bizonyítani a helyi gyártást, valószínűleg kézikönyvekből szolgálai módon kimásolt kifejezéseket takarnak, számunkra nem vagy alig értelmezhető módon adják meg a megrendelő kívánságára elkészített védő-elhárító varázsigéket. Ráadásul ezek valódi értelmével, eredetével sem biztos, hogy ők maguk is tisztában voltak⁴. A gemmák esetében a rajtuk szereplő egy-két szavas mágikus kifejezések, illetve az amuletek nagyrészt értelmezhetetlen varázsszavai és jelei a latin és görög szöveges átoktáblák magyarázatához kevés párhuzamot nyújtanak. A pannoniai átoktáblák ugyanis kizárólag latinul és görögül születtek meg. Pusztán egy-két darabon található mágikus jelek, de nem ezek adják az adott tábla fő tartalmát. Az aquincumi tábla feldolgozása során ezért csak a helyi átoktáblákat vizsgáltam meg közelebbről, és úgy találtam, hogy gyűjteményként való kezelésükhöz egységes elvek mentén, felhasználva a publikálásuk óta megszületett eredményeket, újra meg kell őket vizsgálni.

² A pannoniai mágikus feliratok gyűjteményét Németh Gy. állította össze: NÉMETH 2012b (angolul), NÉMETH 2012a (magyar változat).

³ A disszertáció benyújtása előtt három héttel két újabb átoktábla került elő Aquincumból, ezeket azonban a dolgozat keretén belül már nem tudtam feldolgozni. Szintén ki kellett hagynom a harmadik savariai átoktáblát, mert a publikálója még nem közölte az eredményeit. Összesen tehát 2015. márciusáig 12 átoktábla került elő, ebből kettőt tarthatunk görög nyelvűnek, 10-et pedig latin nyelvűnek (egyen görög mágikus határfokozó kifejezéssel) – a két újabb aquincumi és a harmadik savariai is pillanatnyilag teljes egészében latin nyelvűnek látszik.

⁴ Melyekre a számos „elírás”, nem következetesen írt varázsigé, démonnév utal, és valószínűleg a karakterek nagy száma mögött is valójában kevesebbet kell keresnünk.

A kilenc tábla hét egykori pannoniai településen készült (*Aquincum, Savaria, Carnuntum, Emona, Poetovio, Siscia* és egy ismeretlen lelőhely), időben a provincia fennállásának első három évszázadát fedik le, és az elmúlt bő száz év különböző időpontjaiban kerültek elő, majd különbözőképpen dolgozták fel őket – mind módszertanában, mind minőségében. A szakirodalomban sok pontatlan hivatkozást lehet találni, és gyakran a legfrissebb tanulmányok is a legrégebbi verziókhoz nyúlnak vissza, tudomást nem véve az időközben megoldott problémákról.

2. A vizsgálat módszerei

Az összehangolt elemzésem a következő szempontok alapján történik. Nagyon fontosnak tartom a külső jellegzetességek mélyreható vizsgálatát, ahol lehetséges, autopsziára hagyatkozom. Számba veszem a lelőhelyet, megvizsgálom, milyen típusú település, mely pontján került elő, igyekszem a pontos lelőköörülményeknek is utánajárni. Mivel az átoktábla gyakran nem csak a mágikus rítus dokumentációja, hanem az eszköze is, érdemi információkat jelenthet az ólomlapot ért eljárások (átszúrás, feltekerés, égetés) megfigyelése. A szöveg összképe, rendezettsége, az írás iránya, a betűtípusok mind lehetnek az átok hatásfokozói, nem csak az írnok iskolázottságáról és igényességéről tudósítanak. Mindezekre a nyilvánvaló gyűjteményképzési célok mellett azért van szükség, mert esetleg hozzájárulhatnak a szöveg pontosabb, helyesebb értelmezéséhez.

A tábla belső vizsgálata során egyrészt a szöveg lejegyzője által elkövetett helyesírási hibákat boncolom. Ennek folyamán nagy hangsúlyt fektetek a nem normatív, szubstandard (ún. vulgáris) latin és görög jelenségek feltárására, mivel a feliratok és a hétköznapi élet kevés fennmaradt írásos dokumentuma (*instrumenta inscripta*) mellett ez a forrástípus nyújtja a témához a legtöbb érintetlen adatot, ezen keresztül ismerhető meg első kézből az irodalmi normától távol álló nyelvhasználat. A nyelvi elemzés másik módszere a párhuzamos helyek felkutatása, egyrészt az irodalomban, másrészt az átoktáblák összesített korpuszában. E két eljárás egymás mellett választ adhat arra a kérdésre, hogy feltételezhetünk-e segítségül hívott varázskönyvet, annak receptje szerint készülhetett-e az átok és vele a tábla, vagy esetleg egy magánembert kell a szöveg mögött látnunk. Ezzel ugyanakkor talán az is megállapíthatóvá válik, ez mennyiben egy ember önálló nyelvi megnyilatkozása, vagy ugyanúgy pusztán formulákból építkezik, ahogyan azt a nagyobb epigráfiai emlékeknél tapasztaljuk.

Mielőtt az egyes tárgyak elemzésére rátérnék, tekintsük át általánosságban az átoktáblákat mint régészeti leletípust, és vizsgáljuk meg a vulgáris latin jelentőségét kutatásunk céljának érdekében.

3. Az átoktáblák mint forrásanyag

Az átoktáblák (*defixionum tabellae*) mágikus szertartások fontos eszközei voltak⁵. Ezeken keresztül lehetett üzenetet küldeni az isteneknek, segítséget kérni tőlük ahhoz, hogy valaki elégtételt kapjon az őt ért sérelmekért, vagy hogy egy másik ember akaratát, önrendelkezését gonosz szándékból meggátolja⁶. A társadalom minden rétege – a császári családtól a rabszolgáig – igénybe vehette ezt a sötét eljárást, ha úgy érezték, más eszköz már nem áll a rendelkezésükre. Szerelmi csalódások, üzleti viszályok, bírósági ügyek, vagy egy ellopott személyes tárgy, egy fontos kocsiverseny is hajthatta a kuncsaftokat mágusokhoz, ugyanakkor nem zárhatjuk ki, hogy házilag is lefolytattak egy-egy szertartást. Mint régészeti lelet, alapvetően egy apró, általában valamilyen módon feltekert, összehajtott vékony ólomlapot értünk rajta, de fennmaradt varázskönyvek receptjei alapján valószínűleg más, könnyen lebomló alapanyagot is használtak e célra. Nem ritkán tüvel, szöggel átszúrták őket, ezzel is nyomatékositva és visszafordíthatatlanná téve a benne foglalt ártó szándékot. Ott helyezték el őket, illetve ott végezték el a rituálét, ahol elképzeléseik szerint egyrészt a segítségül hívott isteni erő elérhető volt, másrészt ahol remélhetőleg senki nem bukkant rájuk, titokban maradhattak és hatásukat zavartalanul kifejthették. Az átoktáblák ezért kerülnek elő gyakran temetőkből. Itt a szertartás során megidéztek egy frissen elhantolt halott szellemét, és vagy üzenetközvetítésre kényszerítették az alvilági erők felé, vagy a célszemély kísértését akarták tőle. Mindemellett a helyszín a szertartás eredményességét is biztosítani hivatott, hiszen az átok megváltoztathatatlanságát a halál végérvényessége is szentesítette. A szentélyekben elhelyezett átoktáblák az adott isten közbenjárását kérik, kimondva és kimondatlanul is.

Az átoktáblák készítésének szokása már jóval a rómaiak előtt létezett. A latin nyelvű átoktáblák szövegéből kiderül, hogy közvetlen előzményének a görög táblákat lehet

⁵ Az átoktáblák általános ismertetését számosan helyen összefoglalták előttem, magyarul legutóbb NÉMETH Gy. (NÉMETH 2012a és NÉMETH 2013b). Az alábbi ismertető a táblák külső jellegzetességeiről a BARTA 2013-n alapul.

⁶ D.R. Jordan definíciója megkerülhetetlen az átoktáblák bemutatásánál: *Defixiones are inscribed pieces of lead, usually in the form of thin sheets, intended to bring supernatural power to bear against persons or animals* „A defixiók, felírtas ólomdarabok, általában kis méretű vékony lemezek, amelyek célja, hogy természetfeletti eszközökkel befolyásolják más személyek vagy állatok cselekedeteit vagy egészségét. (JORDAN 1985b, 206.)

tekinteni, ez a szokás jelent meg latin fordításban, Európa latin nyelvű felén is. A görög irodalomban először Platón (*Áll.* 364b-c, ill. *Törv.* 933a) említi azt a szót, mellyel a görögben jelöljük az átoktáblákat (*katadesmos*, ill. *katadesis*). A szó megkötésre utal, ezzel definiálja is magát, megkötő átkok elnevezésére használják. A latinban szintén a 'megköt' jelentésű *ligo* és különféle praeverbiumos változatai az alapszavak, de az *interpretatio Romana* ezen a ponton is megjelent: minthogy a rómaiaknál is létezett önálló mágikus, rituális bajelhárítás (*clavus annalis*), melyet a fő mozdulat után átszúrásnak 'defixio'-nak nevezték el (már csak a késő ókorban)⁷ a megkötéses táblákat, ennek igéje viszont megtalálható rajtuk a *devoveo*, 'áldozatként felajánl' szóval együtt⁸. Az átoktáblák készítésének kezdetét ugyan meg lehet jelölni a legkorábban előkerült nevek tartalmazó táblákkal⁹, de a szokás kiindulópontjának meghatározása nem ilyen egyszerű, ugyanakkor az évszázadok során szemmel láthatóan változott a szerkezetük, több különféle külső hatás eredményeként. Ezek között sorolhatjuk fel az egyiptomi, zsidó, mezopotámiai, hettita mágiát, de italikus¹⁰ párhuzamokat is lehet bennük felfedezni, sőt megfogalmazásukban, istenvilágukban megjelennek a császárkori provinciális helyi lakosok nyelvezete és vallásos elképzelései.

Az átoktáblák csoportosítása számtalan módon történhet. Tartalmukat tekintve készülhettek peres eljárások befolyásolására, sértett szerelmek megbosszulására és viszonzatlan szerelmek megszerzésére, gazdasági ellenfelek ellehetetlenítésére, sportversenyek befolyásolására, valamilyen sérelmet elszenvedett személy kárpótlására, valamint legutóbb elkülönítették az államellenes, hatalomellenes átkok kategóriáját is. Nyelvezetüket tekintve azonban már kevesebb csoportot lehet elkülöníteni. Faraone 1991-es tanulmányában állapította meg őket a varázsszavak alapján¹¹:

- közvetlen megkötő formula: egyes szám első személy igék, melyek közvetlen hatást szándékoznak kifejtetni az áldozatra vagy testrészeire (pl. megkötöm XY-t)
- ima-formula: istenek és démonok megszólítása után második személyű felszólító igealakok (pl. kösd meg XY-t)
- kívánság-formula: az áldozatra vonatkozó harmadik személyű igealak (pl. XY legyen szerencsétlen)

⁷ Modernkori elnevezését AUDOLLENT 1904, 41-43. egységesítette, aki megfogalmazta a defixio és a devotio közötti különbséget.

⁸ KÖVES-ZULAUF 1995, 103. a *devotio urbis*ről, mint a római mágia egyik megnyilatkozásáról.

⁹ OGDEN 2002, 211. közli a szövegét és bibliográfia adatait.

¹⁰ Az oszk táblák legutóbbi összefoglalása magyarul: LAKATOS 2013.

¹¹ FARAONE 1991, 13.

- *similia similibus* formula: valójában az előzőek egyikének kombinálása egy meggyőző hasonlattal (pl. Ahogyan ez a test hideg és élettelen, ugyanúgy XY is legyen hideg és élettelen).

Az átoktáblák szövegének tanulmányozása az utóbbi bő évszázad folyamán sosem lankadt. 1897-ben adta ki R. Wunsch az *Inscriptiones Graecae* utolsó kötetében az attikai defixiókat. Tíz évet sem kellett várni A. Audollent nagyszabású munkájára, mely közölte nemcsak az addig előkerült össze görög és latin átoktáblát, de bevezetőjének jónéhány megállapítása a téma legfőbb hivatkozási pontjának számít a mai napig. Első kiegészítése 1920-ban készült el, M. Besnier az 1914-ig újonnan megjelent 53 darab új táblát publikálta. 1968-ban García Ruiz, egy évvel később pedig H. Solin közölte a friss leleteket. Addig csak K. Preisendanz 1930-ban és 1935-ben megjelent bibliográfiai tájékoztattak az újonnan előkerült tárgyakról. 1988-ban R.S.O. Tomlin a bathi ásatások eredményei között tette mindenki számára elérhetővé Sulis Minerva szentélyének átokszövegeit, öt évvel később pedig a hasonló jelentőségű Uley-i leleteket is közölte A. Woodward és P. Leach. A 2000-es évekből kiemelendő P.-Y. Lambert tanulmánya galliai táblákról, míg a mainzi Isis- és Magna Mater-szentély anyagát J. Blänsdorf vezetésével dolgozták fel. Audollent-éhoz fogható gyűjteményes munka legutóbb 2008-ban A. Kropp tollából született, aki ugyancsak az eddig ismert latin nyelvű átoktáblák egy (nagyobb) részét foglalta egy gyűjteménybe az átoktáblák nyelvhasználatról írt monográfiájának mellékleteként.

A számos, szövegközlés kapcsán közölt eredmény összefoglalója közül ki kell emelni J. Gager 1992-es monográfiáját, mely a széles közönséggel is megismertette a műfajt. F. Graf célja is hasonló volt, az ő úttörő műve alapvetően az mágia helyének meghatározásáról szól, számos helyen hagyatkozott az átoktáblákra. A 2000-es évektől soha nem látott erőre kapott a mágia és ezen belül átoktáblák kutatása¹², melynek számos tanulmánykötetben olvashatjuk eredményeit¹³.

Az átoktáblákról is kaphatunk leírásokat a mágikus papiruszokból, melynek első közlését K. Preisendanz készítette el. További párhuzamokkal szolgálhatnak a R. Kotansky által publikált amulettek is.

¹² Ugyan nem tartozik szorosan ennek dolgozatnak a témájához, mivel pannoniai átoktáblák között nincs olyan, melyen rajz lenne, de várható, ezért fontos kiemelni NÉMETH 2013-at, mely többek Audollent nagy hiányosságát pótolja az átoktáblák rajzainak publikálásával. Ahogy a későbbiekben látni fogjuk, számos esetben a szöveg és a tábla bármely egyéb jellegzetessége szoros kapcsolatban áll egymással, elengedhetetlen minden tekintetben megvizsgálni őket.

¹³ FLINT 1999; GORDON–MARCO SIMON 2010;

3. A vulgáris latin, az átoktáblák nyelvezete

Az átoktáblák publikálása a nyelvészeti kutatásoknak is teret engedett, az első ezt taglaló tanulmány már 1908-ban megjelent M. Niedermann tollából¹⁴. Tíz év múlva született meg M. Jeanneret¹⁵ munkája az átoktáblák nyelvéről, melyben az addig több mint 130 darabra rúgó latin nyelvű szövegek jellegzetességeit vizsgálta meg, 4 évvel később pedig egy kiegészítést is írt hozzá. Az ő általa kijelölt útvonalon haladt E. García Ruiz 1968-as gyűjtése és elemzése a nyelvi jelenségekről. Az 1990-es évektől J.N. Adams számos művében foglalkozott az átoktáblával mint a vulgáris latin megismerésének forrásával¹⁶. Külön tanulmányt szentelt a bathi átoktáblák kiadói hibáinak kijavításának, melyet nyelvészeti alapokon végzett el¹⁷. Végül A. Kropp 2008-as munkáját itt is meg kell említeni, melyben átoktáblák többretű nyelvi elemzését adta, többek között megvizsgálva kommunikációs technikájukat és a vulgáris latin jelenségeket.

A pannoniai mágikus feliratokkal mint egységgel a közelmúltban Fehér B. és Németh Gy. is több helyen foglalkozott¹⁸.

Minthogy latin nyelvű átoktáblák a Kr. I. századtól a Kr. u. V. századig folyamatosan születtek, megbízható forrásai a vulgáris latin változások tanulmányozásának. A feliratok és az egyiptomi száraz homokban megőrződött papiruszok mellett ez az a szövegtípus, mely közvetlen forrásként használható e témában. A helyesírási berögződések ellenére, illetve mellett hol jobban, hol kevésbé felsejlenek azok a jelenségek, melyek láttatják azt a beszélt nyelvet, amely alapját adta a mai újlatin nyelveknek. Ezekről már beszámolnak ókori szerzők is, vagy szereplőiket beszéltetik a többek közt *sermo vulgaris*nek nevezett nyelvváltozaton, vagy ők maguk tesznek megjegyzést erre vonatkozóan, ezek a megnyilatkozások a vulgáris latin tanulmányozásának közvetett forrásai. Ehhez a típushoz sorolhatók olyan szakmai jellegű művek, kézikönyvek, melyek nem a rétorikai képzettségű szakemberek számára készültek, a céljuk a minél pontosabb információközlés volt, olyan nyelvezeten, mely számukra is könnyen érthető. Ugyanilyen jellemzői vannak a keresztény szövegek nagy részének, főleg azoknak, melyek célközönségét nem az egyház tanult, vezető rétege adta¹⁹.

¹⁴ NIEDERMANN 1908.

¹⁵ JEANNERET 1908.

¹⁶ ADAMS 2004, 2007, 2013.

¹⁷ ADAMS 1992.

¹⁸ Ezek közül kiemelendő: FEHÉR 2006 és 2007 *passim*, valamint NÉMETH 2012a-b.

¹⁹ Erről részletesen l. HERMAN 2013, 24-30.

A vulgáris latin jelenségek leírásával számos monográfia foglalkozik. H. Schuchardt munkája teremtette meg az alapokat a hangtani kérdések tárgyalásához. A közvetlen források vizsgálata egy-egy földrajzi egység leírásával kezdődött. Ezek közül a ki kell emelni J. Pirson 1901-es művét a galliai és A. Carnoy-ét a hispaniai feliratok nyelvéről (1906). A dalmatiai latinnal 1915-ben Skok foglalkozott először, a szomszédos Daciával és Scythia Minorral S. Sorin 1961-ben. Väänänennek a pompeii feliratok „hibáiról” írt gyűjteménye megkerülhetetlenné vált minden vulgáris latinnal foglalkozó kutató számára. Pannonia tekintetében Luzsénszky V. esetlistáját tarthatjuk az első nyelvi írásnak. H. Mihaescu munkássága egyben tekinti át a dunai provinciák latinságát. Herman J. kutatásai azonban már nemcsak a pannoniai latinitást érintették, hanem szélesebb összefüggésekre világítottak rá. Több helyen kritizált módszertanának helyességét Adamik B. későlatin nyelvtörténeti adatbázisa igazolja²⁰. 2007-ben Fehér B. megírta Pannonia latin nyelvtörténetét, minden lehetséges forrást számba véve.

A vulgáris latin jelentősége az átoktáblák kutatása során számos esetben bizonyosságot nyert. Ahogy Adamik B. a pannoniai feliratos anyag kapcsán igazolta, úgy J.N. Adams a bathi táblák publikálása során mutatott rá arra, hogy a betűtévesztések megfelelő értékelésével nemcsak a szöveg általános összképéről kaphatunk más ismereteket, hanem számos esetben az értelmezést is módosítani tudjuk²¹. A britanniai átoktáblák olyan szavak általános használatára világítottak rá, melyek addig máshonnan nem voltak ismertek abban a jelentésben, olyan hangtani jelenségek bukkantak fel gyakrabban, melyek máshol ritkábban, máshol kevésbé adatolt mondattani jelenségek megfigyelését tették lehetővé. Továbbá előtérbe került ennek a speciális nyelvezetnek a formulákból építkező, jogi elemei is.

A következőkben a pannoniai korpuszt tekintem át hasonló elvek mentén, olyan kérdésekre keresve a választ:

A) Az átoktábla mint szövegtípust tekintve

- lehet-e elkülöníteni helyi jellegzetességeket, körvonalazható-e egyfajta pannoniai stílus,
- amennyiben nem alkotnak egységet, köthetők-e önállóan más provinciákban fellelt párhuzamokhoz.

²⁰ ADAMIK 2012a és 2012b.

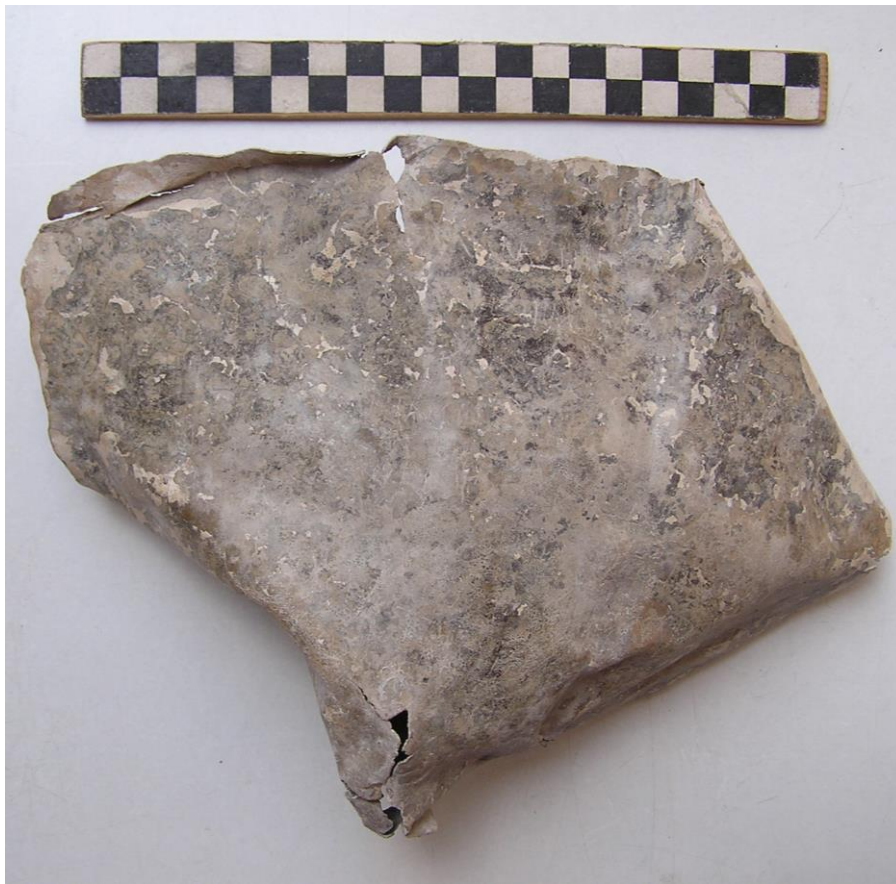
²¹ ADAMIK 2005 és 2010 (az előbbi átdolgozott magyar változata), ADAMS 1992.

B) Az átoktáblák nyelvezetét tekintve

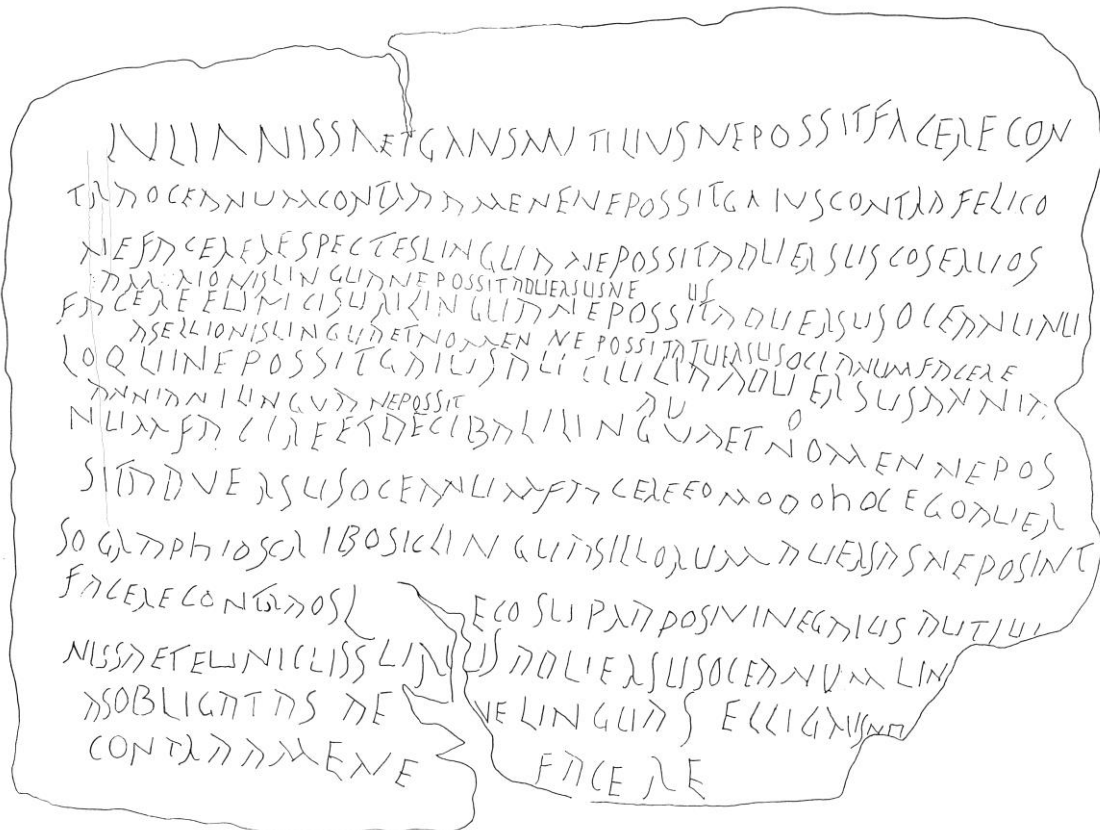
- más képet kapunk-e az általános pannoniai nyelvi viszonyokról, mint amelyekről egyéb források (alapvetően a feliratok) tudósítanak,
- mennyiben járulnak hozzá a korabeli beszélt nyelv, a vulgáris latin megismeréséhez,
- tartható-e az az állítás az átoktáblákat önállóan tekintve, hogy *Pannoniában* a mágikus kommunikáció nyelve a görög volt.

Mindezeket a szempontokat az egyes fejezetekben is folyamatosan mindvégig szem előtt tartom, így az e kérdésekre adandó válaszaim a záró, értékelő összefoglalás gyanánt is szolgáló fejezetből és az egyes táblákat bemutató fejezetekből kirajzolódó együttes összkép alapján bontakoznak ki a maguk teljességében.

Az aquincumi átoktábla

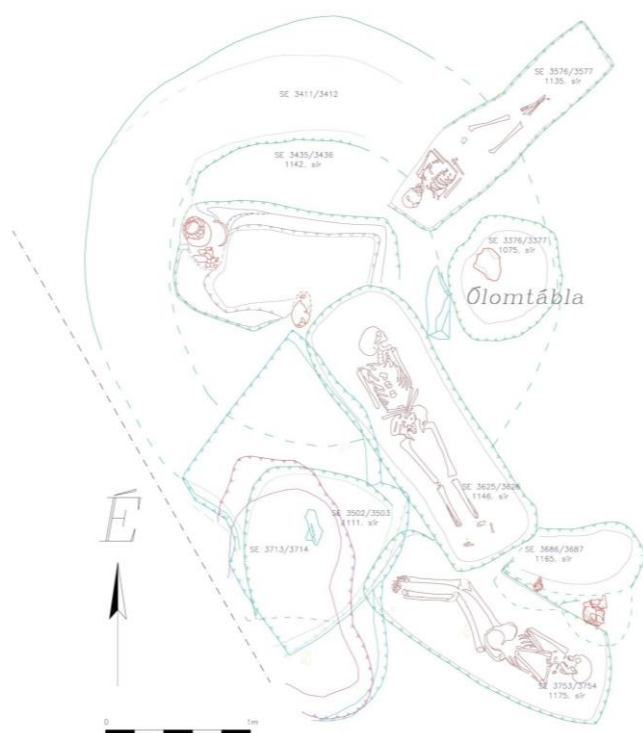

1. Az aquincumi átoktábla (Lassányi Gábor fényképe)

2. Az aquincumi átoktábla kiterített rajza (Barta Andrea rajza)

LELŐHELY: A tábla az aquincumi polgárváros keleti temetőjében került elő, melyet a legnagyobb városi temetőként azonosíthatunk, és az eddig feltárt részek alapján megállapítható, ide elsősorban a lakosság közép- és szegényebb rétegei temetkeztek. Az átoktábla egy hamvasztásos sírt körülvevő árok alján feküdt²², az írott oldalával lefelé fordítva. Közvetlenül fölötte egy bizonytalan körvonalú, hamus beásás nyomai voltak kivehetők, így elképzelhető, hogy a már betemetődött árokba ásták bele a táblát²³.

3. Az átoktábla körüli stratigráfiai egységeket bemutató régészeti dokumentáció
4. Az átoktábla előkerülési fényképe
5. A 3. számú rajzhoz tartozó fénykép (Lassányi Gábor szíves közlései)

KELTEZÉS: Rétegtani adatok alapján valószínű, hogy a Kr. u. II. sz. második felében vagy a III. században került a földbe, nem lehet azonban kizárni a későbbi datálást sem.

KÜLSŐ JELLEGZETESSÉGEK: Az ólomtábla téglalap alakú, a mérete kb. 17 × 23 cm. Az előkerülésekor nem volt összetekerve, sem összehajtvva, szándékos lyukasztás nyomait

²² PGM V, 332-334 megköti átkok készítésére vonatkozó résznél előírja, hogy a táblát egy sírnál kell elásni: *εἶτα ἀπενέγκας αὐτὸ εἰς ἀώρου μνήμα ὀρυζον ἐπὶ δ' ἀκτύλους καὶ ἐνθεῖς καὶ λέγε* „aztán vidd (a táblát) egy idő előtt elhunyt sírjához, áss le 4 ujj mélységben és tedd oda, majd mondd...” A 4 ujj mélység görög mértékegységgel számolva 7,1 cm-nek felel meg (Liddell-Scott), egyiptomi ujj esetén 7,5 cm-nek – a régészeti körülmények sajnos nem tették lehetővé, hogy a receptkönyv ezen előírását megfigyeljék, illetve megerősítsék.

²³ BARTA–LASSÁNYI 2009, 63-64.

sem lehet rajta észrevenni. A bal felső sarok kivételével a másik három sarok valószínűleg a földre kerüléskor hajolt meg (vagy hajlították meg), és ugyanekkor szakadhatott el középen, alul-felül a pereme. A letörés veszélye miatt a lemezt a restaurálás során sem egyenesítették ki.

PALEOGRÁFIA: A két évezred viszontagságainak kitett, össze nem hajtogatott tábla szövegét nagyon nehezen lehetett elolvasni, viszont megállapítható, hogy egy gyakorlott kéz írta meg. A betűk többnyire egységeseek, egy-két eltérést lehet észrevenni, melyek kurzív formájuk révén egy piszkozatot feltételeznek. A betűk majuszkulakurzívok: kapitálisra hasonlítanak, de alapvetően kurzív módon írták meg őket. A sorok nagyjából rendezettek, többé-kevésbé egyenesek, pusztán a vége felé lehet észrevenni az írrok kapkodását. Az elő sor néhány betűje nagyobb a többinél, ennek okát a rendelkezésre álló hely rossz felmérésével magyarázhatjuk. A 3-6. sorok közé beszúrt mondatok ugyanerre utalhatnak.

PUBLIKÁCIÓK:

A szöveg új és újraközlése

BARTA 2009.

BARTA–LASSÁNYI 2009.

TitAq III 1436.

Fehér 2011, *passim*.

URBANOVÁ 2014, 240-241.

Egyéb

LASSÁNYI 2007.

LASSÁNYI 2008.

AE 2009, 01169 = AE 2010, +00016.

NÉMETH 2012.

EDCS-51400615.

BETŰHŰ ÁTÍRÁS

1 IVLIANISSAETGAIVSMVTILIVSNEPOSSITFACERECON
 2 TRAOCEANVMCONTRAAMENENEPOSSITGAIVSCONTRAFELICO
 3 NEFACERERESPECTESLINGVANEPOSSITADVERSVSCOSERVOS
 3a +AMMIONISLINGVANEPOSSIT[---]
 4 FACEREEVNICISVRILINGVANEPOSSITADVERSVSOCEANVNV
 4a ASELLIONISLINGVAETNOMENNEPOSSITATVERSVSOCEANVMFACERE
 5 LOQVINEPOSSITGAIVSAVTIVLIAADVERSVSANNIAN
 5a ANNIANILINGVANEPOSSIT[---]
 6 NVMFACIREETDECIBALILINGVAETNOMENNEPOS
 7 SITADVERSVSOCEANVMFACEREEOMODOHOCEGOAVER
 8 SOGRAPHIOSCRIBOSICLINGVASILLORVMAVERSASNEPOSINT
 9 FACERECONTRAOSLEŃA[-]JECOSVPRAPOSIVINEGAIVSAVTIVL[IA]
 10 NISSAETEVCVSSVRVSADVERSVSOCEANVMLIN[GV-]
 11 ASOBLIGATASAE[---]NELINGVASELLIONISNE[---]
 12 CONTRAAMENE[---?]FACERE[---]

EPIGRÁFIAI SZÖVEGKÖZLÉS

- 1 Iulia Nissa et Gaius Mutilius ne possit facere con-
 2 tra Oceanum, contra Am<o>en^ra=E^r<m>. Ne possit Gaius contra Felic<i>o-
 3 ne<m> facere. Respect^rae=ES^r lingua ne possit adversus co<n>servos
 3a *Ammionis(?) lingua ne possit adversus NE[---]VS*
 4 facere. Eunici Suri lingua ne possit adversus Oceanu<m>
 4a *Asellionis lingua et nomen ne possit a^rd=T^rversus Oceanum facere*
 5 loqui. Ne possit Gaius aut Iulia adversus Annia-
 5a *Anniani lingua ne possit [---]AV[---]O*
 6 num facere. Et Decibali lingua et nomen ne pos-
 7 sit adversus Oceanum facere. ^rQu=E^ro modo hoc ego aver-
 8 so graphio scribo, sic lingu^rae=AS^r illorum avers^rae=AS^r ne pos<s>int
 9 facere contra <h>os LENA[-] ego suprapos^ru=IV^ri. Ne Gaius aut Iul[ia]
 10 Nissa et Eunicus Surus adversus Oceanum lin[gu-]
 11 as obligatas AE[---]NE lingu<a> Asellionis ne [possit]
 12 contra Am<o>en^ra=E^r<m> [---?] facere [---]

KRITIKAI APPARÁTUS

2 *Am(o)en<a>m* BARTA 2009; BARTA–LASSÁNYI 2009; *Am(o)ene(m)* TitAq III 1436 3
co(n)servos TitAq III 1436 3a [-]am[-]r[---]nis BARTA 2009; [-]arr[---]rionis BARTA–
 LASSÁNYI 2009; +*Ammionis (?)* TitAq III 1436 4a *Asellionis lingua et nomen [---]*BARTA
 2009 5 *Gaius AV[---]EOVA adversus* BARTA 2009 7 *aver[---]*BARTA 2009 8 *SIC [-*
]APHIO[-]OR[---]OSIC BARTA 2009; *a(d)versas* BARTA 2009 9 *OS[-----]CO supra [---*
]IVI BARTA 2009; *aut [---]*BARTA 2009 10 [-----] *Surus [-----]anum* BARTA 2009
 10|11 *ling[u--?] | as* BARTA 2009; *lin[gu?]|as* BARTA–LASSÁNYI 2009; TitAq III 1436 11
ob [-----]lingu[a---] ECCIGNI[---] BARTA 2009; *ob [---]AE[---] lingua [---*
*] ECCIGNISN[---]*BARTA–LASSÁNYI 2009; *ob [- cca. 9 -]AE[- cca 5 -]lingu[a- 3? -*
]ECCIGNISN+ TitAq III 1436 12 [---]nt [-----]BARTA 2009; *contra*
Am(o)en<a>(m) [---] BARTA–LASSÁNYI 2009; *contra Amoenem (!) [---]* TitAq III 1436

NORMALIZÁLT SZÖVEGKÖZLÉS

Iulia Nissa et Gaius Mutilius ne possit facere contra Oceanum, contra Amoenam.
Ne possit Gaius contra Felicionem facere.
Respectae lingua ne possit adversus conservos facere.
Eunici Suri lingua ne possit adversus Oceanum loqui.
Ne possit Gaius aut Iulia adversus Annianum facere.
Et Decibali lingua et nomen ne possit adversus Oceanum facere.

*Quomodo hoc ego averso graphio scribo, sic linguae illorum aversae ne possint facere
 contra hos ... ego supraposui.*

*Ne Gaius aut Iulia Nissa et Eunicus Surus adversus Oceanum linguas obligatas ...
 Lingua Asellionis ne [possit] contra Amoenam facere.*

*Ammionis lingua ne possit adversus ...
 Asellionis lingua et nomen ne possit adversus Oceanum facere.
 Anniani lingua ne possit ...*

FORDÍTÁS

Iulia Nissa és Gaius Mutilius ne tudjon cselekedni Oceanus ellenében, Amoenával szemben.

Gaius nem tudjon Felicióval szemben cselekedni.

Respecta nyelve ne tudjon a szolgatársak ellenében cselekedni.

Eunicus Surus nyelve ne tudjon Oceanus ellenében beszélni.

Ne tudjon Gaius vagy Iulia Annianus ellenében cselekedni.

És Decibalus nyelve {és NN} ne tudjon Oceanus ellenében cselekedni.

Ahogy én ezt görbített íróvesszővel írom, úgy az ő nyelvük is görbüljön meg, ne tudjon cselekedni ezek ellen, ... akiket fenn megneveztem (vagy: ... korábban bemutatam egy átokrítust, hogy) Gaius vagy Iulia Nissa és Eunicus Surus Oceanus ellenében megkötött nyelvüket ne [oldják meg/használják?]

Asellio nyelve ne [tudjon] Amoenával szemben cselekedni.

Ammio nyelve ne tudjon ... ellenében [cselekedni]

Asellio nyelve {és NN} ne tudjon Oceanus ellenében cselekedni.

Annianus (?) nyelve ne tudjon ...

KOMMENTÁR

1. sor: A nagyobb betűvel írt első sor lényegre törően, pontosan, szinte tételmondat formájában fogalmazza meg, kik ellen és milyen fajta átkot készítenek: Az első két helyen említett személy, *Iulia Nissa* és *Gaius Mutilius* neve háromszor, illetve négyszer fordul elő a szövegben, ezzel őket tarthatjuk a megrendelő legfőbb ellenségeinek, a szembenálló csoport meghatározó alakjainak. A *ne possi(n)t facere* állítmány a megkötő átkok közé sorolja a táblát.

Iulia Nissa: a kéttagú névvel pontosan megjelölt nőről²⁴ (és a többiekről) nem tudunk semmi biztosat — a szöveg sem említi az átkot kiváltó okot, a későbbiekben sem. A *Nissa* cognomen ebben a formában eddig nem volt ismert, de hasonló alakú változatai²⁵ — *Nyssus/Nyssa*²⁶, *Nysus/Nysa*, *Nisus/Nisa*, *Nessus/Nessa* — Hispania Citerior, Italia, Dalmatia és Dacia területén²⁷ bukkantak elő feliratokon, viselőik általában görög vagy egyéb keleti származásúak voltak. A *Iulia* név a császárkor elején nagy valószínűséggel a császári gentiliciumra utalt és következtetni lehetett belőle a viselője társadalmi hovatartozására. A későbbiekben akár az is felmerülhet, hogy egyszerűen a

²⁴ Mint ahogy arra GAGER 1992, 119-120 felhívta a figyelmet, a jogi vonatkozású átoktáblák nők ellen is irányulhattak, és ugyanígy azoknak megrendelői is lehettek.

²⁵ Ezen alakokban vulgáris latin tévesztéseket feltételezve: geminátavariációk, illetve *i - y*, *i - e* alternációk. A sort tovább lehetne folytatni: *Nesus/Nesa*, *Neissus/Neissa*, *Neisus/Neisa*, *Nixus/Nixa*, *Nusus/Nusa*, *Nussus/Nussa* stb. Sőt, még a kelta *-nissa* névképzőt sem zárhatjuk ki.

²⁶ A felsorolt nevek közül a *Nyssa* (=Νύσσα) a leggyakoribb. Legnagyobb valószínűséggel ez lehet az eredeti alak, melyben *i-y* tévesztés jön elő.

²⁷ EDCS alapján.

hónapnévből képzett cognomen²⁸, vagyis a név nem feltétlenül takar római polgárt vagy libertust. Ha *Iuliát* cognomennek tekintjük, akkor a *Nissa* (=Nyssa) ennek a supernomene, agnomene. A név lehet tehát egyszerűen a görög feliratokról jól ismert *Nysa/Nyssa/Nysé* név átvétele is, de tartozhat akár a római agnomenek földrajzinév-eredetű csoportjába, vagyis a földrajzi név (tartomány, település neve), ahonnan az illető származik, metonímiaként az eredeti formájában marad, nem kap képzőt²⁹. *Nyssa* néven több keleti települést is ismerünk³⁰.

Gaius Mutilius nomene Észak-Italiából, Latiumból, Dalmatiából, Noricumból és Észak-Afrikából³¹ ismert, viselői eredetileg italiai (oscius-samnis) származásúak, de a későbbiek között keletiek is felismerhetőek. A név első két betűje ligatúrában áll. Ahogy *Iulia Nissa* nevénel, itt sem vethetjük el, hogy a *Gaius Mutilius* cognomen és supernomen lenne. A cognomenek egyik legnagyobb csoportját az eredetileg praenomenként használt nevek adják³². A *Mutilius* pedig supernomenként vagy az eredetileg testi hibára utaló melléknévből képzett név lehetne (*mutilus* + *-ius*)³³, vagy *istriai*, *italiai* származásra is utalhat³⁴.

ne possit facere: a szöveg minden mondata ezt az igei kifejezést ismétli, egy kivétellel, ahol az infinitivus a *loqui*. A 12 mondatból hatszor elválnak az infinitivus a *ne possit*től, sőt a változatos mondat szerkesztést tovább fokozza, hogy az alanyt, állítmányt, vonzatot szinte nem találjuk kétszer ugyanabban a sorrendben. A szorosán összetartozó nyelvi egység szétválasztásával a szöveg megalkotója tudatosan vagy önkéntelenül feszültséget hozott létre: a megkötést, tiltást (*ne possit*) elválasztotta a specifikus cselekvéstől (*facere*, valamint *loqui*), várakozást keltve a hallgatóban. A *facere* csak ebben az intranszitiv formájában fordul elő a szövegben³⁵. Noha két alanyról van szó mondattanilag, még a normatív latinban is megengedett az egyes számú állítmány két egyes vagy több egyes számú alany után, ezért tehát nem kell várnunk a többes számú

²⁸ KAJANTO 1965, 61.

²⁹ KAJANTO 1966, 17.

³⁰ POCHOSHAJEW 2008.

³¹ EDCS alapján. *Mutilus-Mutilius*: SALOMIES 1987, 105-106.

³² *Gaius*: KAJANTO 1965, 40-41.

³³ KAJANTO 1965, 115-116. és KAJANTO 1966, 52-54.

³⁴ Forcellini-lexikon említi: *Mutilla* 'oppidum Istriae' (Liv. 44.11 alapján); *Mutilum* 'castrum supra Mutinam' (Liv. 31.2 és 33.37 alapján).

³⁵ Átoktáblákon alapvetően tranzitív formában ('*valamit tenni, megtenni, valamilyenné tenni*' kettős acc.) és a műveltetés „segédigéjeként” szokott előfordulni: Intranszitivra példa: számos esetben a *contra* prepozícióval vagy adverbiummal dfx 11.1.1/34 *si quis contra fecerit*; dfx 11.1.1/3 *ne contra me nec dicere nec facere valeant* („ne legyenek képesek ellenem sem beszélni, sem cselekedni”); illetve dfx 3.22/32 *queror tibi de illis, qui mihi male cogitant et male faciunt* (kevésbé tökéletes példa, mert a *male facio* állandósult szóparként intranszitiv jelentésű, 'rosszat tesz, gonoszcodik')

alakot³⁶. Továbbá a nazális kiejtésbeli gyengülése is okozhatta, hogy nem jelölték – számos olyan vulgáris latin szöveget ismerünk, ahol ugyanaz a betűkapcsolat a számos helyes alak mellett pusztán egyszer szerepel hibásan.

2. sor: *Oceanum*: gyakori cognomen, legtöbbször a név eredetének megfelelően keleti, görög származásra utal. Pannoniából három előfordulása ismert eddig: egy III. század első felében elhunyt *Oceanus miles* szarkofágját *Matricában* találták meg, *Carnuntumban* a kétes olvasatú *Oceana* állított testvérének síremléket a II. sz. folyamán, és *Poetovióból* ismert három mécses, amin *Oceanus* olvasható³⁷.

Am<o>en^ˈa^ˈ<m>: az AMENE alakban három javítást hajtottunk végre, hogy normatív formájában szerepeljen. A szóvégi *-m* már a köztársaságkorban ingatag volt, így hiánya nem meglepő, gyakori jelenség latin feliratokon³⁸. Az *oe* diftongus a Kr.u. I. sz-ban zárt *e*-vé vált, ezért szerepel feliratokon is gyakran a monoftongizált formájában³⁹. Noha a név az átoktáblán kétszer is *-E* végződéssel szerepel, normatív alakja valójában *Amoena*, melyet közel 200 egyéb felirat is egyöntetűen bizonyít⁴⁰. Nem kizárt azonban, hogy a keleties-görög milióban az *aquincumi* alak is grécizmust tükröz⁴¹. Az *A-E* alternáció mindamelllett létrejöhet különféle helyi szubsztrátum hatásokra vagy – esetünkben a két előfordulás miatt legkevésbé valószínűleg – pusztán vésnői figyelmetlenségből is⁴².

Felic<i>o/ne(m): Szintén a gyakori nevek közé tartozik, *Aquincumból* 3 ilyen nevű személyt ismerünk⁴³: egyikük a *Severus*-korban *augustalis* volt, felesége pedig a *conlibertája* (vö. a 3. sor végén *coservos*). A szóvégi *-m* hiánya ugyanazzal magyarázható, mint az előző *Amoena* esetén. Ha nem egyszerű íráshibának vesszük az *-i* hiányát, akkor a *[j]* félhangzó mássalhangzó utáni instabilitásának egy újabb példáját láthatjuk⁴⁴.

³⁶ ERNOUT—THOMAS 1964, 130.

³⁷ RIU 1433 = AE 1993, 1301; AE 1992, 1411; CIL III 12012,069, CIL III 13551,07a, CIL III 13551,07b.

³⁸ HERMAN 2003, 38, VÄÄNÄNEN 1966, 71.

³⁹ HERMAN 2003, 33, VÄÄNÄNEN 1966, 25.

⁴⁰ EDCS alapján. Ebből egy került elő Pannoniából: *M. Atilius Amoenus* (CIL III 4254).

⁴¹ vö. ADAMIK 2005, 261-262 és HERMAN 1978, 42-43. Éppen ezért a TitAq III 1436 az *Amoene* alakot hozza, „*modo Graeco*”, nem javítja *Amoenára*. Valószínűleg ugyanezt a jelenséget mutatja egy brigetioi szarkofágfelirat (RIU 529 = CIL III 11019), ahol a latin név, *Maximina* olvasható *-e* végződéssel nominativusban.

⁴² vö. VÄÄNÄNEN 1966, 19, HERMAN 1978, 43-45 és FEHÉR 2007, 332-335.

⁴³ TitAq II 798 = AE 1969/70, 485; TitAq II 1018; RIU 904 = AE 1939, 10.

⁴⁴ VÄÄNÄNEN 1966, 48, HERMAN 2003, 44.

3. sor: *Respect^{ae=ES}*: Férfi és női változata Pannonia területén is rendkívül népszerű volt, csak Aquincum territoriumáról eddig 12 feliraton került elő⁴⁵. Viselői minden társadalmi rétegből kikerülhettek.

Respect^{ae=ES} lingua: Az I. deklinációs *-es* (máskor *-aes*) genitivus visszatérő vulgáris latin jelenség a feliratokon az egész birodalom területén⁴⁶, mely mint itt is, főleg személyneveknél figyelhető meg. Már a köztársaságkori irodalomban előfordulnak görög eredetű nevek ilyen genitivusi végződéssel, és a feliratok tanúsága alapján a provinciákban alapvetően kelta, valamint görög környezetben bizonyos helyeken sokáig életben is marad, ezúttal már nem csak görög cognomeneknél. A III. deklináció analógiája tovább erősíthette a jelenséget⁴⁷.

co<n>servos: Az *n* elmaradása két nyelvi jelenség egymást erősítő hatására jött létre. Az *-ns-* csoport már a köztársaság korában a nazális gyengülésével írásban is gyakran *-s-*szé egyszerűsödött⁴⁸. Ehhez járult hozzá a *con-/co-* praefixum ingadozóvá vált használata, melyet a feliratokon többek közt a *coniux ~ coiux* számtalan példája bizonyít⁴⁹.

4. sor: *Eunici Suri*: Az *Eunicus* név eddig *Italián* és *Baeticán* kívül nem volt ismert, viselőik libertusok voltak. Noha már maga a görög eredetű cognomen is utal a keleti származásra, supernomene ennek pontosítása⁵⁰. A *Surus* alakban látható *y-u* alternáció teljesen elfogadott volt már az I. sz. első felétől kezdve⁵¹. Aquincumban névként eddig 8 feliraton olvasható az *V-s* változatban, többször mint *Y-nal*. Nőnemű, olykor hímnemű *Sura* alakja mögött nem mindig szír származás húzódik meg, hanem a Kajanto szerinti testrészt jelentésű nevek csoportján belül, a jó, gyors, erős lábúakat jelöli⁵².

Oceanu^{m=NV}: a szóvégi elírásra két magyarázat adódik. Egyrészt egyszerű másolási hibának tekinthetjük, vagyis egy feltételezhető „piszkozatról” hibásan másolták át a szó

⁴⁵ EDCS.

⁴⁶ ADAMS 2007, 673-674 felsorolja, mely vidékeken hiányzik: Britannia egésze, és az Ibériai-félsziget, valamint Észak-Italia egyes vidékein.

⁴⁷ Az *-es/-aes* genitivushoz: HEHL 1912, 16-25 (a görög szálat meggyőzően bemutatja, de elméletének azt a részét, mely erős oszk hatást feltételez, többen cáfolják), VÄÄNÄNEN 1966, 83 (kiemelendő, hogy Väänänen a jelenség jellemző előfordulásaként az átoktáblákat nevezi meg), KOVÁCS 2001, 108-115. és FEHÉR 2007, 201, valamint 211, 95. l. további szakirodalmi kitekintéssel. ADAMS 2007, 673-674 a keltákat nem említi, szerinte olyan görög közösségekben alakulhatott ki, és olyan helyeken maradhatott sokáig életben, ahol számolni lehetett sok görög származású latin beszélővel. Így nem annyira regionalizmusnak tekinthető, mint inkább egy társadalmi csoport nyelvhasználatának.

⁴⁸ VÄÄNÄNEN 1966, 68-69, HERMAN 2003, 43.

⁴⁹ Normatívan a *co-* variáns abban az esetben használatos, ha utána magánhangzó vagy *h* következik, pl. *coerceo* és *cohaereo*. LEUMANN—HOFMANN—SZANTYR 1977, 226; HERMAN 2003, 25.

⁵⁰ KAJANTO 1966, 14-15 szerint a származás megadása keleti eredetű szokás volt.

⁵¹ VÄÄNÄNEN 1966, 32.

⁵² KAJANTO 1966, 225: *L. Cornelius Lentulus Crus*; *Q. Bruttius Sura*; *Talus*; *Bonipedia*.

végi *M*-et *NV*-nak olvasva⁵³. Másrészt dittográfianak is vehető a második *-nu*- szótag⁵⁴. Az *-m* dittográfia esetben vagy a sorvégi szűkös hely miatt, vagy a vulgáris latin nyelvi jelenség (ahogy azt az *Amoena* és a *Felicio* neveknél is látható) folytán hiányzik. Megjegyzendő ugyanakkor, hogy az *Oceanum* alaknak a táblán szereplő többi előfordulásában sosem hiányzik ez az *-m*, viszont csak ez esetben áll a sor végén, ahol a betűhiányokat egyébként tanácsos egyedi mérleges alá vonni.

5. sor: *Annia/num*: Szintén gyakori cognomen a birodalom egész területén, Aquincumban eddig egy III. század eleji Iuppiter-oltáron olvasható a neve⁵⁵.

6. sor: *Decibali*: a feliratok alapján ez a leggyakoribb dák eredetű név a császárkorban. Az eddig ismert több mint 20 névrokona között sok katonát, veteránt, rabszolgát vagy libertust, de még római polgárokat is találunk⁵⁶. Erről az aquincumi Decibalusról közvetlen adatok híján nem tudjuk megállapítani társadalmi helyzetét. Névtani elemzések alapján az eredeti alakja a *deki*- és a *-balus* elemekből tevődik össze⁵⁷, így nem javasoljuk a Decebalusra való javítását.

nomen: A *Decibali lingua et nomen* kifejezés értelmezésére két lehetőségünk van. (1) = feltételezve, hogy *Decibali* genitivushoz csak a *lingua* tartozik: Részünkről elfogadhatóbbnak tűnik, hogy a *nomen* szó kézikönyv használatára utal, ahogy ezt más formulák esetében is kimutatták⁵⁸. Hasonlóképp a görög nyelvű varázsreceptekhez, feltételezhetően a latin nyelvűekben is megadták, hogy „ide kerül az elátkozott(ak) neve”⁵⁹. De e tábla készítője valamilyen okból otthagya a NOMEN szót, nem írt a helyére tulajdonnevet, illetve ha felsorolás jelölésének szánták eredetileg, nem törölte a feleslegest. Fordítása, értelmezése ez alapján: „*Decibalus* nyelve és *XY* ne tudjon ártani *Oceanus*nak, illetve *Decibalus* nyelve {és *XY*} ne tudjon ártani *Oceanus*nak.” (2) A második, kevésbé valószínű variációnak (= *Decibali* mind a *linguára*, mind a *nomenre*

⁵³ vö. Solin, H.: Zur Entstehung und Psychologie von Schreibfehlern in lateinischen Inschriften. In: Solin, H. – Salomies, O. – Liertz, U.-M. (eds.): *Acta colloquii epigraphici Latini Helsingiae 3-6. Sept. 1991. habiti*. Comm. Hum. Litt. Vol. 104 (1995) 93-111.

⁵⁴ Feliratokon gyakori hibának számít, amikor a vésnök kétszeresen felvés egy szótagot. Például MERENRENTISSIMO pro merentissimo (RIU-S 228). vö. ADAMIK 2005, 260-261 a felesleges betűkről és ADAMIK 2010, 31 a dittográfjáról. LEUMANN—HOFMANN—SZANTYR 1977, 235 létezik olyan elmélet, hogy a disszimilációs szótagcsökken(t)ésnek tartott haplológia inverz változata a feliratokon megfigyelhető asszimilációs szótagnövekedés, a dittográfia.

⁵⁵ TitAq I 184 = AE 1937, 194. KAJANTO 1965, 140 a gentiliciumból képzett cognomenek között említi.

⁵⁶ DANA 2014, 164.

⁵⁷ A *Decibalus* névről DANA 2006, különösen pp. 114-117, újabban DANA 2014, 165.

⁵⁸ FARAONE—KROPP 2010, 395-396.

⁵⁹ A görög varázspapiruszokban például leggyakrabban a *ó / íj deĩva* kifejezést használták erre, az *óvovva* + genitivus pedig inkább istenre, démonra való utaláskor fordult elő. Ez alapján adja magát, hogy a dfx 4.1.3/15 BONASANCTANOMENPIANOMEN ... kezdetű átokszöveg is így értelmezhető: *Bona sancta NN, pia NN* stb., ahol az NOMEN kézikönyv használatára, és az abban megadott formulára utal.

vonatkozó genitívus) ezzel szemben *Decibalus* szolgáltathat alátámasztást. Ez a név Kr. u. 106. után egyértelműen „történelmi névnek” tekinthető⁶⁰, a nagyszerű, hatalmas, rettegett dák királyra való emlékezésből adhatták a szülők gyermekeiknek. A *Decibali nomen* kifejezés ez alapján *Decibalus* emlékére utalna⁶¹, más szóval az átok az ellen kér megkötést, hogy a nagy uralkodóra utaló név ereje ne tudjon félelmet kelteni. Az átoktáblánk azonban ennek az értelmezésnek rögvest a cáfolatát is nyújtja a 4a sorban, ahol ugyanez a fordulat szerepel *Asellio* nevével, márpedig a legismertebb képviselője, *Scipio Africanus* bajtársa, a későbbi történétíró, közel sem volt olyan híres, sem félelmetes, mint *Decibalus*.⁶²

7. sor: A szöveg e pontjáig a sértett csoport egyesével megátkozta a másik csoport tagjait. Az EOMODO = *quomodo*val kezdődő hasonlat az egyedüli eltérő témájú mondat. A *persuasive analogy*-nak nevezett mágikus eszköz célja, hogy fokozza az átok hatásosságát⁶³. Átoktáblákon a hasonlat két eleme között általában nincs hasonlóság, pusztán a rítus tesz őket hasonlónak⁶⁴.

Qu=E`o modo: Mindenképp hibás a *quomodo* névmás eredeti vonatkozó névmási előtagja helyett az *is* mutató névmás használata EOMODO alakban. Mindamellet meglepő is, hiszen a szó egy gyakori formula része, a hasonlatok alapvető összetevői az átkoknak. Nem vulgáris latin jelenség, hanem gyenge nyelvtudásra utal — hacsak nem pusztán másolási hibáról van szó: miután a *qu* csoport elveszítette a labiális elemét, nem ritkán írtak helyette C betűt⁶⁵. Ennek elírása, a piszkozatról való rossz átmásolása vezethetett a *quomodo* > *comodo* > EOMODO alakhoz⁶⁶.

hoc ego: A mutató névmások hangsúlyos használata a *scribo* ige mellett közvetlenül utal az átkozás rítusára. Az ólomlemez itt nem pusztán az átok „levélpapírja”, célba juttatásának eszköze, hanem a rítus egyik fontos összetevője. Az átkozó célja, hogy az történjen az ellenfelével, amit ő (*ego*) a rítus során az írás (*hoc*) közben, az írás segítségével, végrehajt. Az *egóról* itt nem derül ki *expressis verbis*, hogy ő varázsló, vagy az átkozó csoport egy tagja. Az átok szempontjából ez nem lényeges. Az alvilági

⁶⁰ DANA 2006, 121-124.

⁶¹ OLD *nomen* 8.

⁶² BOUNEGRU—NÉMETH 2013, 241 felsorolja a *nomen* szó több jelentését, de a szövegekörnyezet alapján ezek egyikébe se tudjuk besorolni az itt szereplő esetet.

⁶³ KROPP 2008, 174-176.

⁶⁴ KROPP 2008, 176. idézi S. J. Tambiah 1978-as munkáját: Form und Bedeutung magischer Akte. Ein Standpunkt. In: Kippenberg H.G.—Luchesi B. (szerk.): *Magie. Die sozialwissenschaftliche Kontroverse über das Verstehen fremden Denkens*. Frankfurt, 1978. 259-296.

⁶⁵ HERMAN 2003, 44, VÄÄNÄNEN 1966, 55.

⁶⁶ A C-E vésési tévesztésére párhuzamként említhetjük ezt a két későbbi adatot (melyeknél fordítva, az *e* betű helyett írtak C-t): RECCSSIT (*recessit*, CIL XIII 8479, 3) és FCTVS (*fetus*, CIL XI 258, 14) alakokban.

erőknek szánt üzenetben a célszemélyt kell pontosan azonosítani, illetve ha egy konkrét eseményhez köthető a sötét ügylet, akkor a másik felet is meg kell nevezni, kinek az érdekében történjen. A közvetítő személye nem fontos⁶⁷.

aver/so: A *verto* ige és különféle igekötős alakjai az esetek legnagyobb részében retrográd írást implikáltak az átok, a szó hatásosságának fokozása érdekében. Az aquincumi táblán ennek semmi jelét nem találjuk: a rendezettnak mondható szövegben végig balról jobbra haladnak a szavak, a betűk rendben állnak. E jellegzetesség (az *aversus* fordított írás nélkül) két másik, Mogontiacumból előkerült átoktáblánál is megfigyelhető, de a kutatás mindeddig nem tudott erre mindenki által elfogadható értelmezést adni⁶⁸. A magyarázat kulcsát minden bizonnyal Aquincum adhatja meg, melyre lejjebb részletesen kitérek.

8. sor: *graphio*: A *graphium* görög kölcsönszó a *stilusra*⁶⁹, már a klasszikus kortól használták az irodalomban is⁷⁰. Latin nyelvű átoktáblákon a *stilus* összesen egyszer fordul elő (ahol talán annak ellopása miatt kérték az átkot, dfx 3.2/38 = TOMLIN 1988. Nr. 46.) Ezzel szemben a *graphium* a mainzi táblákon is olvasható, hasonló szövegösszefüggésben, mint az aquincumin, sőt a görög nyelvű varázspapiruszokban ez a leggyakoribb szó az íróvesszőre *γραφειῶν*, illetve itacizált *γραφῖον* formában⁷¹. Ha a *stilus*–*graphium* szópárt csak az átoktáblákon nézzük, akár azt is észrevehetjük, hogy kézikönyvszerűen ábrázolják a görög kölcsönszavak megjelenésének általános okát: leggyakrabban *terminus technicus*ként kerültek a latinba⁷². A *graphium* ugyanis a rituálé egyik eszköze, míg a *stilus* egy magánember általános használati tárgya. Mindamellett a görög kölcsönszó jól illik a szövegünk eddig már több ponton megfigyelt görögös miliójéhez is.

lingu^{ae}=AS⁷ illorum avers^{ae}=AS⁷: Az I. deklinációs plur. nom. *-as* végződés elterjedt „hibának” számít birodalomszerte, így Pannonia területén is⁷³, a vulgáris latin jelenségeket mutató szövegekben. Kialakulása mögött itálikus változatok (oszk *-as*

⁶⁷ Szemben a „felvilági vallással”, ahol az imákban hivatkozni lehetett az isten korábbi jótéményeire: ha már egyszer segített nekem, akkor most se legyen rest. KÖVES-ZULAUF, 1999. Itt is megfogható a mágia „fordított világa”. GRAF 2009.

⁶⁸ DTM 3 és DTM 7. FARAONE—KROPP 2010 értelmezési javaslatát J. Blänsdorf, a mainzi korpusz (DTM) publikálásakor nem fogadta el maradéktalanul.

⁶⁹ *stilus*: etimológiailag nincs köze a görög *στυλος* szóhoz; a latin *stilus*ban rövid az *i*, valószínűleg a **stig-* ‘szúr’ töből származik (DE VAAN 2008, 587, vö. *stimulus*), míg a görögben hosszú az *v*, és a **sta-*, **sty-* ‘áll(ít)’ töre vezethető vissza, ezért latin szövegben a *stylus* alak hibás.

⁷⁰ *Griffel* in: RE 1873-1874.

⁷¹ LMPG 25-26.

⁷² KROPP 2008b, 298-299. HERMAN 2003, 84, VÄÄNÄNEN 1966, 55.

⁷³ Söt, Pannonia területén a leggyakoribb, vö. LLDB.

többes nominativusa), valamint olyan deklinációk analógiájának együttes hatását feltételezik, ahol a pluralis nominativus és a pluralis accusativus alakjai egybeesnek⁷⁴. A hyperbatont idéző szerkesztés⁷⁵ nem idegen a vallási célú, istenekkel folytatott kommunikációban, egyéb stilisztikai díszítésekkel is szoktak élni az átkok készítői (főleg az erősítést kifejező gondolatalakzatok, ismétlések, fokozások, szóhalmozások gyakoriak, de előfordulnak pusztán díszítő célú stilisztikai eszközök is. A *ne possit faceré*-nél említett (1. sor) befogadói várakozás felkeltése itt is működik: a hasonlat révén sejthető, hogy az átkozó az ellenség nyelvére is azt fogja kérni, legyen *aversa*, de minél később következik a jelző, elválasztva a szorosan hozzá tartozó szótól, annál nagyobb feszültséget lehet vele kelteni.

po<s> sint: A szövegünkben a *possit/possint* alak 10-szer fordul elő, azonban egy *s*-szel csak itt a 8. sor végén szerepel. A gemináták egyszerűsítő írásmódja régi hagyomány a latinban, de a császárkor vége előtt általában nem köthetők össze valós beszélt nyelvi jelenségekkel – más szóval helyesírási hibának tekinthető, ebben az esetben pedig inkább technikai hibának tarthatjuk, tekintettel a kilenc másik helyes alakra⁷⁶. A gemináták közül egyébként a rövid magánhangzó utáni hosszú *s* jóval gyakoribb, mint a szimpla *s*, mert a Kr.e. IV. századi rhotacizmus következtében a magánhangzóközi szimpla *s*-ek *r*-ré váltak⁷⁷. Az *-s-* és az *-ss-* mind a latin nyelvfejlődésben, mind a helyesírási hagyományokban mozgalmas utat járt be⁷⁸, mely a különböző feliratokon eltérő mélységű bizonytalanságot tükröző tévesztésekben mutatkozik meg.

9. sor: (*h*)*os*: mivel e két betű után lacuna következik, a kiegészítés csak feltételesnek tekinthető. A szókezdő *h*- hiánya az előző szóhoz hasonlóan egy gyakori helyesírási hiba. A *h*- hang minden helyzetben már a késő köztársaságkortól eltűnt, nem ejtették. Ezt a jelenséget számtalan olyan felirat tanúsítja birodalomszerte, melyeken nem jelölték a *h*-t, noha a hagyomány még őrizte⁷⁹. A 7. sorban ugyanakkor a *hoc* névmás elejéről nem hiányzik a *H* betű. Az *ego* kapcsán említettem, hogy nem eldönthető, ki az átokszöveg beszélője. Ez a mondat azonban a névmások segítségével tisztázza a

⁷⁴ HERMAN 2003, 49 (A jelenség strukturális jelentősége Herman az akadémiai székfoglalójában is felhívta a figyelmet (HERMAN 1985, 31), ahol idézi GAENG 1977, 46-51-et a téma alapos összefoglalásával kapcsolatban.

⁷⁵ HERMAN 2003, 68 megjegyzi, hogy míg a klasszikus prózában ez a névszói szerkezet gyakorinak volt mondható, a kései szövegekben már ritkán jelent meg ez a felszabdaltság, a jelzők közvetlenül kapcsolódtak a főnevükhöz. Ez hatványozottan igaz a feliratokra.

⁷⁶ ADAMIK 2010, 26-27, valamint HERMAN 2003, 44, és VÄÄNÄNEN 1966, 58-62 – velük szemben FEHÉR 2007, 378 úgy véli, a jelenség egyes területeken korábban már a császárkor elején elkezdődhetett.

⁷⁷ VÄÄNÄNEN 1966, 60.

⁷⁸ LEUMANN—HOFMANN—SZANTYR 1977, 180-181.

⁷⁹ VÄÄNÄNEN 1966, 57-58; HERMAN 2003, 37; ADAMIK 2010, 28 – FEHÉR 2007, 393

kérdést. Az *ille* (*illorum*) névmás mögött a megátkozott csoport van, míg a *hic* (*hos*) a megrendelőket takarja. A *scribo* ige utal a rítus elvégzőjére, aki pontosan tudja, hogyan kell egy átkozást levezetni, mik az előírások, milyen kifejezéseket használjon. Egyszer sem hangzik el a 'mi', csak 'azok' és 'ezek'. Így feltételezhetően az átok a mágus műhelyében készült, ő a szöveg megfogalmazója.

supraposivi: Az aquincumi táblán olvasható *posivi* a *pono* ólatin etimologikus perfectumi alakja, mely a császárkor folyamán mindvégig használatban volt a másodlagos, majd normatívvá vált *posui* mellett⁸⁰. A *suprapono* ige a késő császárkorban jelent meg először az irodalomban, a feliratokról is ismert – és a szóösszetételnek megfelelően – 'vmit vmi felett elhelyezni' értelemben⁸¹. A szövegünkben első pillantásra nehezen értelmezhető, főleg az előtte lévő néhány kulcsfontosságú betű hiánya miatt. Ezért három értelmezési lehetőséget tudok elképzelni, attól függően, hogy a lacuna szavát hova soroljuk. (1) Amennyiben a hiányzó betűk az előtte álló mondat utolsó szavát adják: Átoktáblákon előforduló hasonló szókapcsolatok megvizsgálása után megállapíthatjuk, hogy jelentését a leginkább a *suprascribo*-t tartalmazó kifejezések között kell keresnünk. A britanniai szövegekben participium perfectum passivi alakban fordul elő, általában rövidítve (*Donatur deo s(upra)s(crip)to decima pars eius pecuniae*, „A fent nevezett istené lesz annak a pénznek a tized része” dfx 3.19/1, illetve egy táblán *supradictus* < *SSD* = *s(upra){s(criptus)}dictus* különféle formáiban, dfx 3.22/3), egy karthagói szöveg pedig az aquincumihoz hasonló szövegkörnyezetben használja: *alligate linguas horum, quos suprascripsi, ne adversus nos respondere possint* („Kössétek meg azok nyelvét, akiket fent megneveztem, ne tudjanak válaszolni⁸² ellenünkben” dfx 11.1.1/4). A mi táblánk szöveg magyarul tehát így hangozna: „(...) ne tudjanak cselekedni ezek ellen, (akiket) ... fenn megneveztem”. (2) Amennyiben a hiányzó betűk az utána következő mondat első szavát adják: A mágikus szövegekben a *ponónak depono, suppono* alakjai szoktak előfordulni, a *supra praeverbium* mindedig párhuzam nélküli. A *depono*, majd szinonimaként a *suppono* igék terminus technicusok, speciális, összetett jelentésük van a mágiában. Szó szerint értelmezve a rituáléra utaló kifejezésnek tekinthetjük, minthogy a megátkozni kívánt személyeket, pontosabban nevüket a táblára írva 'leteszik' egy titkos helyre, kézbesítik az alvilági ártó erők felé (*Quintum in hac tabula depono aversum*, dfx 5.1.5/12, *Prissiae*

⁸⁰ HERMAN 1961, 322. LEUMANN—HOFMANN—SZANTYR 1997, 601.

⁸¹ FORCELLINI, Tomus V, p. 780; CIL XI 1497 *corpus supraponere*; CIL III 9670 *corpus supraponere*; CIL XIV 1934 *sive mater sive pater supraponatur*

⁸² Illetve a *respondeo* jogi szaknyelvi jelentésében: „ne tudjanak ellenünk jogi szakvéleményt adni”

nomen depositum, dfx 4.1.3/10, *moveant te haec nomina supposita*, dfx 11.2.1/24)⁸³. Ez, valamint jogi szaknyelvi⁸⁴ jelentések negatív konnotációt adtak a szónak, a mágia két fő igéjének (*defigo*, *devoveo*) lett a szinonímája. Szövegünk *supraposui* alakja ez előbbieken alapján létrejöhetett tehát a *supra* adverbium vagy praeverbium, valamint a *depono* 'megátkoz' kombinálásával, ahol a *de-* hiányát magyarázhatjuk másolási hibával, vagy a mágia nyelvében (és a vulgáris latinban is) jellegzetes különféle igekötős és anélküli alakok megkülönböztetés nélküli halmozásával, használatával⁸⁵. Hasonló megfogalmazással, a *supra* és az átkozás egyik igéjének együttes említésével találkozhatunk a hispaniai bilingvis táblán: *Timen et Niciam et ceteros, quos merito devovi supra pro me, pro meis*⁸⁶ („Timét és Niciát és a többieket, akiket magamért és az enyéimért fent méltán megátkoztam” dfx 2.12/1) Ennek alapján a célhatározói mondatot a következőképp fogalmazhatjuk meg magyarul: „... én fent már átkoztam, hogy *Gaius* vagy *Iulia Nissa* és *Eunicus Surus Oceanusszal* szemben ne (...)”⁸⁷ (3) Végül lássuk a harmadik, a párhuzamok szűkössége folytán legkevésbé valószínű értelmezési verziót,

⁸³ A jelentést tovább árnyalhatta jogi-gazdasági szaknyelvi használata is, ott egyrészt 'elpusztít' a jelentése (*si deponat aedificium vel arboris ramos*, „Ha épületet vagy faágakat pusztít el...” Ulp. *Dig.* 8.2.17), másrészt 'letétbe helyez' (vö. *depositum* – az átkot vissza lehetett vonni, ha az átkozó fenyegetettsége megszűnt, vö. PGM), illetve egy újabb jogi kifejezés hasonlósága: *nomen defero* 'bevádol, feljelenít' (*defero nomina inferis*, dfx 5.1.4/9), másik oldalról tekintve *nomen recipio* 'elfogadja a (vki ellen tett) panaszt' (*recipiatis nomen Luxiae*, dfx 2.2.2/1).

⁸⁴ A jogi szaknyelv a mágiában, I. a bathi korpuszt.

⁸⁵ CURBERA—SIERRA—VELÁZQUEZ 1999, 282: *ligo obligo*, dfx 11.1.1/5, *alligo colligo ligo*, dfx 11.1.1/32, *uratur ... comburatur*, dfx 11.2.1/8, vagy görögül: *δήσατε συνδήσατε*, DTAud 15, *λόσατε ἀναλώσατε*, DTAud 14 stb. KROPP 2008, 168-170 összegyűjtötte a szóisméltések, szinonímahalmozások változatait. A *pono* praeverbium nélküli használatához: BLÄNSDORF 2010, 102 a DTM 6, 11 sorának (*ponit nomen huius maritabus*) értelmezése kapcsán hasonlóra jut: „jemandem den Namen der Person benennen/mitteilen' oder einfach 'für ihn ... miederschreiben' oder direkter Bezug auf die Defixionsformel *depono* (Z. 1)”

⁸⁶ A publikálók meggyőzően mutatták be, hogy az átokszöveg eredetije a görög, a latin pedig annak a szó szerinti fordítása — egy szó, a *supra*, kivételével, mely nem található meg a görög szövegben. A közlők (CURBERA—SIERRA DELAGE—VELÁZQUEZ 1999, 283) véleménye szerint mivel itt most senki nem neveztek meg fenn (*suprascriptus*, *supradictus*ként variációjának határozta meg a *suprát*), valószínűleg a rítus szóbeli részében hangzott el korábban, kikre vonatkozik a *ceteros* szó.

⁸⁷ Tekintettel az előző lábjegyzetre, vagyis hogy a *supra* nem a szövegben feljebb, korábban elhangzottakra vonatkozik, hanem a rítus korábban elvégzett eseményeire utal, a mondatnak egy másik értelmezése is elképzelhető (ezúttal a *pono* nem az átkozás szóbeli részére utalna, hanem a rítus egy mozzanatára: „... én korábban átkozási rituálét mutattam be (=positiv), hogy *Gaius* vagy *Iulia Nissa* és *Eunicus Surus Oceanusszal* szemben ne (...)”. Egy Audollent által leírt, és azóta újabb kiadást nem kapott karthagoi tábla szövege még egy adalékkal szolgálhat az érintett rész értelmezéséhez (dfx 11.1.1/3). A rendkívül töredékes első két sor így hangzik: [---] *osui fisci lingua ne contra me ne dicere nec facere valeant, nisi quod ego voluero. Alligo, deligo linguas*. A szövegező nyelvi hibáit és/vagy a publikáló félreolvasásait kijavítva a fordítását így adhatnám meg az első töredékes szóban a *posui*-t feltételezve: „megátkoztam *Fiscus* (?) nyelvét, ne tudjon/tudjanak ellenem sem beszélni, sem cselekedni, mindaddig míg én azt nem akarom. Odakötöm, lekötöm a nyelveket ... ” Ez a részlet azt sugallja, hogy valamilyen rituálét végeztek a nyelvvel, egy nyelvvel, *similia similibus* áldozatot végrehajtva, hogy a nyelvet megkötő átok erősségét fokozzák. Noha a lacunában mintha a LENA betűkapcsolat árknak árnyéka tűnne fel, elképzelhető, hogy az valójában a *linguam* szó volt (amit vagy rosszul olvastam ki, vagy rosszul másoltak át a piszkozatról), és akkor az *aversum graphium* köré épített *similia similibus* cselekmény mellett még egy rítuselemet feltételezhetünk. „Megátkoztam korábban egy nyelvet, hogy *Gaius* vagy *Iulia Nissa* és *Eunicus Surus Oceanusszal* szemben megkötött nyelvüket ne (...)”

mely alapján a *pono* a *componónak* lenne a szinonímája, ahogy egy észak-afrikai szövegben olvashatjuk: *ex qua hora hoc composuero, ne dormiat Sextilius* („attól az órától kezdve, hogy ezt megírtam, ne aludjon Sextilius” dfx 11.2.1/8) Az aquincumi tábla szöveg ebben a formában tehát „... én fentebb, korábban megfogalmaztam: *Gaius* vagy *Iulia Nissa* és *Eunicus Surus Oceanusszal* szemben ne (...)”.

ne Gaius aut Iul[ia] Nissa et Eunicus Surus adversus Oceanum lin[gu-]as obligatas AES[---]NE: A *ne*-vel kezdődő részt, ahogy az előzőekben láttuk, alapvetően kétféleképpen értelmezhetjük. Az ólomlap rendkívül sérült részénél lévő betűk olvasatát *AES[---]NE*-ként adtam meg, bár későbbi vizsgálatok ezt felülírhatják, mert ez a betűsor nem illik egyik értelmezési lehetőséghez sem. Egyrészt a mondatot főmondatnak tekinthetjük, coniunctivus prohibitivusi állítmánnyal. Másrészt az előtte álló *posuitól* függő célhatározói mellékmondat is lehet, szintén coniunctivusi verbum finitummal — melynek a megadott *-E* végződés ellentmond. Nyelvi okokból hiányzó szóvégi *-t*-vel ezen a táblán a párhuzamos, helyes adatok miatt nem számolhatunk, hacsak nem technikai hibát feltételezünk⁸⁸.

10. sor *lingu/as obligatas*: amennyiben helyes a szöveg központozása, akkor a pluralis accusativus végződés itt valóban tárgyesetet jelöl, a mondat állítmányát az utána következő 7-8, pillanatnyilag értelmezhetetlen betű (*AES[---]NE*) adta. Karthagói átokszövegekben igekötős változatait használják, participiumként nem fordul elő (dfx 11.1.1/3 *alligo, deligo linguas* 11.1.1/4 *alligate linguas* 11.1.1/5 *ligo, obligo linguas illorum* 11.1.1/32 *Linguas ligo, colligo, ne auxilium eorum respondere possit*. Ez utóbbinál látjuk, hogy a megkötözés célját is kifejtik. Számunkra ez azért fontos, hogy megpróbáljuk kideríteni, mi állhatott a mondatunk állítmányának a helyén. A szöveg tartalmát és a kevés párhuzamos helyet tekintve két megoldás merül fel: „... hogy *Gaius* vagy *Iulia Nissa* és *Eunicus Surus Oceanusszal* szemben megkötött nyelvüket *ne használják* vagy *ne oldozzák fel*. A feloldozás több helyen is előjön az átkokban, ami érthető, hiszen a defixio görög neve *katadesmos* ’megkötés’, és számos átkelem görög eredetire nyúlik vissza. Viszont sehol sem a megkötött nyelvvel kapcsolatban merül fel: *ne quis eum solvat nisi nos, qui fecimus (dfx 1.4.4/1) sanguine suo solvat (3.12/1) DTM 2 =dfx 5.1.5/11 neque auro neque argento neque ille solvi, refici, redimi possit*. Az irodalomban a két szó együtt Ovidiusnál fordul elő: *linguam ad iurgia solvit* (’nyelvét vitára engedi’, Met. 3, 261.)) A száj bekötözése (*ore obligato*) a rómaiakban minden

⁸⁸ A hiányzó szóvégi *-t*-hez l. HERMAN 2003, 40.

bizonyial *Angerona* képét vetíthette fel, akinek az egyik feladata a titkok őrzése, elhallgatása volt⁸⁹. A 'nyelvet használni = beszélni' kifejezésre egy auktoradat maradt fenn, nem tudjuk, mely szóval mondhatták az *utor*-on kívül (Pl. *Cist.* 128: *libera uti lingua*)

11. sor *lingu<a> Asellionis*: A tábla alsó része a gyűrődés és a repedés miatt rendkívül nehezen olvasható. A betűk sem annyira rendezettek, mint feljebb, sőt a név betűi eltérnek a korábbi ugyanilyenektől. Ennek vagy az volt az oka, hogy már a tábla megírásakor sem volt egyenes a lap, vagy a piszkozatról rosszul másolt az írnok, nem figyelte arra, mit ír. A *lingua* utolsó betűje figyelmetlenségből hiányzik, minden bizonnyal megzavarta a szöveg lejegyzőjét, hogy a következő szó is *a*-val kezdődik. Az *Asellio* névről *Decibalus*nál már szóltunk: *Asellus*ból *-io* képzővel képzett cognomen, Kajanto az eredetileg foglalkozást jelentő nevek között említi⁹⁰. Ha jól tagoltam a szöveget, akkor ez az egyetlen hely, ahol a birtokos szerkezetben a birtok van elöl, eddig minden alkalommal a név szerepelt elöl, majd utána állt a *lingua*. A mondat folytatása megegyezik a korábbiak, amennyiben a letörött helyen a *possit* szót állítjuk vissza.

A 3., 4. és 5. sor után egy-egy kisebb betűvel írt és beljebb kezdett mondatot szúrtak be. A szöveg leírója el akarta különíteni a már leírtaktól, ezért beljebb kezdte őket, hogy egyértelmű legyen, nem a felette lévő sor folytatásai. A kisebb betűt pedig a hely magyarázza meg, ennél nagyobbbal nem írhatta volna, különben belelóg a másik sorba, és olvashatatlanná válik a szöveg. Márpedig az átkoknál a jól olvashatóság általában alapkövetelmény, pontosan, érthetően kellett megfogalmazni az eljáró isten számára, mit akar tőle a hozzá forduló. A mondandó tagolása nem kirívó eset, a mainzi táblákon többször is megfigyelhető: a DTM 1-esen a két átok kezdetét kijebb kezdték, mint az összes többi sort. A DTM 2. első sora szintén 1,5 cm-re balra van a többitől. A közlendő rossz megszerkesztését mutatja a DTM 6. tábla, ahol a szövegtől balra 90 fokkal elforgatva folytatódik a szöveg. Ennek a beszúrt három sornak szerkezete követi az átoktábla ismétlődő mondatait, semmiben sem tér el tőlük. Valószínűleg mindhárom mondat teljes volt, de mára a középsőn kívül a másik kettő második fele nem látható, lekopott, foltokban talán egy-egy betű szára kivehető.

⁸⁹ Már az ókorban sem volt egyértelműen meghatározva, pontosan miért tisztelték ezt az istennőt. Macrobius (*Sat.* III, 9) szerint ő volt a hallgatás istennője, ő őrizte Róma város titkos nevét. Angeronáról l. KÖVES-ZULAUF 1995, 109.

⁹⁰ KAJANTO 1965, 323.

3a sor: *Ammionis*: a korábbi publikációimban nem tudtam itt létező nevet kiolvasni, azonban egyetértek Fehér B. +*Ammionis* olvasatával⁹¹. Az *A* előtt látszik még egy apró karcolat, de nem eldönthető, hogy szándékos vagy véletlen. Amennyiben az a név első betűje lenne, számos lehetőségünk lenne a kipótlására, melyek közül a karcolat formája alapján az alábbiak jöhetnek szóba: *Cammio* (ismert Vindobonából, CIL III 4660,05); *Sammio* (Noricumból, CIL III 5319, Galliából CIL XII 2234).

4a sor: *Asellionis lingua et nomen*: a *nomen* szót ugyanazon okból kifolyólag, mint feljebb *Decibalus*nál, kirekesztem.

5a sor: *Annianus*: A három beszúrt sor egyetlen zavaró szava, ugyanis itt a mondat alanya, vagyis órá kéri a megkötést, míg az 5. sor végén az *adversus* szó után áll, magyarán ott a megrendelői csoporthoz tartozik. Véleményem szerint itt az írnok hibázott a másolás során. Az eredet *Annianus* a főszöveg *Annianusa*, a beszúrt, 5a sorban lévő nevet írta el az írnok: amikor a helyet kereste az 5a sornak, a szeme megakadhatott az 5. sor végén, 6. sor elején (ahol már *Annianus* szerepelt), és egy másik név helyét ezt írta le tévedésből az 5a sorba. Ha két *Annianus* lenne a szembenálló csoportok között, a félreérthetlenség jegyében meg kellett volna különböztetni őket. Ellenátokról sem lehet szó, egyrészt mert a beszúrt sorok betűtípusa megegyezik a fősorokéval, másrészt *Asellio* a 4a sorból szerepel a főszövegben, ugyanazon csoport tagjaként⁹².

a[˜]d=T[˜]versus: mivel a szöveg egészében mindenhol helyesen fordul elő, ezt a tévesztés is technikai hibának tarthatjuk, csakúgy mint a *pos<s>int*-ot a 8. sorban. Az írnok ismerte a helyesírási hagyományokat viszont egy ponton mégis hibázott. A praeverbiumok etimologikus írásmódja az ólatin szövegek egy részénél, bizonyos hivatali iratoknál, augustusi időkben megfigyelhető volt (*inperium*, *conlega* stb.). Ezeknél a formáknál az asszimilált alak helyett az „eredetinek vélt” formát választották, és olyan szavaknál is követték ezt az elvet, ahol ezáltal hibás alakokat hoztak létre. Az áletimologikus disszimiláció leginkább az *ad*- kezdetű szavaknál jelentkezett, ezért láthatunk számos feliraton *atversarius*, *atvocatus*, sőt *atnis* alakokat is⁹³.

⁹¹ TitAq III 1436.

⁹² Az enyémtől egészen eltérő értelmezést ad URBANOVA 2014, 241. Véleménye szerint a kisebb sorok is a főszöveg részei, nem betoldásként tekint rájuk. Elméletét *Annianusszal* támasztja alá: véleménye szerint az 5. sor végén egy *Annia* nevű nő neve olvasható (tévedésből, valójában *Amoenát* akartak írni), az 5a sor végét [*-contra Ocea*]-ra egészíti ki, és ez folytatódna a 6. sor elején.

⁹³ LEUMANN—HOFMANN—SZANTYR 1977, és 200.

ÉRTÉKELÉS

Az aquincumi tábla a Pannoniában fennmaradt latin nyelvű átokszövegek leghosszabbika. A szöveget annyira vékony hegyű íróvesszővel karcolták, hogy a restaurátorok alapos munkája ellenére is csak hosszas szemlélés után váltak kivehetővé a betűk. A tábla összképe rendezett a műfajhoz képest, a betűnagyságok, sortávok nagyjából megegyeznek⁹⁴, az írnok azonban a szöveg vége felé elkezdett kapkodni. Ráadásul a rendelkezésre álló helyet rosszul mérte fel, az átok három utolsó sora nem fért ki, ezért feljebb kellett beszúrnia őket. Az ólomlapnak csak az egyik oldalára írtak, a másikon nincs nyoma betűknek.

Egy folyamatban lévő peres eljárásnak lehetünk szemtanúi a tábla szövege alapján. Aquincumban a becslések szerint 15-20 ezer ember élhetett ezidőtájt, meglehetősen nagy létszámú katonasággal és kereskedőcsaláddal, szolgák seregével. Az egykori óbudai gázgyár területén fekvő temetőben talált táblán mégsem a tehetősebb társadalmi réteg tagjai életébe nyerhetünk bepillantást, hanem – a nevek alapján – főként szolgák és rabszolgák átkozzák meg rajta egymást. Feltételezhetően két gazdagabb család klientúrája állhatott egymással perpatvarban, és az egyik csoport (*Oceanus, Amoena, Felicio, conservi, Annianus*) tagjai egy folyamatban lévő ügyben fordultak az alvilági erőket irányítani képes mágushoz, hogy ellenük szólni, cselekedni ne legyen képes az ellentábor egyetlen tagja sem (*Iulia Nissa, Gaius Mutilius, Respecta, Eunicus Surus, Decibalus, Asellio, Ammio*) A megátkozott csoport *duo nominával* jelölt személyeit jó eséllyel tarthatjuk gentiliciumos szabad polgároknak, míg az egynevűeket szolgáknak; a második csoportban minden név szolgákra utal. A latin és görög *Wunschnamen* kategória (*Amoena, Felicio, Respecta, Eunicus*, illetve akár *Decibalust* is ide sorolhatjuk) a szolgák kedvenc neveit fedte⁹⁵, *Nissa, Eunicus* görög vagy keleti származást feltételez, a mitológiai eredetű *Oceanus* névből és a szolgák között gyakori *-io* végződésű *Ammióból, Asellióból*⁹⁶ következtethetünk a jogállásukra.

A szöveg szerkezete könnyen áttekinthető: két mondatot kivéve ugyanaz a mondat ismétlődik tízszer, de nem monoton következnek egymás után, pusztán a neveket kicserélve, hanem amit csak lehetett, azt variálták anélkül, hogy ez bármi többletjelentést

⁹⁴ A szövegmező bal oldalán akár margóként is értelmezhető vékony függőleges vonalat lehet látni, de mivel nem tartotta magát hozzá az írnok, kétséges, hogy ez volt-e valódi szerepe. Létrejöhetett az átoktábla készítése során is, akár technikai sérülésként (vö. DTM 3.), de akár valamilyen rítus közben is megsérülhetett. Ahogy látni fogjuk, ez utóbbi nem elképzelhetetlen, hiszen az átoktábla nem csak az átkozási rítus dokumentálására szolgált, hanem szerves része volt annak.

⁹⁵ DANA 2014, 163-164.

⁹⁶ KAJANTO 1965, 121.

adott volna az egyhangúság stiláris megtörésén kívül. A *ne possit* verbum finitum egyaránt állhat *facere*-vel és *loqui*-val, melyek vagy közvetlenül követik a ragozott igealakot, vagy a mondat végére kerülnek. A prepozíció is kétféle formában szerepel, hol *adversus*, hol *contra* jelöli. A mondat alánya lehet maga a személy vagy az ő nyelve. Ha személyt említ a szöveg, akkor állhat egyedül vagy egy-két társával együtt. FARAONE 1991, 5 kategóriái szerint ezek a mondatok *kívánság-formulák*, melyek nyelvi jellemzője, hogy coniunctivus hortativusi vagy prohibitivusi (görögben optativusi) harmadik személyű állítmányuk van⁹⁷.

1. *Iulia Nissa et Gaius Mutilius ne possit facere contra Oceanum, contra Amoenam.*
2. *Ne possit Gaius contra Felicionem facere.*
3. *Respectae lingua ne possit adversus coservos facere.*
4. *Eunici Suri lingua ne possit adversus Oceanum loqui.*
5. *Ne possit Gaius aut Iulia adversus Annianum facere.*
6. *Et Decibali lingua et nomen ne possit adversus Oceanum facere.*
7. *Lingua Asellionis ne possit contra Amoenam facere.*
8. *Ammionis lingua ne possit adversus NE[---]VS*
9. *Asellionis lingua et nomen ne possit adversus Oceanum facere.*
10. *Anniani (?) lingua ne possit [---]AV[---]O*

A hatodik és hetedik ismétlés között szerepel két mondat, mely különbözik a többtől:

Quomodo hoc averso graphio scribo, sic linguae illorum aversae ne possint facere contra hos ... ego supraposui. Ne Gaius aut Iulia Nissa et Eunicus Surus adversus Oceanum linguas obligatas [solvant?]

A *supraposui*-t tartalmazó rész kétféle értelmezéséről feljebb már szóltam, most a *quomodóval* kezdődő *persuasive analogy*-t szeretném közelebbről bemutatni. A mágus egy hasonlat segítségével fokozza az átok hatásosságát. A hasonlat nem egyszerűen megállapít egy tényt, közli a közös jellemzőt, hanem az átok által célbavett személyt a hasonlító egyik tulajdonságával akarja egyezővé tenni. Kimutathatóan az első *similia similibus* alakzatok a Kr. e. IV. században jelentek meg görög nyelvű átoktáblákon⁹⁸. Két gyakori fordulat szerepelt rajtuk, az átoktábla tulajdonságaiból kiindulva: vagy az azon olvasható szöveg vagy a szöveghordozó egy jellemzője volt a hasonlat motívuma.

⁹⁷ FARAONE 1991b, 5 további kategóriái azon átoktáblákra, ahol nem csak neveket sorolnak fel: (1) *közvetlen megkötő formula*: az állítmány a megkötés valamely egyes szám első személyű igéje, a tárgy pedig vagy az adott személy vagy az ő testrészei. (2) *Ima-formula*: istenek megszólítása, invokálása, majd valamilyen második személyű felszólító igealak. (3) *Kívánság-formula*: harmadik személyű optativusi (illetve a latinban coniunctivusi) igealakkal. (4) *Similia similibus formula*: egy meggyőző párhuzam (*persuasive analogy*).

⁹⁸ FARAONE 1991b, 7.

Jóformán ebben a két típusban ki is merült a választék. Egy jellemző példa: „Ahogyan ezek a szavak hidegek és fordítottak, úgy Kratés szavai is legyenek hidegek és fordítottak” (DTAtt 67)⁹⁹. A szavak jobbról balra haladtak, vagy fejtetőn álltak stb., „fordítottak” voltak, hiszen a mágia a fordítottság világa, a végletekig leegyszerűsítve: az istenektől nem jót, hanem az ellenkezőjét kérjük. A „hideg” pedig az ólom egyik tulajdonságát adja meg, annak merevségéhez, tehetetlenségéhez, haszontalanságához, értéktelenségéhez hasonlítja az átkozó a megátkozottat, pontosabban akarja, hogy a hasonlítson.

A 7. sorban kezdődő hasonlat értelmezésének nehézségét épp az adja, ami a legfőbb jellegzetessége: egymásra nem vagy csak távolról hasonlító dolgokat vet egymáshoz. Ahogy fent említettem, e rítus során az írást, illetve az íróvesszőt érthette olyan hatás, amellyel az ellenfél nyelvét is illetni akarták. Mielőtt ezt megvizsgálánk, érdemes közelebbről megnézni az átokszövegek „kényszerítő hasonlatait”.

Leggyakrabban a *quomodo* kötőszó vezeti be őket és a *sic* adverbium áll a főmondat elején. A hasonlat a rítusra utal, ugyanazt akarják az ellenfélnél elérni, azt kérik rájuk, amit éppen rituálisan cselekszenek. Az analógiák ezáltal különösen fontosakká váltak, mert általuk betekintést nyerhetünk a mágikus rituálé lebonyolításába: Van, amikor csak a helyszínről kapunk információt (*Quomodo mortuus, qui istic sepultus est...*, dfx 1.4.4/3), máskor a varázsló rítus közben elvégzett feltételezhető mozdulatait közvetítik (*Sic quomodo plumbum subsidit, sic Sintonem ... defero ad inferos*, dfx 5.1.4/5; *sic liquescat, quomodo aqua*, dfx 3.2/1), szélsőséges esetekben viszont állatáldozatokról árulkodnak (*Quomodo huic gallo linguam vivo extorsi et defixi, sic inimicorum meorum linguae adversus me obmutescant*. dfx 11.1.1/8; *Quomodo hic catellus aversus est, nec surgere potest, sic nec illi*. dfx 4.3.1/2; *Sint vani et muti, quomodo ista garrula avis*, dfx 5.1.2/2; *Quemadmodum rana sine lingua muta, tacita est, sic Marcellus mutus, tacitus, debilitatus sit adversus Licinium Gallum*, STYLOW 2014.¹⁰⁰). Az aquincumi tábla hasonlatának a központjában az írás, valamint az íróvessző áll. A rítus során tehát az írással, az íróvesszővel tettek valami olyat, amit az ellenfelek nyelvére is el szerettek volna érní. Ennek központi szava az *averto* ige, itt a participiuma. A problémát az jelenti, hogy nincs olyan jelentése, mely a *graphium*mal és a *linguával* is egyszerre érthető lenne. Tekintsük át, hogy milyen szövegösszefüggésben szokott előfordulni az *averto* ige (illetve *verto* és más praeverbiumos alakjai) a *graphium* és a *lingua* egyikével!

⁹⁹ ὡςπερ ταῦτα ψυχρὰ καὶ ἐπαπίστερα οὕτως τὰ Κράτητος ῥήματα ψυχρὰ καὶ ἐπαπίστερα γένοιτο. IG III, 67.

¹⁰⁰ a *gar(r)u[la avi]s* BLÄNSDORF—SCHOLZ 2011, 69 kiegészítése.

a) A *linguam (a)vertere* szókapcsolatra nem találni párhuzamot az irodalomban, ezért az átoktáblák szóhasználatához fordulva azt láthatjuk, hogy a *lingua* tárgyhoz tartozó ige a megkötést fejezi ki – az *avertónak* azonban nincs ilyen jelentése.

b) *Graphium, stilus*: legismertebb kifejezés a *stilum vertere* 'az íróvesszőt forgatni' a kézben, tudniillik egyik felével írni, másikkal javítani: Hor. S. I, 10, 72. *Saepe stilum vertas iterum quae digna legi sint scripturus* „mindig úgy forgasd az íróvessződ, hogy méltó legyen az újraolvasásra, amit leírni szándékozol”. Az átoktáblán szereplő *averso graphio*-t azonban nem lehet ezzel összekötni. Az írás összképében nem lehet észrevenni olyan módosítást, ami azt feltételezné, hogy az íróvessző másik, általában tompább lekerekített fejű, vagy viasznál törülésre való ellapított felével írták volna szöveget.

Mivel ez a szál nem vezetett eredményre, érdemes megvizsgálni, hogy vajon az *averto* igének van-e egyáltalán speciális vallási-mágikus jelentése, melyből kiindulva megkaphatnánk a hasonlatra megoldását. Az auktorhelyek bizonyítják, hogy a vallásban terminusként használták a szót: Hor. C. III, 23, 19: *mollivit aversos Penates*, „megenyhítette az elfordult, nem kedvező isteneket”, vagyis az *aversus* szót itt leginkább az ismert utasítás, *favete linguis*, a *faveo* 'teljes odaadással valaki felé fordulni' szavának ellentétéként fogalmazhatjuk meg. Martialis (VIII, 62) soraiban ugyanez a jelentést láthatjuk szójátékba foglalva: *Scribit in aversa Picens epigrammata charta, / et dolet averso quod facit illa deo*. Picens az epigrammaköltő oly sokat ír, hogy nem elég neki a papirusz egyik oldala, a *versót* is teleírja, de az isten nem támogatja, nem segíti, a várt siker elmarad¹⁰¹.

A vallásban, láthattuk, az ige az isteni támogatás megvonására vonatkozik. A mágiában ezzel szemben módosul a jelentése, a hivatalos vallásban inkább intranzitívan értelmezhetjük, itt viszont tranzitívvá válik. Több szóval lehet körülírni, hogy valójában miként értették: 'eltéríteni valamit vagy valakit attól, aminek várhatóan történnie kellene'. Vergiliusnál a varázslónő jelenetében (*Ecl.* VIII, 66-67.: *coniugis ut magicis sanos avertere sacris experiar sensus* „hogy megpróbáljam hitvesem józan érzéseit mágikus áldozatokkal eltéríteni”¹⁰² (értsd: a neki kijelölt úttól, helyette legyen megbabonázva, rohanjon esztét veszve hozzám). Pliniusnál az *averto* szintén mágiával kapcsolatban (*carmen* 'ráéneklés') fordul elő: *averti grandines carmine credant plerique* „többen úgy vélik, hogy jégesőt ráénekléssel el lehet téríteni”.

¹⁰¹ NEGER 2012, 99.

¹⁰² Servius véleménye szerint is magyarázatra szorult a kifejezés, az *avertere* jelentését a „*mutare, ad me advertere*” szavakkal pontosította.

Ezek után nézzük meg, hogy a valódi mágikus nyelvben (nem az irodalomban közvetítettben), miként jelenik meg a *verto/averto*/és egyéb praeverbiumos verziói. Az ige összes addig ismert előfordulását A. Kropp és Ch. Faraone 2010-es tanulmányukban megvizsgálta, mert a mainzi korpusz két darabjánál ők is azzal a problémával találták magukat szembe, ami az aquincumi táblán is látható. A két szövegrészlet így szól:

DTM 3 = dfx 5.1.5/10: *Quemadmodum hoc ego averse scribo, sic illi omnia, quidquid agit, quidquid aginat, omnia illi aversa fiant.* „Ahogyan én ezt fordítva (?) írom, úgy bármi, amit tesz, amivel foglalkozik, minden fordítva sikerüljön számára.”

DTM 7: *Quomodo hoc graphio averso, quod minime uti solet, ... sic eum aversum dii deaeque ... esse sinatis* „Ahogyan én ezt fordított íróvesszővel, legkevésbé sem, ahogy szokás, ..., úgy az istenek és istennők hagyják fordítottan.”

A DTM 3. *averse scribo* kifejezéséből adódik, hogy a szöveget valamilyen módon fordított írásúnak véljük. Azonban mindkét szöveg egésze balról jobbra halad, összképük olyannyira rendezett, hogy publikálójuk, J. Blänsdorf külön kiemeli: gyakorlott kéz róta fel őket, illetve az elegáns, jól olvasható régebbi kurzív írással készültek¹⁰³.

Láthatjuk, a két átokszöveg önmagában nem értelmezhető, szükség van a további párhuzamos helyekre. FARAONE—KROPP 2010 gyűjtéséből dolgozva én a következőképp csoportosítom a táblákat.

(1) az irodalomban adatolt 'eltéríteni valamit vagy valakit attól, aminek várhatóan történnie kellene' jelentésből kiindulva egészen a 'távol tartani' verzióig, melyhez olykor a 'felfordít, megöl' mellékértelem is hozzájárult:

- *avertat illos amentes, contra loqui ne malint, illorum mutum os faciat* („Tartsa őket távol (ti. a bíróságtól) és vegye el épelméjüket, mégse akarjanak ellen(ünk) beszélni/ellentmondani.” A sisciai tábla, l. később, dfx 8.1/1)

- *Sic illos inimicos ... aversos ab hac lite esse, quomodo hic catellus aversus est nec surgere potest, sic nec illi.* (a *similia similibus* klasszikus példája, a szó két értelmével: ”legyenek úgy távoltartva, elfordítva e pertől, ahogy ez az állatkölyök is el van fordítva (=fel van fordítva, megkínózva) és nem képes felkelni, úgy ők se.” dfx 4.3.1/2)

- *eum aversum a fortunis suis avertatis et a suis proximis et ab eis quos carissimos habeat* („Tartsátok távol őt a javaitól, a családjától és azoktól, akik számára a legfontosabbak”, dfx 7.5/1)

¹⁰³ BLÄNSDORF 2010, 78, ill. 107.

- *Paulina aversa sit a viris omnibus et deficsa sit, ne quid possit mali facere. Firminam clodas ab omnibus humanis* („Paulina forduljon el minden férfitől, és legyen átokkal megkötve, hogy ne tudjon semmi rosszat tenni. Firminát zárd el az összes embertől. A poetoviói tábla, l. később, dfx 8.4/1)

(2) Alapvetően más praeverbiumos alakok. A szó 'felfordít' értelme az első, illetve participium '(fel)fordított, ellenkező' jelentése:

- *perversus sit, perperversus sit Maurussus* (egy lóversenyzőről: „Forduljon fel, nagyon forduljon fel Maurussus”, dfx 11.1.1/25)

- *Quodquod agat, quod incidant omnia in adversa* („Amit csak tesz, minden forduljon az ellenkezőjére”, dfx 1.4.1/1)

- *Quidquid conabitur, quidquid aget, omnia illi inversum sit. Quidquid surget, omnia interversum surgat.* („Amit megpróbál, amit tesz, minden legyen fordított számára. Amit csak megemel, mind megforgatva keljen lábra.” DTM 15 = dfx 5.1.5/4)

(3) Az ide tartozóknál a szöveg egészét vagy csak egy részét fordítva írták, megfelelően annak, amit maga a szöveg is közöl.

- *ut illum aut illam aversum faciant di, sicut hoc est aversum* („fordítsák fel őt az istenek, ahogy ez fordítva van (írva)” az egész átokszöveg retrográd, ezenbelül az *aversum* szó utolsó négy betűje a feje tetején áll, dfx 5.1.7/1)

- *Quintum in hac tabula depono aversum ... Quinti nomen* („megátkozom *Quintust* ezen a táblán ... *Quintus* neve”, a *Quintus* neve a feje tetején áll, dfx 5.1.5/12)

- *Sic, Silvia, inversum maritum cernis, quomodo nomen illius scriptum est.... Aurelianum Sinnianum Ceserianum* („Így, *Silvia*, felfordulva látod a férjed, ahogyan az ő neve írva van: *Aurelianus Sinnianus Ceserianus*.” A név megint csak a feje tetején állva szerepel a szöveg végén, dfx 6.1/1)

- *Perverse agas, quomodo hoc perverse scriptum.* („Fordítva cselekedj, ahogy ez fordítva van írva, Blänsdorf 2010, 163.

(4) Utolsó csoport tagjaiként nevezhetjük meg azokat a táblákat, melyek fordított írásra utalnak, de annak semmi jelét nem adja szöveg. Ide tartozik tehát A DTM 3 , DTM 7 és az aquincumi darab¹⁰⁴. Látható, hogy a fenti csoportosítás nem segít az értelmezésben, így azok nélkül kell megtalálnunk a megoldás. Elsőként adja magát a feltételezés, hogy az írások nem értette meg a mintakönyv előírását vagy pusztán elfeledkezett róla, ezért nincs

¹⁰⁴ A DTM 1. átoktábla értelmezhetetlen 40-41. sorát a publikálója a következőképp adta meg: TAMQVANIVSAVERSSO / scriptis istas. Ismét az *averso* és közvetlen utána a *scriptis*. Mivel a tábla szövege nincs megfordítva, így ezt is a (4) kategóriába sorolhatnánk, de a nem teljes olvasat miatt csak itt említtem meg.

semmi sem fordítva írva. Ezt az elméletet azonnal megcáfolja, hogy három jó szövegű, rendezett írásképű tábláról beszélünk, melyeknél így ezzel a felvetéssel nem lehet számolni.

J. Blänsdorf¹⁰⁵ az irodalomban előforduló 'eltéríteni valamit vagy valakit attól, aminek várhatóan történnie kellene' értelmezésből kiindulva úgy gondolja, hogy néhol az isten elfordulása már nem csak az eseményektől való távolmaradását jelenti, hanem az ellenséges hozzáállását is implikálja, pl. Verg. *Aen* II, 170 *aversa deae mens* után kiderül, hogy az istennő nem csak hogy nem támogatta őket, hanem 'ellenségesen' is viselkedett velük. Prop. IV, 1, 73 *aversus Apollo* azt jelenti, hogy a költő versei szégyellni valóak, az isten ártott neki, ellenséges volt vele. Blänsdorf véleménye szerint ugyanezt láthatjuk az átoktáblákon: az *aversus* egyszerre vonatkozik a megrendelő személyére, áldozatára és annak bűnös tetteire, így a szó jelentése 'istentől és embertől távol, ellenséges'¹⁰⁶. A DTM 3. *averse scribo* és a DTM 7. *averso graphio* 'verkehrt schreiben', illetve 'mit verkehrtem Griffel' magyarázatát is ezzel adja meg, ellenséges, ártó céllal ('feindlich') írni.

Faraone és Kropp¹⁰⁷ részben elfogadja Blänsdorf értelmezési, hozzátéve, hogy a mainzi táblákon egy helyi jellemzőt, egy sajátos megoldást látunk, mely abban nyilvánul meg, hogy a kézzel fogható jelentést egy elvont szintre emelik. Az *aversus* szó két szemantikai szinten érvényesült: egyrészt konkrétan a rítusra utalt, ahol a szavakat a normálistól eltérő, „kitekert” módon írták le, másrészt átvittén az ellenfél irányába megfogalmazott kívánság jelzője lett. A két érintett táblán, ahol az írást elfelejtették megforgatni, ez a különbség nem jelenik meg, a hasonlat mindkét elemében a 'normálistól eltérő vagyis ellenséges, rosszindulatú' jelentésben szerepel.

Elméletük problémáját épp az jelenti, amit megfogalmaztak¹⁰⁸. A szónak egy olyan fejlődését mutatták be, ami bármilyen szövegösszefüggésben elképzelhető lenne, de az átoktáblákon nem. A *similia similibus* lényege, hogy a rítus egyes elemeivel az áldozatnak akarnak ártani. Feljebb láttuk, hogy különféle válogatott mágikus eljárásokat mutattak be (a víz szétfolyatása, kisállatok leölése stb.), ezekkel egyértelműsítve, kézzel foghatóvá téve a szenvedést. Az *aversus* elvont értelmezésével azonban nem közelebb, hanem távolabb

¹⁰⁵ BLÄNSDORF 2012, 79.

¹⁰⁶ „Auf Fluchtäfelchen wird *aversus* ebenso für das Verhalten des Verfluchungurhebers wie das seines Opfers, und zwar seines schuldhaften Verhaltens wie seines Schicksals nach der Verfluchung, gebraucht und bedeutet 'abgewandt von Menschen und Göttern, feindlich'." BLÄNSDORF 2012, 79.

¹⁰⁷ FARAONE—KROPP 2010, 397. ... *a development away from the concrete meaning of these participles to a more abstract one.*

¹⁰⁸ BARTA—LASSÁNYI 2009, 68 én is csatlakoztam a Blänsdorf által is említett 'mindentől, istentől, embertől távoliként' megfogalmazott értelmezéshez, és próbáltam az irodalmilag adatolt 'eltéríteni valamit vagy valakit attól, aminek várhatóan történnie kellene' jelentést is belefoglalni.

esetében funkciójukat többféleképpen értékelhetjük: lehetnek egyszerű használati tárgyak, de apotropaikus (az ártó szellemek ellen) és protektív/védelmező (az élők védelmében az esetleges nyughatatlan holtakkal szemben) céllal is a halott mellé kerülhettek¹¹¹.

Átoktáblák mellől is kerültek elő, így az előkerülési helyét, illetve funkcióját tekintve legközelebbi párhuzamként említhetjük, hogy a poetoviói mellett is találtak egyet, de ennek sorsáról többet nem lehet tudni, a savariai latin nyelvű mellett egy ma már nem megállapíthatóan szándékosan vagy véletlenül kétfelé tört vékony tű feküdt, valamint Audollent (DTAud 305) is ismert egy hadrumetumi dobozkat, benne egy átoktáblával és egy tűvel, mely mára elveszett¹¹².

Az aquincumi ólomtábla mellett fekvő tű görbe. Alapos vizsgálat után, melyet a Budapest Történeti Múzeum fémrestaurátorai végeztek¹¹³, a következőket lehet róla megállapítani.

Az aquincumi átoktábla mellett előkerült íróvessző

- Anyaga bronz, minimális ólommal ötvözve. A mágikus papiruszok előírása között ezt előírásként olvashatjuk az átokkészítés alapanyagai között¹¹⁴.
- Négyzetes keresztmetszetű, és valószínűleg kalapálással készítették. A mágikus papiruszok között ez az utasítás szintén megtalálható¹¹⁵.
- A *stilus* feje része határozottan profilált. Valószínűleg nem is készítettek fejet neki. Az egyiptomi papiruszok erről is nyilatkoznak¹¹⁶.

¹¹¹ ALFAYÉ VILLA 2010, 449.

¹¹² NÉMETH 2013, 79-83. BOESELAGER 1989-es tanulmánya megállapítja, hogy az íróvesszőket nem szokták a tintatartóban tárolni, hanem annak külsején volt egy *stilus*tartó, abban szállították. A dobozával előkerült átoktáblákat és tűket ezért mindenképp a rítus elemeinek tarthatjuk, ahogy Németh Gy. is megállapította, ahol a tű funkciója az íráson kívül az átok hatásosságának fokozója is.

¹¹³ Vecsey Ádám főrestaurátor vezetésével.

¹¹⁴ PGM VII, 397: *ἐπίγραφε χαλκῶ γραφεῖω* „írd rá bronz íróvesszővel”

¹¹⁵ PGM IV, 1847: *κοπρίω γραφεῖω γράψας ψυχρηλάτω τινὸς τὸ ὄνομα* „hidegen kovácsolt bronz íróvesszővel írd rá annak a valakinek a nevét”. (A hidegkovácsolás alapvetően az alvilág hidegségéből fakadhat, ez a jelzője többször az átoktáblának és a rajta olvasható betűknek is.)

- Előkerülésekor is görbe volt, nem a tárolás során sérült meg. Ennek bizonyítéka, hogy a hajlított rész külső részén is összefüggő korróziós terméket találtak.
- A görbítés a földbe kerülés előtt, szándékosan történt meg. A restaurátorok megállapították, hogy a hajlítás belső oldalát, vagyis a négy élből kettőt, félhold alakú vésővel perforáltak, anyagot vettek ki, előkészítették a hajlításra¹¹⁷.

A restaurátori vizsgálat eredményeit értékelve, megállapíthatjuk, hogy ez a tárgy megegyezik az átoktábla szövegében említett *graphium aversum*-mal. A szöveg megfogalmazója és a rítus levezetője az *averto* 'elfordít, elforgat' szónak ábrázolni tudta a jelentését, nem elvontan használta, ahogy a mainzi táblák esetében feltételezték. Saját szemünkkel látva, hogy a mágus mit értett az *averto* szavon ('meghajlít, megtör, erőtlennít'), eszünkbe juthat egy szinonímája, az *infringo*. Ez a szó pedig előfordulhat mind az íróvessző jelentette szúrószerszámokkal¹¹⁸, mind a nyelvvel kapcsolatban. Hol szó szerint eltörnek, hol megtörnek a fegyverek, máshol pedig átvittén ugyanez történik hősök erejével (*infractis omnibus hastis* Liv. 40,40,7; *illa potest magnas heroum infringere vires* Prop. I, 14, 17), sőt Lucretiusnál a nyelv is ekképp akad el (III, 155): *videmus ... infringi linguam vocemque aboriri*¹¹⁹. Az aquincumi tábla mondatát követve a mágus gondolatmenetét tehát a következőképp fordíthatjuk le: „Ahogyan én ezt meghajlított, megtört íróvesszővel írom, úgy az ő nyelvük is legyen meghajlítva, megtörve és ne tudjon cselekedni ezek ellen...” A mágus tudta, hogy az ige a mágia terminusa, de valamilyen okból új jelentéssel ruházta fel. Sem a mágiától, sem attól a nyelvi közegtől, melyben a mágus tevékenykedett, nem idegen az efféle újítás.

Azt a mainzi kísérőleletek hiányában csak feltételezhetjük, hogy a kifejezést esetleg ott is így kell értenünk.

¹¹⁶ PGM VII, 442: *γράφε δὲ χαλκῆ βελονῆ ἀκεφάλῳ* „fej nélküli bronz tűvel írd”

¹¹⁷ A vizsgálatot Aribex Nomad (60 kV) mobilröntgennel végezték, 0,99 mp expozíciós idővel, Eva képkalkoló szoftverrel.

¹¹⁸ vö. Suet. *Iul. Caes.* 82. *Caesar Cascae brachium arreptum graphio traiecit* „Caesar megragadta Casca karját, és egy íróvesszővel megszurta.” Hasonlótól tartva Claudius is hosszas vonakodás után egyezett abba bele, hogy az elé járuló írnokoktól ne vegyék el az írókészetüket: Suet. *Claud.* 35. *ne cuius comiti aut librario calamariae et graphiariae thecae adimerentur.*

¹¹⁹ A Lucretius-kommentárok felhívják a figyelmet Szapphó híres párhuzamos helyére: *καὶ μὲν γλῶσσά ἔαγε*

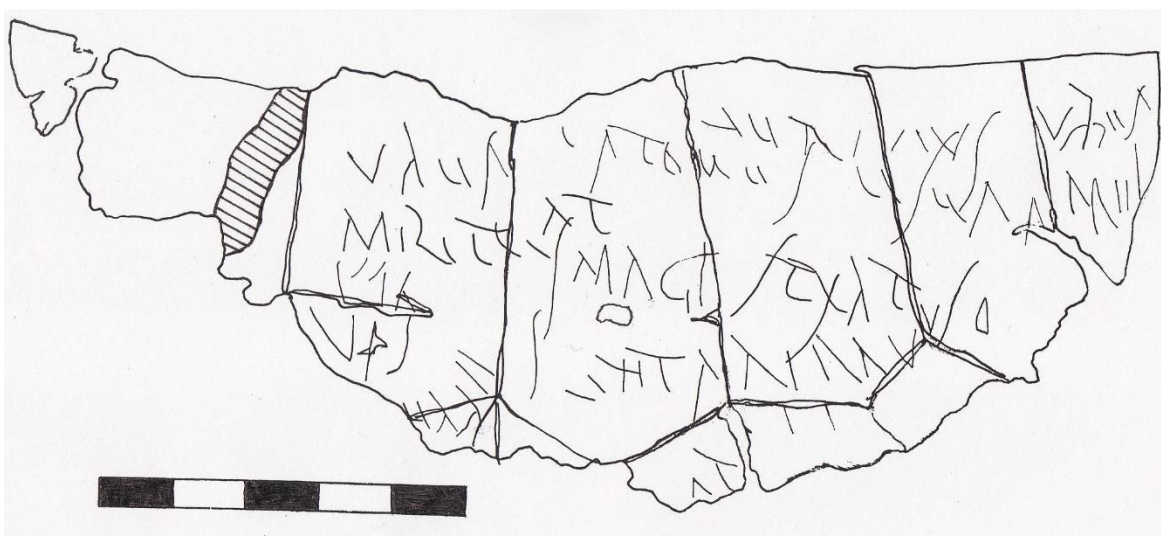
A savariai átoktábla

A savariai átoktábla szétnyitása (A szombathelyi Iseum felvételei)

A savariai átoktábla, A oldal (Barta Andrea felvétele és rajza)

A savariai átoktábla, B oldal (Barta Andrea felvétele és rajza)

LELŐHELY: A későbbi, II. századi Iseum pódiumtemplomának északi oldalán, annál korábbra keltezhető, egy szürke színű, patics- és faszéndarabokkal kevert agyagos rétegből került elő. A terület akkori funkciója még nem teljesen tisztázott, számos kérdés megoldatlan ezzel kapcsolatban¹²⁰. Biztosan megállapítható azonban, hogy az átoktábla rétege a legkésőbb 120-130 között lebontott korai templom építési törmelékei alatti egyik zárt egység, nagyon közel az altalajhoz. Gödör, beásás nyomait nem lehetett körülötte kimutatni. A terület nagy valószínűséggel akkor is a szent körzethez tartozott, de hogy a vallási vagy ipari használatú egységeihez, az egyelőre nem meghatározható. Noha az átoktáblák többnyire temetőkből, templomokból vagy egyéb szakrális

¹²⁰ BALÁZS—CSAPLÁROS—SOSZTARITS 2013, 24-30.

helyekről szoktak előkerülni, nem példa nélküli az ipari lelőhely sem. Legalább nyolc olyan esetet ismerünk, ahol nem valamilyen istenierőhöz köthető helyen, hanem gazdasági használatú területen, vagy éppen lakóháznál ásták el a táblát¹²¹, az utóbbi esetekről irodalmi adatok is tanúskodnak¹²².

KELTEZÉS: A rétegtani adatok és a további leletek (egy Vespasianus *as*, egy töredékes bronz párducsobrocska, valamint egy bronzcsipesz és egy bronztű maradványai) alapján az I. században ásták el.

ÁLLAPOTA: A félkör alakú tábla összehajtogatva került elő. Felső, egyenes részén vágásnyomokat lehet látni, alsó kerek része sérült és egyenetlen. Hatszor hajtották meg az ólomlapot, így nagyjából 6 egyforma egységre oszlik, míg a 7. legszélső, külső egység jóval kisebb, és a kibontás után letörött. A hajtogatás nem volt folyamatos, a negyedik egység után a másik irányban folytatták. Legvégül a tábla alsó részét felhajtották. Az így kapott majdnem téglalap alakú „csomag” olyan kicsi lett, hogy elfért akár egy csukott tenyérben is. Az ólomlap közepén a lyuk (mely összehajtogatva a legkülső egységen volt) arra utal, hogy eredetileg rászúrhatták egy szögre, türe, vagy megpróbálták keresztüldöfni¹²³. A tábla mellett ugyan előkerült egy tű is, körülbelül egy harmadánál kettétörve, de a párhuzamok alapján csak feltételezhetjük, hogy az átoktábla rítusához tartozott¹²⁴. A törésről már nem lehet megállapítani, hogy mikor keletkezett, ma földbekerülés előtt vagy az azóta eltelt két évezred alatt, miatt.

A TÁBLA MÉRETE: a leghosszabb és legszélesebb pontjain: 15 × 5,7 cm, vastagsága: 0,1 cm

PALEOGRÁFIA: Az írás összképe rendezetlen, a sorok egymásba lógnak, a szöveg az alig látható karcolás mellett ezért is olvasható nehezen¹²⁵. A betűk nagysága 4 és 15 mm között ingadozik. Az A oldal első sorának bal felét nagyobb és mélyebb betűkkel vésték¹²⁶, a tábla többi részén az írásjelek törzsrészének átlagos nagysága 6-7 mm. A legtöbb betűt következetesen ugyanúgy írták: Az A vízszintes hastája hiányzik, a C fél

¹²¹ SCHOLZ—KROPP—BLUMER 152.

¹²² Platón (*Törv.* 11,933B) tudósít, és Tacitus (*Ann.* 2,69) Germanicus halálával kapcsolatban is megemlíti, hogy lakóhelye oadlójában és falainál mágiára utaló nyomokat találtak: ... *et reperiabantur solo ac parietibus erutae humanorum corporum reliqiae, carmina et devotiones et nomen Germanici plumbeis tabulis insculptum* ... („...csakugyan találtak a padló alatt és a falak mentén kiásott emberi hullamaradványokat, varázsigéket, átkokat és ólomtáblácskákat, amelyekre Germanicus nevét karcolták ...” Ford. Borzsák I.)

¹²³ Nem egyértelmű, mikor, illetve mitől keletkezett a lyuk, ugyanis nem sérült miatta a szöveg, elkerüli a betűket.

¹²⁴ Pannoniából I. az aquincumi tábla és a poetoviói darab.

¹²⁵ BLÄNSDORF 2010, 152: a mainzi korpuszban szereplő rendezett és rendezetlen összképű táblák kapcsán úgy véli, az utóbbiak azért olyanok, hogy csak az érintett istenség tudja elolvasni. TOMLIN 2004, 25-27 a kriptikus táblákról.

¹²⁶ Az aquincumi táblához hasonlóan.

ellipsziszalakú, a *D*, *P*, *R* és a *G* régebbi római kurzív betűk. Az *M* egy szokásos kurzív forma, az *N* viszont különleges, mert a két függőleges hastát egy íves, görbe vonallal kötötték össze. A *T* és az *L* szélesebb az átlagosnál, míg az *S* kétszer-háromszor hosszabb a többi betűnél. Az *E* és *V* nehezen különböztethető meg, mert alapvetően két ferde vonallal jelölték őket, melyek alul összeérhetnek. Az apró különbséget a találkozási pontnál lehet megfigyelni: az *E*-nél a bal szár alja kissé görbített, míg a *V*-nél egyenesek a szárak. Egy karakter problémás, mely leginkább *H*-ként értelmezhető – az utána álló *OC* és *IC* betűk miatt (*hoc*, *hic*). A *B* oldal sokkal rendezetlenebb az *A* oldalnál. A betűnagyság és a betűközök nagyobb arányban térnek el, mint a másik oldalon. Több helyen nem lehet eldönteni, hogy egy betű tűnt el, vagy csak nagyobb a szóköz két betű között. A 6. sor betűi kifejezetten részeikre esnek szét. A *B* oldal betűi két kivétellel (*L* és *R*) nem térnek el az *A* oldal betűformáitól.

EGYÉB JELLEGZETESSÉGEK: A tábla rossz állapota és a rákarcolt felirat rendezetlensége nagyon megnehezíti a szöveg elolvasását. Pillanatnyilag csak néhány szó vehető ki minden kétséget kizáróan, noha a tábla mindkét oldalát teljes egészében teleírták.

PUBLIKÁCIÓK:

BARTA 2012
NÉMETH 2012, 92.

BETŰHŰ ÁTÍRÁS

EPIGRÁFIA SZÖVEGKÖZLÉS

A oldal

1 ITAVIVSMANA[---]AXI[---]
2 SECVNDVSPEL[-]SFEB[---]RES[---]CTE
3 INALEVITAN[---]CLEC[---]
4 LEQSEPTEIVSCRESCES
5 [--]AH[-]C
6 [--]E[-]H

Itavius vagy Ita vi(v)us [---] Mana[---]
Secundus Pel[---]SFEB[---]RES[---]CTE
[---]inale<m> vita<m> N[---]CLEC[---]
LE Q. Sept(u)ei(us) Cresce(n)s
[--]AH[-]C
[--]E[-]H

B oldal

1 [-]VERINVSIVLIES
2 VLES[---]RTOMESESEAAMEL
3 [---]AT[---]
4 MILITESMAGISTRATVSQ[VE]
5 [---]VA[---]
6 VIS[---]SENTRAIMVS
7 EM [---]AT[---]

Verinus Iuli' ae=ES'
[---]ul' ae=ES' [qua?]rto me(n)se
[---]AT[---]
milites magistratusq[ue]
[---]VA[---]
VIS[---]SENTRAIMVS
EM [---]AT[---]

NORMALIZÁLT SZÖVEGKÖZLÉS az értelmezhető részokről

... *Secundus* ... *Q. Septueius Crescens* ... *Verinus Iuliae* ... *quarto mense* ... *milites magistratusque*

KRITIKAI APPARÁTUS = BARTA 2012

BETŰHŰ ÁTÍRÁS

EPIGRÁFIA SZÖVEGKÖZLÉS

A oldal

1	ITAVIVSMANA [---] AXI [---]	Itavius vagy Ita vi(v)us
2	SECVNDVSP[EL] [-] S [-] VB [---] RES [---] CTE	Secundus
3	INAHIVITAN [---] HICN [---]	Ina(c)hi vita n[---] hic n[---]
4	HICSEPT[EV]SCRESCES	hic vagy hi Q. Septeius Cresce(n)s
5	[-] AH [-] C	
6	[-] E [-] H	

B oldal

1	[-] VER[Ā] [-] AVSI [-] VLEA	
2	VLEA [---] ATOMESESEAMEL	
3	[---] AT [---]	
4	MILITESMAGISTRATVSQ[VE]	milites magistratusq[ue]
5	LIA	
6	V[SSE]SENTAIMV	
7	ELL [---] AT [---]	

KOMMENTÁR

1. sor: A sor elején kétségtelenül ITAVIVSMANA [---] olvasható. Mivel a jelentése már nem ennyire egyértelmű, vizsgáljunk meg két lehetőséget. Az *Ita vi(v)us*¹²⁷ értelmezés első szava, az *ita*, melléknév előtt fokra, mértékre utalhat¹²⁸. Ilyen konstrukció azonban átoktáblán még nem fordult elő. Leggyakrabban (1) meggyőző analógiákban¹²⁹ használják: *ita uti ... sic*¹³⁰, vagy (2) következményes mellékmondatokban¹³¹, vagy (3) adverbialisan 'így' jelentésben¹³². Ezenkívül, a *vivus* is más szövegek környezetben szokott

¹²⁷ A *vivus* szó gyakran szerepel VIVS formában a feliratokon. Az adat az intervokális félhangzókat érintő összetett változások (VÄÄNÄNEN 1966, 49-50; HERMAN 2003, 42.) egy példájának tartható, ugyanakkor FEHÉR 2007, 220 és 412 Pannoniában minden esetben archaikus-egyszerűsítő írásmódot feltételez.

¹²⁸ OLD 1968: *ita* 3 and 13.

¹²⁹ *persuasive analogy* (S. Tambiah)

¹³⁰ egy gyakoribb szerkezet, a *quomodo ... sic* egy variánsa; e.g. dfx 1.4.4/3 = ILS 8749. *Ita uti mortuus nec ad deos nec ad homines acceptus est, sic Rhodine apud Marcum Licinium accepta sit...*

¹³¹ dfx 1.5.3/2 = AE 1903, 349 (B) *Hos homines omnes inferis deis deligo ita ut nequis eorum quemcumque ...possit.*

¹³² dfx 1.5.3/2 = AE 1903, 349 (B) *Id dedico ... deis inferis, ut ea ita faciant.*

felbukkanni: általában (1) esküben „*per deum vivum*”¹³³, (2) egyszer egy kakas jelzője¹³⁴, (3) leggyakrabban viszont igei formájában, tiltásokban¹³⁵.

Mínt hogy az *Ita vi(v)us*nak mindeddig nincs párhuzama, nem vethetjük el két okból sem azt, hogy tulajdonnévként (*Itavius*) értelmezzük. Egyrészt az átokszövegek első szava gyakran az átkozó vagy a megátkozott neve. Másrészt, a környező provinciák feliratain számos *Itt*- kezdetű nevet¹³⁶ találhatunk (geminátával főleg, de a *T* betű szimpla vagy kettős formájának keverése gyakori jelenség a feliratokon¹³⁷). Ugyanakkor a CIL XII 5688,2 súlymértékén egy kérdőjellel *Itavi m(anu)*-ként feloldott rövidítés olvasható. A gyűjtemény leírása alapján a kerámiatárgyat Gallia Narbonensisben, Annecy környékén, a kelta allobroxok területén találták. *Mana* kezdetű nevekre is számos példát tudunk hozni: Pannoniából *Manapho* (CIL III 3668), *Manaia* (RIU 1165). A sor többi része a tábla sérülései miatt nem olvasható.

mana[---]: a neveken kívül lehet a *maneant* 'maradjon' ige hibás alakja is. A hiátusban álló *e/i* hangok egybeestek egy *j*-szerű félhangzóban, mely viszont instabil volt, ezért többször nem jelölték¹³⁸.

2. sor: *Secundus*: az egyedüli biztosan (és könnyen) kivehető szó a sorban. Ez a cognomen a római birodalom egész területén, minden időben gyakorinak számított, nem meglepő az előfordulása átoktáblákon sem. A cognomen után következő *Pel[---]* betűben azért várnék egy nevet, mert ugyan minimum félévszáddal később, felbukkan egy hasonló nevű *Iul(ius) Secundin(us) Pel(idianus?)* egy savariai collegium-feliraton (RIU 22).

3. sor: A 2012-es publikációmban még INAHIVITAN betűcsoportot olvastam a sor elején. Úgy gondoltam, hogy mivel ebben a formában a jelentése nem világos, egy „helyesírási” hiba feltételezésével kaphatunk értelmezhető olvasatot: *Ina(c)hi vita n[---]l*¹³⁹. A görög aspiráták latinra történő átírásakor általában ugyan a *H* betűt szokták elhagyni, de az ellenkezőjére is ismerünk példát¹⁴⁰. A tábla újbóli megvizsgálása után az eredetileg *H*-nak tűnő betűt már *L*-nek láttam, így a szóvégi instabil *-m* hiányával számolva a nyelvileg mindenképp helyes *[---]inale<m> vita<m>* jelzős szerkezetet

¹³³ dfx 11.1.1/23 = DT 248 *adiuro te per deum vivum*

¹³⁴ dfx 11.1.1/8 = DT 222 *huic gallo linguam vivo extorsi*

¹³⁵ dfx 3.23/1 = AE 1975, 530 *neque ullam partem vivere sinas illius gentisve*

¹³⁶ *Itto* (ILLProN 1243; 1595; 785-788 - Noricum); *Itta*, *Itunus* (AE 1984, 0712 - Noricum), *Ittu* (ILLProN 1153; 1437); *Itta* (ILLProN 1294 - érdekességképp: ezen a feliraton említenek egy *Adiectust* is. Az elsőként megtalált savariai átoktáblán is *Adiectus* a célszemély, CIGP² 50)

¹³⁷ ADAMIK 2010, 26-27.

¹³⁸ HERMAN 2003, 36 és 44.

¹³⁹ *Inachus* elterjedt görög eredetű név a birodalom nyugati felében is, az EDCS 37 feliratot ismer, melyen ez a név szerepel.

¹⁴⁰ vö. ADAMIK 2010, 32-33. *Hristo* *Christo* helyett (RIU 82).

lehetne helyreállítani, de ez viszont a 2. sor végével illeszthető össze nehezen. Ugyanakkor az ejtésben szinte alig hallatszó szóvégi *m*-eket gyakran *n*-nek jelölték¹⁴¹.

- 4. sor:** szinte teljes egészében olvasható, csak a közepén lévő lyuk körül sérült a tábla felülete. A sor elején álló LE betűket az előző sor végi szó végződésének tarthatjuk. Utána egy *tria nomina* áll. Első tagja *Q(uintus)* vagy esetleg *C(aius)* – mivel a betű épp az ólomlap hajtásában áll, nem dönthető el teljes bizonyossággal. A nomen *SEPTEIVS*, ami vagy a variánsa, de inkább vulgáris latin jelenséget¹⁴² mutató alakja a Noricumtól¹⁴³, Dalmatiától¹⁴⁴, Aquileiától¹⁴⁵, illetve Rómától és környékéről¹⁴⁶ ismert *Septueius* nomen gentilének. A cognomen pedig a gyakorinak számító *Cresce(n)s*, melyben az első *S* alig kivehető és a másik előtt pedig hiányzik a *N*, tükrözve már a köztársaságkortól megfigyelhető nazális gyengülését az *-ns-* mássalhangzó-csoportban¹⁴⁷.

Az A oldal további részén csak betűtöredékek kivehetőek.

B oldal 1. sora a tábla egyenetlen szélét követve a függőleges képzeletbeli középvonaltól jobbra kezdődik, az ólomlap hiánya miatt csak egy fél sort alkot. A széteső betűk talán *Verinus Iulies* olvasatot adnak. A klasszikus *Iuliae* genitivus helyett a vulgáris latinban a neveknél gyakori *-es* végződés jelenik meg¹⁴⁸. A *Verinus* cognomen Pannoniától jól adatolt, az EDCS 25 személyt ismer ezen a néven. Ebből több a rheinzaberni fazekast takarja, egy mécsese Savariában is előkerült. De Savariában ezenkívül két felirat is megőrizte ezt nevet, az egyik a feljebb említett névsoron szerepel: *Lamponius Verinus* (RIU 22), a másik pedig *Iulia Verina* a családi sírfeliratáról (RIU 91)¹⁴⁹.

- 2. sor** [---]ul^ae=ES^r [-qua?]rto me(n)se SEAAMEL(?) a rendezetlen sortartás miatt kérdéses, hogy a hiányzó rész előtti és utáni betűk egy sorba tartoznak-e. Az első négy betűben a szöveg témája alapján leginkább egy *-ula* végződésű név ismét *-es* genitivusi

¹⁴¹ vö. LLDB 51 adatával (*ANNORVN, MARCVN, TITVLVN* stb)

¹⁴² A magánhangzói értékű *V* nem jelölése magánhangzó előtt, VÄÄNÄEN 1966, 41.

¹⁴³ *Q. Septueius Valens* és *Q. Septueius Clemens* CIL 03, 04809 = ILLProN 151; az utóbbival találkozunk az AE 1986, 538 = ILLProN 412 feliraton is; *Q. Septueius Faustus* és *Q. Septueius Marinus filius* CIL 03, 05593 = ILLProN 1552; *Q. Septueius Adiectus* CIL III 5480 = ILLProN 1482.

¹⁴⁴ *Septueia Ingenua* egy salonai sírkövön (ILJug 2728).

¹⁴⁵ *Q. Septueius* [---] (CIL V, 8459), *Septueia Meletine* (InscrAq I 404), *Septuei*[---] (InscrAq II 2139)

¹⁴⁶ *Q. Septueius Beryllus* (CIL VI, 7747), *Q. Septueius Isochrysus*, *Septueia Tryphaena* (CIL VI, 7748), *Septueius Hermes* (CIL VI, 26283), *Q. Septueius Proculus* (CIL VI, 26284), *Septueia Callisteni* (f) (CIL VI, 26285), *Septueia Q. l. Dionysias*, *Q. Septueius Q. l. Salvius* (CIL VI, 26286); *Septueia Ge*[---], *Q. Septueius D*[---] CIL X, 5287, *Septueia Ias* (CIL 14, 5113), *Septueia Vera*, *Q. Septueius Abascantus* (IPOstie-A 226)

¹⁴⁷ VÄÄNÄEN 1966, 68; HERMAN 2003, 43.

¹⁴⁸ A jelenségről bővebben az aquincumi táblánál, l. feljebb.

¹⁴⁹ *Tiberius Iulius Ursus vivus fecit sibi et Iuliae Verinae coniugi annorum (!) et Tiberio Iulio ...filio annorum (!) et Iuliae Verae filiae et Semproniae Brigae aviae annorum (!)*

alakját várhatjuk. A *mensis* 'hónap' szó átoktáblákon az istennek adott időt szokta jelölni, ami alatt elvárja tőle a „megbízó” az ellenfél megkínzását. Ehhez kapcsolva az [---]RTO végződés legnagyobb valószínűséggel a *quartus* számnév megfelelő alakja lehet. A *mense* szóból hiányzó -s-t ugyanazon okból nem jelölték, mint az A oldalon a *Crescens* névben. A B oldal további részében a betűkapcsolatokból és betűtöredékekből nem lehet újabb értelmes részeket rekonstruálni, egy kivétellel:

4. sor *milites magistratusque*: Mivel a tábla, főleg a B oldal szokatlanul rendezetlen, a betűk többnyire alkotóelemeikre esnek szét, ezért meglepő, hogy a sorban mennyire könnyen olvasható a *milites magistratusque* kifejezés. Az ezen az oldalon látható sok, pillanatnyilag (?) értelmezhetetlen betű, a betűzött félsorok felvetik annak a lehetőségét, hogy először a *milites magistratusque* kifejezést írták fel a táblára, az összes többi szó, vagy csak annak tűnő krikzkraksz ezután került fel, hogy kitöltsék a szabadon álló helyeket¹⁵⁰.

ÉRTELMEZÉS

A savariai tábla, ahogy láttuk, messze van attól, hogy létrejötteinek háttérébe bepillantassunk. Mégis több adalékkal bővítheti ismereteinket a gazdaságtörténet és a mágia területét illetően.

Nézzük először a neveket! A tábla biztosan kiolvasható szavai alanyesetben álló nevek (a többi csak feltételezés). Ez a típus alapvetően az átoktáblák azon korai variációinál szokott megjelenni, melyek semmi egyebet nem tartalmaznak, csak a neveket. A szöveg nem árulja el sem a megrendelő nevét, sem a közbenjáró isteni erőt nem nevezi meg. A legpontosabban megnevezett táblán szereplő név *Q. Septueius Crescens*. Felmerül ugyan a *C(aius)* praenomen is, de mivel a *Quintus* a leggyakoribb a családban, ezért inkább ezt fogadjuk el. A. M. Hirt és P. Scherrer kutatásainak köszönhetően a család történetének egy időszaka ismert számunkra. A gyökereik Aquileiába nyúlnak vissza¹⁵¹, később a noricum vasbányászat képviselői lettek¹⁵². Az ólomtábla lelőhelyét illetően kiemelkedő fontossággal bírhat, hogy *Virunumban* előkerült egy *Isis Noreiának* állított fogadalmi oltár a II. század elejéről¹⁵³. *Q. Septueius Valens* procurator állította *Q. Septueius Clemens*

¹⁵⁰ Köszönöm Celia Sanchez Nataliasnak, hogy felhívta figyelmemet erre a lehetőségre.

¹⁵¹ CIL V 8459 = InscrAqu I 404, idézi SCHERRER 2002.

¹⁵² A római vasbányászatához, különösen a *Septueiusok* szerepéhez l. HIRT 2010. pp. 243 és 285.

¹⁵³ CIL III 4809: *Isidi Norei(ae) v(otum) s(olvit) l(ibens) m(erito) pro salute Q(uinti) Septuei Clementis con(ductoris) fer(rariarum) N(oricarum) P(annoniarum) D(almatarum) et Ti(beri) Cl(audii) Heraclae et Cn(aei) Octa(vi) Secundi pro(curatorum) fer(rariarum) Q(uintus) Septueius Valens pro(curator) ferr(iariarum).*

conductornak és még két procuratornak, akik közül az egyik cognomene *Secundus* (*Cnaeus Octavius Secundus*). Összevetve az átoktáblával, a felirat datálása, a megszólított isten és a rajta szereplő személyek (egy része) egyezik. E három érv alapján megkockáztatjuk, hogy esetleg a két feliratos emlék között szorosabb kapcsolat is felmerülhet.

*Septueius*ok ismertek még Rómából is, a feliratokon a cognomenük szinte mindig görög eredetű, valószínűleg velük nem lehet közvetlenül összekötni az átoktáblánk *Septueiusát*¹⁵⁴.

A szövegünk szereplői kapcsán meg kell említeni, eddig párhuzam nélküli, hogy egy latin nyelvű átoktáblán egyszerre említsenek katonákat és magisztrátusokat. Sőt, egyik szó sem fordult még elő átoktáblán, kivéve egy britanniai esetleges tolvaj katonát, *milest*¹⁵⁵.

Létezik azonban az átoktábláknak egy különleges csoportja, mely az éppen hatalmon lévők ellen irányult¹⁵⁶. A megátkozottakat ezeken vagy név szerint említik, vagy általánosságban utalnak rájuk¹⁵⁷. Amint F. Marco Simón kimutatta, ezek a szövegek olyan korban szoktak születni, melyet társadalmi változások és általános bizonytalanság jellemez¹⁵⁸, célszemélyeik pedig azok, akik az új hatalmi döntésekből méltánytalanul húztak hasznot.

Az átoktáblánk tökéletesen beleillik *Savaria* történetébe. Az I. század közepén alapított város lakói római polgárjoggal rendelkező, kiszolgált veteránok és Észak-Itáliából érkező kereskedőcsaládok tagjai voltak, akik nemcsak életmódjukat, hanem isteneiket, vallási (mágikus) szokásaikat is hozták magukkal. Az egyiptomi kultuszok és Isis tisztelete az I. sz második harmadától virágzott fel Rómában a császárok megváltozott hozzáállása révén – így a birodalom minden pontján pozitív fogadtatásra talált széles társadalmi körben.

A táblánk olvashatóvá vált részei mind megfeleltethetők ezeknek, észak-itáliai vonatkozású személyt és a római hatalmat jelképező katonákat és magistrátusokat említenek rajta. Isis szentélyei pedig kiemelkedő helyet foglalnak el az átoktáblák

¹⁵⁴ Gyenge érvként a cognomen ugyanolyan végződésű névtípusát hozhatjuk: *Clemens, Valens, Crescens*.

¹⁵⁵ dfx 3.5/1 = *Britannia* 25 (1994) 296-298, Nr. 2.: *Si servus, si liber, qui furatus est, sustulit. Ne ei dimitte maleficium, dum tu vindicas ante dies novem, si paganus, si miles, qui sustulit.*

¹⁵⁶ Ez a típus egyelőre csak néhány táblát jelent: dfx 2.1.1/2-5, a *Tarraconensis* provincia helytartója és és bírói testületének tagjai ellen írt táblák, a MARCO SIMÓN 2010 véleménye szerint a földosztás vesztesei lehettek a táblák megrendelői. A germaniai *Fronto* elleni átkot is idesorolja (dfx 5.1.2/1), akinek a *legatus* előtt kellett elnémulnia, valamint egy *adiutor* (hivatalszolga) elleni megkötést (dfx 5.1.5/8). Ezek a személyek mind a római hatalom képviselői. SÁNCHEZ NATALÍAS 2012 a bologani defixio *Fistus* (*Festus*) szenatorát is joggal nevezi meg e típus áldozatának.

¹⁵⁷ I. MARCO 2010.

¹⁵⁸ Ezek az ampuriasi táblák *Vespasianus* uralkodására keltezhetők.

területén, azóta, hogy 1999-ben a mainzi *Isis–Magna Mater* szentélyben legalább 32 táblát találtak¹⁵⁹.

¹⁵⁹ BLÄNSDORF 2010.

A sisciai átoktábla¹⁶⁰

LELŐHELY: 1913-ban Sziszeknél (Siscia, Pannonia Superior), a Kulpa folyó kotrási munkálatai során került elő a tábla.

KELTEZÉS: E. Vetter szerint Siscia II. századi virágkorában készült az átoktábla, valamikor 118. (az *Aelia colonia* rang elnyerése) és 167. (a markomann betörés) között, amikor számos betelepülő duzzasztotta fel a várost¹⁶¹. Bartoletti az AIJ rajzát alapul véve a betűtípus szerint jóval korábbra, az I. század első felére datálja¹⁶². A legfrissebb, spanyol szerzőpárostól származó tanulmány pedig, a szövegben említett hispaniai származású személy miatt Traianus korához köti a tábla keletkezését¹⁶³.

KÜLSŐ JELLEGZETESSÉGEK: J. Brunšmid a tábla közlője pusztán néhány szóban tett említést arról, hol és milyen állapotban találták az ólomlapot. A táblát, elkészülte után, rövid oldalán félbehajtották, majd pedig tovább hajtogatták vagy tekerték. Nagysága kiterített állapotában kb 14 cm magas, és 10 cm széles. A belső oldal közepén, a 8. sor második felében vízszintes vonalkázás figyelhető meg, ott írásnak nincs nyoma¹⁶⁴.

PALEOGRÁFIA: a másodikban a legtöbb betű hol lapidáris, hol kurzív írással jelenik meg (E szinte mindig kurzív! FEHÉR 2013, 24)

EGYÉB JELLEGZETESSÉGEK: A tábla szövegét mindeddig négy különböző változatban közölték, mindegyikben jelentős eltérésekkel. Még abban sem egyeznek a publikációk, hogy az eredetileg ketté hajtott tábla belső és külső oldalán alul és felül olvasható önálló szövegeket milyen sorrendben adják meg. A. Kropp kivételével mindenki a belső oldallal kezdi, a külső oldal láthatóan különálló két részét is eltérően határozzák meg. Elképzelhető ugyan, hogy a belső rész készült előbb, a külső pedig ennek az összefoglalása és az átoktáblának mint levélnek a címzése, mely csak akkor került a lapra, miután maga az átok a belső oldalon elkészült és félbehajtották a lapot, mégis az egész szöveget egyben tekintve logikus a 1. címzés, a 2. az átok összefoglalása (mit tartalmaz a belső rész), végül 3. az átok részletezése sorrend.

¹⁶⁰ Tekintettel a szöveg egymásnak több ponton ellentmondó olvasatainak, publikációinak, személyesen is szerettem volna megvizsálni a táblát. Ivan Radmannal történő levelezésemet technikai hibák megakasztották, így a disszertáció benyújtása előtt nem volt alkalmam Zágrábba eljutni.

¹⁶¹ VETTER 1960, 132. A betelepülők sokszínűségére maga az átoktábla utal az egyes személyeknél megadatott származással.

¹⁶² BARTOLETTI 1990, 34.

¹⁶³ MARCO SIMÓN—RODÀ DE LLANZA 2008b, 172.

¹⁶⁴ BRUNŠMID 1915–1919, 176.

PUBLIKÁCIÓK:

A szöveg új és újraközlése

BRUNŠMID 1915-1919.

VETTER 1958, 304-308.

VETTER 1960, 127-132.

MARCO—RODÀ 2008a és b.

FEHÉR 2007, 219, és 228-229. (nr. 80.)

dfx 8.1/1

Egyéb

AE 1921, 95

Saria B. 1925-1926, 111

PREISENDANZ 1933, 157.

GUBERINA 1936-1937.

AIJ I 557.

MEYER 1957, 188. és 210

BÖMER 1963, 130.

ILJ 6.

SOLIN 1968.

MIHĂESCU 1978. 339§

BARTOLETTI 1990, 34.

GALDI 2004, 120.

Kropp 2008b, 336.

EDH: HD027805 (2013-as adatbevitel)

FEHÉR 2013, 24.

Külső oldal:

1 DATA DEPONENTI

Data depr^ri=E^rmenti

2 MADATA DATA ISTOS

ma<n>data data istos

3 SAVO CVRA AGAT

Sav^rus=o^r cura<m> agat

4 DEPREMA ADVERARO

depr^ri=E^rma<t> adver<s>ar<i>o<s>

5 NOSSTRO OMVTVA NE

no{s}stro<s> omutua<t> ne

6 CONTRA NOS LVCVIA

contra nos l^ro=V^rqu=CV^ria<nt>

Belső oldal

1 ADVERSSARO.NOSSTRO

Advers{s}ar<i>o<s>. nos{s}tro<s>

2 G. DOMETIV SECUNDO

G(aius). Dom^ri=E^rtiu<s> Secund^rus=O^r

3 ET. LVCIVS. LARCIO

et. Lucius. Larcio

4 ET SECUNDIVS CARVS

et Secundius Carus

5 CVBA. ET. P CITRONIVS

C^ri=V^rba(lis). et. P(ublius) Citronius

6 CICORELLIV. NARBONE

Cic^ru=O^rrelliu<s>. Narbone

7 ET. L LICCNIVS SVRA ISSPAN

et. L(ucius) Lic^ri=C^rnius Sura <H>is{s}pan(us)

8 ET LVCCILLIVS

et Luc{c}il{l}ius

9 VALLENTE. NE POSSI

Val{l}en^rs=TE^r. ne possi<nt>

10 CVNTRA SSE FACERI

c^ro=V^rntra s{s}e facer^re=I^r

11 AVERTAT. ILLO AMETE

avertat. illo<s> ame<n>te<s>

12 CANTRA LOCVI NE MA

c^ro=A^rntra lo^rq=C^rui ne ma-

13 LI ILLORVS MVTV. OFAC

li<nt> illoru^rm=S^r mutu<m>. o<s> fac(iat)(?)

14 G DOMTIVS SSECUNDO

G(aius) Dom<i>tius S{s}ecund^rus=O^r

15 ET. LVCIVS LACO L CVBA

et. Lucius La<r>c<i>o L(ucii filius) C^ri=V^rba(lis)

16 MVTA TAGITA [---]

Muta Ta^rc=G^rita [---]

17 [B?]ONA ILORVM [---]

BONA il<l>orum [---]

KRITIKAI APPARÁTUS

K 1 *detrementi* : detr^ri^rmenti BRUNŠMID; *deprementi* : deper<i>menti GUBERINA; *deprementi*[b]us VETTER 1958; **2** *ma. ata* : ma<n>data GUBERINA; *da is* AIJ 557; *dat is* BRUNŠMID, VETTER 1958; *dabis* VETTER 1960; *da<t> is* KROPP **3** *aga(t)* BRUNŠMID, VETTER 1958, VETTER 196, KROPP; *aga* AIJ 557 **4** *de me M A adver(s)ar(i)o* BRUNŠMID, GUBERINA **5** *no{f}stro* BRUNŠMID, GUBERINA; *o mutus* : o(s) mutu^rm^r BRUNŠMID; *omutu* GUBERINA; *au(t)* VETTER 1960 **6** *cantra* GUBERINA; *no(s)* VETTER 1960; *locui p(ossint)* VETTER 1958; *locui au(t)* VETTER 1960 **6**⁷ *locui a|ud* : lo[q]ui a|ud[eat] BRUNŠMID **7** *age[re] isti* VETTER 1960

B 2 *L.* VETTER 1958; *Dometiu<s>* KROPP **3** *Lucium* VETTER 1958, VETTER 1960; *Lartio* BRUNŠMID, VETTER 1960; *Larcio* : *Lartio* KROPP **4** *et. Secundus · Carus* BRUNŠMID; *et. Secuno. Vacarus* GUBERINA; *S{s}ecun^ro=D^r* AIJ 557; *et. Secundum Carus* VETTER 1958; *et. S(exti). Sign(i) Nova (servus) Carus* VETTER 1960 **5** *Ciba* BRUNŠMID, AIJ 557; *Ciba(lis)* MEYER 1957; VETTER 1958; *Giba* VETTER 1960; *˘C=G^riba* : *Giba* KROPP; *CVBA* : *Cyba(lenses)* MARCO—RODÀ; *P(?) Citroniu* AIJ 557, *Citronium* VETTER 1958, VETTER

1960; *Citronium* : *Citronius* KROPP 6 *Narbone* BRUNŠMID, KROPP 7 *Liccaeus* BRUNŠMID; *Liccnius* GUBERINA; *Licⁱ=Cⁿius* AIJ 557; *Liconium* VETTER 1958; *Licinius* KROPP; *S{s}ipan(us)* BRUNŠMID; *Sspan Guberina*; *Saurus (Hi)sspan(us)* VETTER 1960 8 *Luccilliu* GUBERINA; *Licilidius* VETTER 10 *contra* BRUNŠMID, VETTER 1958; *me facere* VETTER 1958; *issti faceri* VETTER 1960; *contra eum(?) agere<e=I>(?)* KROPP 11 *illos · ma et e* BRUNŠMID; *illo.maliti* GUBERINA; *illo<s> a me<n>te* AIJ 557; *illos. maete* VETTER 1958; *illo.magice* VETTER 1960 12 *contra* BRUNŠMID, VETTER 1958, KROPP; *cauntra* AIJ 557 12|13 *ma|ci* : *magi<s>* BRUNŠMID, VETTER 1958; *ma|* GUBERINA; *ma|li<nt>* KROPP 13 *illor us mutu · o fac* : *illor(um) [o]s mutu(m) o fac* BRUNŠMID, AIJ; *illoru(m) mutu(m) os fac* VETTER 1958; *gi.illorus muto osfac* VETTER 1960 14 *C Domtium Sec undo* VETTER 1958 15 *La(rtio) Cico(re)l(lius) Giba* BRUNŠMID; *L Ccol G da* GUBERINA; *La(r)c(i)o Giba* AIJ; *Lucius. Cricol Ciba* VETTER 1958; *L(a)rcio.L. Giba(lis)* VETTER 1960; *L(ucius) Giba* : *Cicorellius Giba* KROPP; *CVBA* : *Cyba(lenses)* MARCO—RODÀ 16 *Mta tagita lucu tu* : *M(u)ta, tacita l[o]qu<i> tu* BRUNŠMID; *m(u)ta ta^c=Gⁱta ...* AIJ 557; *muta tacita locutu* VETTER 1958; *faciat agat ut volon/ta* VETTER 1960; *faciat agat ut vol<u=O>n/ta/s* KROPP 17 *f lab nae loru prutecas* : *f(ac) lab(ia) n(a)e (il)loru(m) pr^ote^gas* BRUNŠMID; *S Lar nae loru favela* GUBERINA; *... iloru ...* AIJ 557; *-labna. iloru prutegas* VETTER 1958; *s. limbna iloru pavisca(nt)* VETTER 1960; *li<ngu=MBN>a <il>lor<m>(!)pav<e=I>sca<t>(?)* KROPP

NORMALIZÁLT SZÖVEGKÖZLÉS

Külső oldal:

Data deprimenti.

Mandata, data ad inferos(?).

Savus curam agat, deprimat, adversarios nostros obmutuat, ne contra nos loquantur.

Belső oldal:

Adversarios nostros:

Gaius Domitius Secundus et Lucius Larcio et Secundius Carus Cibalis et Publius Citronius Cicurellius Narbone et Lucius Licinius Sura Hispanus et Lucilius Valens ne possint contra se facere.

Avertat illos amentes, contra loqui ne malint.

Illorum mutum os faciat.

Gaius Domitius Secundus et Lucius Larcio L(ucii filius) Cⁱ=V^ba(lis).

Muta Tacita ... BONA illorum ...

FORDÍTÁS

Külső oldal:

Átadva a lesüllyesztőnek, leküldőnek.

Kézbesítve, átadva az alvilágiaknak.

Savus intézkedjen, süllyessze, némítsa el az ellenfeleinket, hogy ne tudjanak ellenünk beszélni.

Belső oldal:

Az ellenségeink(et némítsa el):

Gaius Domitius Secundus, Lucius Larcio, Secundius Carus Cibalaeból és Publius Citronius Cicurellius Narbóból és a hispán Lucius Licinius Sura ne tudjanak ellenkezőleg eljárni (= ellenfélként az eljárásban résztvenni).

Tartsa őket távol és vegye el épelméjüket, mégse akarjanak ellen(ünk) beszélni/ellentmondani.

Némítsa el a szájukat.

Gaius Domitius Secundus és Lucius fia, Lucius Larcio Cibalaeból ... Muta Tacita ...

KOMMENTÁR

külső oldal 1. sor *data depr̄i=E`menti*: a tábla előkerülésekor, összehajtott állapotában ez a két szó volt olvasható az ólomlap külsején¹⁶⁵. Nagyon közeli hasonlóságot mutat az elrendezés a minap előkerült, még közöletlen második aquincumi átoktáblával. Ez utóbbi harmonikaszerűen, hét egyenlő részben volt felhajtva, legkülső egységen a *Mercurio* címmel. A sisciai darab külső oldalán olvasható szavakat a 2. számú aquincumival és egyéb latin nyelvű átoktáblákkal párhuzamba állítva kétféleképpen értelmezhetjük. Egyrészt a szövegen belül még egyszer előforduló *depr̄imo* ige miatt a participium imperfectum az illető, átkot beteljesítő isteni erőre (*Savusra*) érhető, dativusban a címzés miatt¹⁶⁶. Másrészt vonatkozhat a kézbesítő istenre is (*Mercurius?*)¹⁶⁷, aki a vízi istenhez, máskor az alvilági erőkhez *kényszeríti le* a megátkozott személyeket. A *data* participium perfectum nem annyira egy hiányzó *epistula* jelzője¹⁶⁸, hanem inkább a többes számú semleges *nomináé*. Legszemléletesebb párhuzamot egy germaniai tábla nyújtja: *Data nomina ad inferas larvas* („Elküldve e nevek az alvilági szellemekhez”, dfx 5.1.4/4), majd az ólomlap túloldalán következik

¹⁶⁵ VETTER 1960, 130 szerint a *data depr̄imenti* azért áll önállóan, mert az írnok rossz helyen kezdte el a szöveg felírását, rájött, hogy nem marad helye, ezért újakezdte a másik oldalon.

¹⁶⁶ Párhuzamként idézhető a híres, állítólag J. R. R. Tolkiennek ihletet adó britanniai tábla: *Divo Nodenti. Silvanus anellum perdidit, dimidiam partem donavit Nodenti. Inter quos nomen Seneciani non permittas sanitatem, donec perferat usque templum Nodentis.*

¹⁶⁷ dfx 3.2/45; dfx 3.17/1; dfx 3.18/1; dfx 3.22/2; dfx 3.22/14; dfx 3.22/16; dfx 3.22/22; dfx 3.22/24 dfx 3.22/28; dfx 3.22/30; dfx 3.22/35 *Deo Mercurio* (kezdő szavak, a 3.22 kezdetű számok *Mercurius* Uley-i szentélyéből származnak); dfx 3.22/3 *Commonitorium deo Mercurio*; dfx 3.22/4 *Deo Marti Mercurio*; dfx 3.22/7; dfx 3.22/27 *Divo Mercurio*; dfx 3.22/26; dfx 3.22/29; dfx 3.22/32 *Deo sancto Mercurio*;

¹⁶⁸ Ahogy azt VETTER 1958, 308 feltételezi. Noha azóta került elő rá példa: dfx 3.22/36 *Charta, quae Mercurio donatur. dfx 3.24/1 Donatur deo Mercurio*;

maga az átok. További párhuzamokat is említhetünk: *Inimicorum nomina ad inferos* („ellenségeim nevét az alvilágiakhoz, dfx 5.1.4/3) *quorum nomina hic scripta et demandata habetis* („akiknek a neve ide van írva, és leküldték hozzátok”, dfx 11.2.1/31), sőt a *deprimo* szinonímáját is megadva: *quorum nomina hic sunt, pereant* („akiknek a neve itt van, pusztuljon”, dfx 1.5.6/1) A *nomen* jelentése ebben a szöveggörnyezetben az a név, melyet megszerezve az alvilági istenség befolyással lehet, árthat viselőjének¹⁶⁹. Hasonló gondolatot figyelhetünk meg egy hispaniai táblán: *Dis inferis. Vos rogo, uti recipiatis nomen Luxiae, Auli Antesti filiae.* („Az alvilági isteneknek. Kérlek titeket, vegyétek magatokhoz Luxia nevét”¹⁷⁰, dfx 2.2.2/1)

2. **sor** *ma<n>data data ISTOS*: Az első szó kiolvasása egyik közlőnek sem okozott nehézséget, mindannyian felismerték a *mandatában* a zárhang előtt hiányzó nazálist¹⁷¹. Annál nehezebben boldogultak az utána álló betűkkel. Valószínűleg, megint csak párhuzamok alapján, MARCO SIMÓN—RODÀ DE LLANZA 2008 *data* alakja a helyes olvasat, azonban az ezt követő *istos* kétségbe vonható. A tábla nyelvezete ugyan rengeteg nyelvi „hibát”, vulgarizmust tartalmaz, ezek azonban alapvetően hangtani jelenségek, illetve egyszerűsödött ragozást mutató igealakok, mondattanilag megfelel a klasszikus szabályoknak (leszámítva a személynevek felsorolásánál az alany és elliptikusan értett tárgyaset keverését, l. lejjebb). A *mandata, data* halmozás különböző variációi számos táblán adatoltak¹⁷², de utánuk rendszerint egy *ad* prepozíciós szerkezet áll, megjelölve, hová, kihez, kikhez kerüljenek az elátkozottak (nevei). Mivel a publikálók ezen a ponton teljesen más olvasatokat közölnek, feltételezhetően a tábla ez a része sérült, a betűk lekoptak. Autopszia nélkül nem tudok állást foglalni a kérdésben, pusztán párhuzamokra hagyatkozva és MARCO SIMÓN—RODÀ DE LLANZA 2008b (ugyan csak fényképen alapuló) publikációját tekintve úgy vélem, leginkább az *ad inferos* kifejezést, vagy valamilyen ehhez hasonló megfogalmazást kell itt keresnünk.
3. **sor** *Sav^rus=o^r cura<m> agat*: Ha helyes az értelmezésem, akkor a SAVO alak nem dativust jelöl, hanem az ingatag szóvégi *-s* lekopása, valamint a *u* hang *o*-vá nyílása után kapott nominativust. Ez lenne az alanya a meglepő módon helyesen írt *agat*-nak (szemben a többi egyes szám harmadik személyű igealakokkal, ahol hiányzik a szóvégi -

¹⁶⁹ A név szerepéről a varázslás kapcsán a korai Rómában KÖVES-ZULAUF TH. 1995, különösen 106. o. Átoktáblán ez a gondolat: dfx 1.5.3/1 *Nomen delatum Naeviae Lucii libertae Secundae, sive alio nomine est.* A *nomen* funkciójáról az átoktáblán, l. BOUNEGRU—NÉMETH 2013, 241.

¹⁷⁰ A *nomen recipere* jogi szakkifejezés is ugyanakkor, ami a panasz elfogadására, helybenhagyására utal, más szóval befogadták, hogy valakit bepanaszoltak, hogy valaki nevét megadták a bíróságon.

¹⁷¹ VÄÄNÄNEN 1966, 67.

¹⁷² dfx 5.1.4/7 *Nomina data, delata, legata ad inferos*; dfx 1.1.1/1 *hunc ego apud vestrum numen demando, devoveo, desacrifico...*

t). A mondat tárgya pedig az ekkor már nem ejtett szóvégi *-m* nélkül írt *curam*. A *curam agere*, pontosabban többnyire a *curam agente / agentibus* kifejezés a köfeliratok formulakincséhez tartozik, akkor használták, amikor egy vagy két személy egy nagyobb közösség vagy egy magasabb rangú személy nevében, érdekében cselekedett, intézkedett (például valamilyen emlékművet emelt)¹⁷³. Az átkunk megszövegezője az alvilági istenek kezelésébe utalja az ellenségeit, intézkedő isteni erőnek pedig *Savust* jelöli meg. A *Kulpa* folyó, melynek medréből előkerült az ólomtábla, épp *Siscianál* ömlik a *Savusba*, a mai Száva folyóba. A környékről öt *Savus Augustusnak*, illetve *Savusnak* és *Adsallutának* emelt fogadalmi oltárt ismerünk, vagyis a folyót megszemélyesítő istent tisztelet övezte¹⁷⁴. Az átoktáblákról tudjuk, hogy gyakran vízbe süllyesztették, hogy így jusson el az ártó istenségekhez, sőt e célból magához *Neptunushoz* is szokás volt fordulni¹⁷⁵.

4. **sor** *depr̄i=Ēma<t>*: Az igealak szóvégi *t*-jét nem jelölték¹⁷⁶, a szó közepén álló *e~i* tévesztés pedig az egyik leggyakoribb vulgáris latin változás tanúja. Az *ĩ* és *ē* a császárkor folyamán zárt *e*-ben esett egybe, erre a feliratokon számtalanul olvasható hibák mellett az újlatin nyelvekben végbement hangváltozások is tanúk. A jelenség nemcsak hangsúlyos helyzetben jelentkezett, hanem hangsúlytalanban is (mint a *deprimatban*), ahol még a rövid *e* hangra is kiterjedt¹⁷⁷. Az így leírt alakot egy másik vulgáris jelenséggel is meg lehetne magyarázni, ez pedig a *praeverbiumos* szavak rekompozíciója¹⁷⁸, vagyis az igében az elgyengült magánhangzót visszaállítják az eredeti hangra (például: a *consacrare* a *consecrare* helyett)¹⁷⁹. A *deprimo* az átokszövegek egy szakszava. Szinte kivétel nélkül halmozásban, fokozásban szokott előfordulni, távol *accusativusi* alakoktól, de mindenképp odaértve. Többek között a szövegünkben ezért az *adversarios nostros* alakot inkább az *obmutuat* tárgyaként értelmezhetjük, mint a *deprimaténak*, noha közelsége folytán oda is érthető volt. A *Savus* említése kettős értelemmel ruházza fel szót, ami így nemcsak az alvilágba való

¹⁷³ *Volcano sacrum veterani et cives Romani consistentes ad legionem II adiutricem curam agentibus Valerio Respecto et Utedio Maximino magistris.* (CIL III 3505 = TitAq I 364)

¹⁷⁴ MARCO SIMÓN—RODÀ DE LLANZA 2008b, 173.

¹⁷⁵ *Domine Neptune, tibi dono hominem, qui solidum involavit Muconi.* (dfx 3.11/1, egy dél-angliai folyótorkolatnál találták). MARCO SIMÓN—RODÀ DE LLANZA 2008b további adatokkal a víz közvetítő szerepére az isteni, túlvilági szféra felé.

¹⁷⁶ HERMAN 2003, 40. és Väänänen 1966, 70-71. az ólatin időktől kezdve mindvégig meglévő jelenség a szóvégi *-t* nem jelölése, magánhangzó és mássalhangzó után egyaránt. Az újlatin nyelvekben nyomokban maradt meg.

¹⁷⁷ HERMAN 2003, 33-35.

¹⁷⁸ VETTER 1958, 308.

¹⁷⁹ VÄÄNÄNEN 1966, 107.

tasztítás egy szava, hanem a vízbe nyomásé, elsüllyesztése is¹⁸⁰. A több jelentéssel bíró kifejezések, illetve azok, melyeket könnyen meg lehet jeleníteni egy rítus során különösen kedveltek, mert ezekkel a *similia similibus* elvén nagyobb hatásfokot tudtak a biztosítani, mindenki számára egyértelműbbé tették a kívánt ártást.

5. **sor** *adver<s>ar<i>o<s> no{s}stro<s>*: Az *adversarius* szó kétszer szerepel a szövegben. Ennél az alaknál az *r* utáni *s* hiányzik, a másikon azonban duplával írták. Ezt technikai hibának értékelhetjük, míg a másik a legtöbbször helyesírási szokásnak tartható geminátaegyszerűsítés inverzét mutatja. Az *rs* betűkapcsolat stabilnak mondható, néhány adatot találunk csupán az *r*-t hiányára, a kettős betűkapcsolatoknál megfigyelhető általános tendencia, az első hangnak a másodikhoz való hasonulása folytán. Az *i* hiánya a mássalhangzó és félhangzó csoportjának az egyszerűsödését mutatja a *[j]* nem jelölésével¹⁸¹. A szóvégi *s* helyreállítása mindenképp szükséges, a kifejezés accusativusi helyen áll az érintett mondatban. A *nostros*-nál ugyanezeket a hibákat követte el a tábla megírója. A hangsúlyos szótag végén megkettőzte az *s*-t, míg a szó végéről hagyta.

omutua<t>: A hibás igealak elején, a *b* hiányában, két nyelvi jelenséget lehet megfogni: egyrészt az *ob*- praeverbium hasonult az utána következő ige *m* szókezdő hangjához¹⁸², majd pedig az így létrejött hosszú *m* helyett csak egyet írtak le (a latinak a gemináták területén használatos egyszerűsítő írásmódja alapján). A szó második fele közel sem ennyire egyértelmű jelenségeket mutat, feltéve hogy helyes az olvasat. Első probléma, ami felmerül, hogy az igtét tárgyasként vagy tárgyatlanként kell-e értelmezni. A szakirodalmi megítélése olyannyira nem egyértelmű, hogy F. Marco Simón és I. Rodà de Llanza tanulmányuk spanyol és angol nyelvű változatában két eltérő fordítást közölnek¹⁸³. Lényegét tekintve természetesen ugyanarra jutnak, de nem foglalkoznak mélyebben az igealak meghatározásával, egyszerűen csak *obmutescat* normatív alakot feltételeznek mögötte. A spanyol változatban a mondat első felének a *Savus* az alanya, az ellenfelek pedig az agressziót kifejező állítmány tárgya, majd hirtelen az intranszitiv

¹⁸⁰ Cic. *Div.* 2.20. *alteram (classem) naufragio, alteram a Poenis depressam; Caes. BC 1,58,4 partem navium deprimunt, non nullas ... capiunt.* Amikor nem vízbe helyezték az átoktáblát, hanem földbe ásták, akkor is megállta a helyét a szó, hiszen 'elás' jelentésben is használatos: Vitr. 8,1,6 *deprimendus est puteus in eo loco*

¹⁸¹ HERMAN 2003, 44.

¹⁸² LEUMANN—HOFMANN—SZANTYR 1977, 201.

¹⁸³ MARCO SIMÓN—RODÀ DE LLANZA 2008a, 110: *(Nombres) dados, mandados, dados éstos al dios Save que hunde, para que se encargue de nuestros adversarios, los hunda, enmudezcan y no (puedan) testimoniar contra nosotros.* MARCO SIMÓN—RODÀ DE LLANZA 2008b, 172: *(Names) given, sent, these given to the god Save that sinks, so that he can take care of our adversaries, defeat them, silence them and that they (cannot) testify against us.*

enmudecer alanyaivá válnak. Az angol változatban már mindvégig *Savus* az alany, és a *to silence* tárgya az ellenség. Vetter az 1958-as tanulmányában szintén az *obmutesco* igét adja meg eredetiként, de többes számú *obmutescant*-ra javítja a tábla olvasatát, és a *deprimattól* függő célhatározói mellékmondat tárgyatlan állítmányaként értelmezi¹⁸⁴. Mit találunk más átoktáblákon? Egy első századi hispaniai táblán *omnes obmutescant* OMVT[E]SQ[VA]NT kifejezést olvashatunk, melynek az *omnes* az alanya, az ige pedig tárgyatlan állítmánya (dfx 2.2.3/4 és 5, mely töredékesebb). Egy II-III. századi karthagói táblán a minket érdeklő rész a következő: *Quomodo huic gallo linguam vivo extorsi et defixi, sic inimicorum meorum linguae (LINGVAS) adversus me obmutescant* (OMMVTESCANT). Az *obmutesco* ugyanolyan funkcióban áll, mint a hispaniai táblán, az alakilag accusativusi *linguas* az alanya¹⁸⁵. Végül a harmadik előfordulásában perfectumként használták: *Quomodo in hoc monumento animalia obmutuerunt* (OMVTVERVN) *nec surgere possunt ...* (dfx 4.3.1/2). Látható, mindhárom szövegben az *obmutesco* 'elnémul' szó szerepel. A sisciai táblán olvasható OMVTVA és ennek *obmutuat*-ra javított alakja ezzel szemben nem, ahogy Vetter javasolja, az *obmutesco* -*sc*- képző nélküli intranszitiv alakja, hanem inkább a *surdesco-surdo* ('süketül-süketít') *siccesco-sicco* ('megszárad-szárít'), *sanesco-sano* ('gyógyul-gyógyít')¹⁸⁶ mintájára létrejött *obmutesco*-**obmuto* szópárt ('elnémul-elnémít') feltételezhetünk mögötte. A többe került *-u-* hang talán a *muto mutare* 'megváltoztat' szóval való egybeesés elkerülése miatt alakult ki és jött létre az 3. konjugációs *-u-* tövűek (*tribuo*) analógiájára az *obmutuo* ige. Az alakot támogathatta számos olyan vulgáris latin hangtani jelenség, mely az *u* vagy félhangzója instabilitásának mutatója: például: IPSVO (*ipso* helyett CIL III 2616,3), OCTVAGENTA (*octoginta* helyett ICI IX 15,5), de még talán a *posit-**posuit*¹⁸⁷ két egymás mellett élő alakja is hatással lehetett rá. Ennél a magyarázatnál azonban még inkább elképzelhető, hogy a szabály szerint 1. konjugációba kerülő **obmuto* olyan más 1. konjugációs igék hatására ragozódott a *tribuo* szerint, melyeknek

¹⁸⁴ A fordítást csak a 2 évvel későbbi, sok módosítást tartalmazó tanulmányában közli VETTER 1960, 132: *Auftrag geben sollst du dem Savus, er möge es übernehmen, möge unsere Gegner hinunterziehen, daß sie verstummen, daß sie nicht gegen uns sprechen oder handeln [können...].*

¹⁸⁵ HERMAN 2003, 49 -as pluralis nominativus jelenség mögött régi nyelvjárási jelenséget feltételez, ahol ennek az esetnek *-as* végződése volt. Véleménye szerint arra, hogy ez mennyire nem a klasszikus esettévesztés tükrözi, nagyon jó példát szolgáltatnak más deklinációk, ahol ez a tévesztés gyakorlatilag nem létezik. Ugyan zárójelben hozzáteszi, hogy a birodalom utolsó időszakában, még inkább a kora középkorban azonban már ott is megfigyelhetővé válik.

¹⁸⁶ Melléknévi alapszóból származó igealakok mellett más típusú gyökökből: *abolesco-aboleo* ('elpusztul-elpusztít'), *augesco-augéo* ('növekszik-növel'), *umbresco-umbro* ('árnyékba borul-árnyékba borít').

¹⁸⁷ HERMAN 1961, 322. LEUMANN—HOFMANN—SZANTYR 1977, 601.

a perfectuma *-ui*: *domo domare domui domitum*, és ezt tovább erősítette az is, hogy az inchoatív *-esco* végződésűek perfectuma is *-ui*¹⁸⁸.

6. sor *l'o=V'qu=CV'ia<nt>*: Ahhoz, hogy a LVCVIA írásképet a normatív *loquantur*ként érthessük, megint csak számos vulgáris latin jelenséget kell feltételeznünk az alakban. A hangtaniakkal kezdve, az első szótagban *o-u* tévesztés látható. A vulgáris latinban az *ō* és az *ū* hang egygé vált, de számos más helyzetben és variációban is megfigyelhető az *o* és az *u* keverése¹⁸⁹, mint például ebben a szóban a rövid, hangsúlyos *o* helyén látunk *V-*t. A *qu CV* írásmódja mögött az eredetileg *qu* és *c*-vel jelölt hangok egybeesése áll, a feliratok hemzsegek az ezt tükröző bizonytalanságból fakadó hibáktól¹⁹⁰. Azonban nem mindig kell valódi hangváltozást feltételeznünk mögöttük, sokszor csak helyesírási hibaként tekinthetünk rájuk, a *QV* betűkapcsolat *CV*-ként nem hagyományos írásmóddal visszaadva.¹⁹¹ A szó végét többes szám harmadik személyű raggal egészíthetjük ki, mivel a feljebb említett, főmondati *adversarios nostros* tárgy lett a mellékmondat alanya. A szóvégi *-t* Herman kutatásai alapján ingatagabb volt, mint az *-s*¹⁹². A sisciai átoktáblán mindkét jelenség nagy számban képviselteti magát, ráadásul nem következetesen, mert hol jelölik ezeket a szóvégi hangot, hol nem. A *loqui* szó a vulgáris latin változások taglalásakor az egyik legtöbbet idézett példa a deponens szavak eltűnésére. Az átoktáblák az egész császárkor folyamán őrzik a szót, nem szokták helyettesíteni (halmozásnál előfordul vulgáris szinonímája: *sermonari* (dfx 1.4.4/3), viszont van példa arra, hogy aktív személyragokkal is ragozhatták: dfx 7.1/1 *adversus eam loquit* (LOQIT)¹⁹³. Az *i* megjelenése a töben a konjugációk átjárhatóságának újabb esete¹⁹⁴ (vö. az előző *obmutuattal*). Itt valószínűleg nem arról van szó, hogy a mássalhangzó tövű **loquo -io* végűvé vált, mivel erre nem ismerünk példákat, sokkal inkább elképzelhető, hogy a szó a 2. és 3. deklináció egybemosását mutatja. Vergiliusnál, Lucretiusnál adatolt az *effervēre* alak a klasszikus *ferveo* mellett,

¹⁸⁸ Ennél létezhethet egy egyszerűbb változás is (és akkor nem kell számolni további problémaként a *mutuo* 1 igével való egybeeséssel: ez pedig közvetlenül az *-ui* perfectumból szintén a *tribuo* mintájára képzett alak lenne.

¹⁸⁹ HERMAN 2003, 33-35. VÄÄNÄNEN 1966, 26-30.

¹⁹⁰ HERMAN 2003, 44.

¹⁹¹ VÄÄNÄNEN 1966, 54.

¹⁹² HERMAN 2003, 40.

¹⁹³ LEUMANN—HOFMANN—SZANTYR 1977, 506. A klasszikus latinban hibás alaknak tartották: Varro, *Ling.* 8, 32: *dicimus loquor et venor, non loquo et veno*. Petr. 46,1 egy libertus szájába adva: *Quia tu, qui potes loquere, non loquis*.

¹⁹⁴ HERMAN 2003, 59.

vagy a deponensek között tudjuk, egyaránt használatos a *tuor* és a *tueor* is¹⁹⁵. A LVCVIA -i-je a 2. konjugációs **loqueo* -e hangjának *e-i* tévesztéstől módosult alakja¹⁹⁶. Vetter 1960-as tanulmányában még egy 7. sort is megpróbált kiolvasni a külső oldalon, de mivel az újabb közlések ezt kihagyják, én sem foglalkozom vele.

Belső oldal 1. sor *Advers{s}ar<i>o<s> nos{s}tro<s>*: A külső oldal 5. sorában is előforduló kifejezésben látható hibákat feljebb már bemutattam, itt az accusativus védelmében szeretnék szólni. A tábla készítésekor valószínűleg ez a rész került fel először, ezt tekinthetjük ebből a szempontból a szöveg elejének, de logikailag a külső oldalnál kezdődik, mint egy levél. Az átoktáblák hagyománya szerint a neveket, főleg ha csak annyit tartalmazott a tábla, alanyesetben volt szokás megadni¹⁹⁷. Abban a pillanatban, ha egy ige került mellé, még ha távolba is, természetesen ragozták¹⁹⁸. És ismerünk olyanra is példát, ahol elliptikusan értendő a tárgyaset, egy hiányzó, elátkozást jelentő szó mellett¹⁹⁹. A személyeket bevezető „cím” után a nevek felsorolása következik. A szövegből kiindulva állhatnának akár tárgyasetben, mintegy folytatva az *adversarios nostros*-t, de pusztán felsorolásképp vagy a következő ige alanyaként alanyesetben is. Látni fogjuk, az alanyeset szinte végig megmarad, egyedül a 8. sorba kerül egy másik alak.

2. sor *G(aius) Dom̄i=Ētiu<s> Secund̄us=Ō*: A tria nominával jelölt név eredeti alakja *Gaius Domitius Secundus* volt, a táblán alanyesetben szerepel, vulgáris latin nyelvi jelenségek okozta íráshibákkal. A hangsúlyos *ī* a vulgáris latinban *e*-vé vált, ennek nyomait viselik magukon a feliratok számolatlan mennyiségű efféle hibái, ahogy mi is láthattuk feljebb a *deprimatn*ál. A szóvégi *-s* hiányára két magyarázatot is említhetünk, egyrészt a szóvégi *-s* instabilitását, melyre az *adversarios nostros* már két példát is hozott számunkra, de olyankor is hiányozhat ez a betű – egyfajta egyszerűsödésként –, ha az utána következő szó is így kezdődik. A *Secundus* cognomen végén jelölt *O* az *-us* helyén pedig ugyanaz a jelenség, mint amit a külső oldalon a *Savusn*ál láthattunk: ismét

¹⁹⁵ LEUMANN—HOFMANN—SZANTYR 1977, 544.

¹⁹⁶ VÄÄNÄNEN 1966, 37.

¹⁹⁷ I. dfx 1.3.1/1 *Sextus Pompeius Leonidas, Lucius Paquediū Philo, Septimius Felix, Marcius Celadus, Hernius Labicanus, Marinus, Caius Gavius Secundus*.

¹⁹⁸ *Quintum Lentinium Lupum, qui et vocatur Caucadio, qui est filius Sallustiae Veneriae sive Veneriosae, hunc ego apud vostrum numen demando, devoveo, desacrifico...* dfx 1.1.1/1

¹⁹⁹ Noha nehezen olvasható, de talán ezt mutatja a dfx 1.5.2/1: *Cnaeum Numidium Astragalum. Voveo illius vitam, valetudinem, quaestum, ipsumque uti tabescat morbo. Ac Sextius tabescat. Mando, rogo. Valamint: dfx 1.5.5/1 Dis (pater), inferi, Caium Babullium et futuricem eius Tertiam Salviam. Dis (pater), promissum Quarta Satiae recipite inferis.* (Nem egyértelműek, mert mindkét mondatnál az állítmány érthető az előtte és az utána álló accusativushoz is. Hajlok arra a szövegtagolásra, ahogy Kropptól, a dfx-ből átvettem, az első accusativusokat egy hiányzó állítmány tárgyának tekintve.)

a szóvégi *-s* nem jelölése, együtt az *u-o* tévesztéssel. A név nagyon gyakori elemekből állt össze, típusa alapján óvatosan feltételezhetjük, egy libertust takar, mivel a *Secundus* igen gyakori cognomen volt a rabszolgák között.

3. **sor** *Lucius. Larcio*: A *Lucius* alapvetően praenomen, de előfordulhat nomenként is, főleg kéttagú neveknél: CIL XIII 7351 *Lucius Valens*, CIL XIII 7007 *Lucius Lucinus*, CIL III 7520 *Lucius Kapito*. A *Larciót* cognomenként kell értelmeznünk, ezért kevésbé valószínű, hogy normatív alakjaként *Lartiusra* javítsuk, amely egyébként nomenként volt gyakori.
4. **sor** *et Secundius Carus*: MARCO SIMÓN—RODÀ DE LLANZA 2008 és A. Kropp olvasata (*Secundus=O' Vacarus*) és benne a név minden valószínűség szerint nem helyes. Erre legfőképp a hapax *Vacarus* cognomen utal, melyben inkább valószínűleg a *Carus* név bújik meg egy előtte álló szó végződésével. VETTER 1960 a korábbiaktól (és a későbbiektől is) egészen eltérő verziót közölt: *et S(exti) Sign(i) Nova (servus) Carus Giba(lis)*, ahol *Nova* a moesiai *Novae*-ra vonatkozna, megadva a rabszolga tulajdonosának a származását, míg *Carus Cibalaeból* érkezett volna. Ehhez az értelmezéshez azonban olyan mondattani és felirattani szabályokat kellene felrúgni, amelyekre nincs több párhuzam a szövegben – későbbi publikálók egyhangúlag el is vetik. Brunšmid *Secundus Carus* olvasatával pedig az a probléma, hogy a név szerkezete nem felel meg a hagyományoknak. Ezért ha e két elemből szeretnénk egy római nevet összerakni, akkor annak a *Secundius Carus* felelne meg a legjobban. Amíg nem láttam a táblát, mindez pusztán feltételezés, de a tábla rajza alapján nem elvetendő ötlet.
5. **sor** *C'i=V'ba(lis)*: A települések közelsége miatt elfogadható a rövidítésben *Cibalae* városát látni, viszont nem feltétlenül *Ciba(lenses)* melléknévi alakra kell kiegészíteni, ahogy azt MARCO SIMÓN—RODÀ DE LLANZA 2008 javasolja, hanem ez esetben inkább Vetter megoldását fogadjuk el²⁰⁰. Ő is megállapítja, hogy a kevés számú felirat ez tanúsága szerint, ahol nem rövidítik, ott a *Cibalaeból* való származást a *Cibalis* alakkal szokták kifejezni²⁰¹. Továbbá lejjebb azt látjuk, hogy a *Narbone* szintén az *ablativus loci* alakot mutatja. Az *i-u* tévesztés nem a klasszikus változatok egyikét mutatja

²⁰⁰ VETTER 1958, 306.

²⁰¹ Bár ő csak rövidített alakokat idéz: *Cibali(s)*, *Cibal(is)*, *Cib(alis)*, ismerünk olyat is, ahol kiírták CIL II⁷ 127a: *M(arco) Aurelio Capitolini fil(io) Valenti Cibalis ex Pannonia inferiore*; CIL VI 32624 *Aurelius Clemens Cibalis*.

(szóközepi szótagban labiális vagy *m* előtt, illetve *l* kezdetű szavak első szótagjában)²⁰², de az a jelenség hatással lehetett erre a helyzetre is.

- 6. sor** *P(ublius) Citronius Cic`u=O`relliu<s> Narbone*: Ismét egy *tria nominá*val jelölt személy következik. Nomene ismert, három viselőjéről maradt fenn felirat. A cognomen hiányzó szóvégi *s*-szel (l. feljebb) mindeddig nem bukkant fel sehol. Valószínűleg a *cicur* 'megszelídített, házi' szóból képezték. Egy másik képzett alakja, a *Cicurinus* cognomen két Róma városi feliraton bukkan fel²⁰³. A szó azon *-ur* végűek egyike, ahol a töben az *u* klasszikusan nem válik *o*-vá, így ebben az alakban *u-o* tévesztés láthatunk. A név után megint megadták a származást, szintén ablativus locival. A MARCO SIMÓN—RODÀ DE LLANZA 2008 által itt is felvetett *-ensis* képző ellen szól, hogy az átoktáblák a lehető legkevesebb rövidítéssel szoktak élni. Céljuk ugyanis az volt, hogy az átok megtalálja a megfelelő embert, ehhez pedig a legpontosabb, félre nem érthető adatokat kellett megadni.
- 7. sor** *L(ucius) Lic`i=C`nius Sura <H>is{s}pan(us)*: MARCO SIMÓN—RODÀ DE LLANZA 2008 tanulmányuk második felében bebizonyítja, hogy ez a név összeköthető azzal a Traianus-kori Surával, aki a daciai háborúk második hadjáratában fontos szerepet töltött be, Traianus bizalmasa volt, és akiből akár császár is lehetett volna. A nomenben az *i* helyett írt *C* technikai hiba, elírás, de akár egy kicsit görbébben húzott vonalat is *C*-nek lehet olvasni. A származásra utaló *ISSPAN* azonban már nyelvi, helyesírási jelenséget mutat. A szókezdő *h* már a késő köztársaságkorban eltűnt, minden helyzetben, így hiánya, ezen az egyébként is sok helyesírási hibát tartalmazó szövegben szinte megjósolható volt. A szimpla *s* geminátaként való írására ez már a sokadik példa a szövegben, általában nem szokott mögötte nyelvi jelenség meghúzódnia, esetleg a hangsúlyos szótag előtt vagy után jelentkező dupla *s*-eknél merül fel, hogy a hangsúlyt próbálták efféleképpen visszacsi.
- 8. sor** *Luc{c}il{l}ius Val{l}en`s=TE`*: Ismét dupla mássalhangzókat írtak olyan névbe, melynek hagyományos formájában nem találhatóak. A gemináták a *Lucilius*ban a hangsúlyos szótag előtt és után bukkantak fel, és a *Valens*ben is ugyanígy hosszan jelölték az *l*-et. Ez utóbbi cognomen az egyedüli – a legutóbbi olvasat szerint –, melyet hangtani törvények alapján nem tudunk alanyesetnek tekinteni. A két név együttes értelmezésére két lehetőségünk van. (1) Ha *Lucilius* egy nomen, az utána álló szóban cognoment kell látnunk. A *Valens* ennek a kitételnek eleget tesz, viszont írásképe

²⁰² LEUMANN—HOFMANN—SZANTYR 1977, 89-90.

²⁰³ AE 1930,60 és AE 1904, 114.

alapján három esetnek is értelmezhetjük, melyek nincsenek összhangban *Lucilius* alanyesetével (accusativus, genitivus és pluralis nominativus/accusativus). Szintaktikailag és felirati hagyományok alapján a két utóbbi eset inkább elképzelhető lenne egy nominativusban álló másik név után, de ebbe a szövegbe nem illene bele²⁰⁴. Így csak hiányzó *-m*-et pótolhatunk a szó végére, és igazat kell adnunk Fehér B. meglátásának²⁰⁵, hogy a lekopott végződéses folytán az alanyeset és tárgyeset ugyanúgy kopott volt, az ő nyelvi tudatuk nem érzékelt a különbséget, ezért állhat egymás mellett a két név látszólag külön esetben²⁰⁶. Talán ezt a jelenséget láthatjuk a belső oldal első sorában is, ha nem hiányosként értelmezzük a mondatot: az alakilag többes accusativusra kiegészített *adversarios nostros* valójában alanyesetként jelentkezett a leíró szándékaiban. (2) Jóval elfogadhatóbb magyarázatot kapunk az alakokra, ha a *Lucilius* cognomennek tekintjük (melyet párhuzamos helyek alapján megtehetünk²⁰⁷), az utána álló név pedig genitivusban leginkább az apjára utalhatna. A *Valentis* genitivushoz a szóvégi *-s* lekopása és nem jelölése (melyre több példát is láthatunk a táblán), illetve az *i e*-vé nyílása szükséges.

9. sor *ne possi<nt>*: A megkötő átkok fő eleme sem kerülhette el vulgáris latin jelenségek közvetítését számunkra. A szóvégi *-nt* a *-t*, majd a nazális, jelen esetben az *-n* lekopása folytán nem jelentkezett a feliraton.

10. sor *c'o=V'ntra*: Újabb o-u típusú magánhangzó-tévesztést látunk. A vulgáris latin szabályai szerint a hangsúlyos *ō o* marad az újlatin nyelvekben. A *contra* szó ilyen hibája eddig csak Salonából és Dalmatiából volt adatolt a késő császárkorból²⁰⁸.

ne possi<nt> c'o=V'ntra s{s}e facer'e=I': a mondat értelmezésének nehézségét a dupla *s*-szel írt *se* névmás adja. Ha nem feltételezünk hibás olvasatot vagy eltévesztett névmást (például a *nos* helyett), akkor egy lehetőségünk marad, hogy értelmet adjunk e szavaknak, mely azonban nem követi az átoktáblákon gyakran előforduló szerkezetet, csak ugyanazokat a szavakat használja. Ez alapján a *contra* adverbialisan állna, a *se* pedig az *e-i* tévesztést magánviselő (vagy csak rosszul olvasott) *facere* tárgya lenne, mely ige ugyan használatos intranszitiván is ('cselekszik, eljár'), de a *se* megerősíti ezt a jelentését. „Ne tudjanak ellenkezőleg eljárni” – vagyis ellenfélként a bíróságon.

²⁰⁴ Többes számú nomen szokott előfordulni, ha egy családból több személyt neveznek néven (cognomennel), de itt a cognomen állna többes számban. Genitivus pedig függőségi viszonyok (családi vagy gazda-rabszolga kötelékek) kapcsán fordulhat elő, melyet szintén nem a cognomen szokott kifejezni.

²⁰⁵ FEHÉR 2007, 219.

²⁰⁶ HERMAN 2003, 47-49. a deklinációs rendszer összeomlásáról.

²⁰⁷ például TitAq 299: *Marcus Claudius Lucilius*

²⁰⁸ Az LLDB alapján.

11. sor *avertat*: Az aquincumi táblán láttuk ennek az igének a szerepét az átokszövegekben. Bírósági átkoknál az ellenfelet akarják a távol tartani az eljárástól²⁰⁹.

illo<s> ame<n>te<s>: Újabb példákat láthatunk a szóvégi *-s* hiányára. Az *amentes* szó kiolvasása csak a legutóbbi publikációkban sikerült, teljes mértékben illik a szövegkörnyezetbe, és a hiányzó betűk is megmagyarázhatók vulgáris nyelvi jelenségekkel. Az *-s*-t említettem, az *n* pedig a zárhang előtti nazális gyenge ejtése folytán hiányzik²¹⁰. Még egy átoktáblát ismerünk Mainzból, ott ennek egy *-itus* képzővel ellátott változata, az *amentita* lett az elátkozott nő jelzője, és ugyanúgy az *averto* ige, pontosabban az *inversum*, *interversum* participium perfectumok kíséretében jön elő²¹¹. Vergilius VIII. eklogája szinte szó szerint visszhangozza ezt a mondatot: *coniugis ut magicis sanos avertere sacris experiar sensus* „hogy megpróbáljam mágikus áldozatokkal hitvesem józan érzéseit eltéríteni” (66-67.) Az *averto* itt ’megbűvölni, elvarázsolni’ jelentésárnyalattal bővült a szövegösszefüggésnek köszönhetően, s míg Vergiliusnál a mondat tárgya a kezdeti elmeállapot, a táblán a végeredmény szerepel, egy gondolatilag sűrűbb megfogalmazásban.

12. sor *c̄o=Āntra*: az *o* olvasata bizonytalan. Elképzelhető, hogy a két sorral feljebb látott *u-s* variáció jön elő itt is, de *A*, valamint *AV* betűk sem zárhatók ki. Mindegyik megmagyarázható nyelvi jelenségekkel, de akár egyszerű elírásnak is tarthatjuk. Az *ō* és az *au* diftongus keverése nem újkeletű, már az ólatinban is adatolt, bár kérdéses, hogy a Kr.e. I. századi újbóli jelentkezése ennek folytatása-e²¹², ráadásul itt rövid *o*-t érintene a diftongizálódás, de a jelenségből fakadó bizonytalanság, láttuk többször, más helyeken is tévesztést okozott. Az *A-O* tévesztésre is lehet példákat sorolni,; *faras foras* helyett, *Volerius Valerius* helyett, *Troianus Traianus* helyett²¹³.

lōq=C̄ui: Az igének a tábla másik oldalán szereplő alakjában is ugyanez a CV-QV tévesztés megfogható, viszont ott a szó eleji *o*-t *V*-val írták.

ne mali<nt>: Ugyanúgy hiányzik a szóvégi *-nt*, mint feljebb a *possintból*. Ritka megfogalmazás, klasszikus latinban inkább a *nolo* ige megfelelő alakját váránk.

13. sor *illorūm=S̄*: az egyformán instabil szóvégi *-m* és *-s* helytelen hiperkorrekcióját mutatja az alak.

²⁰⁹ dFx 4.3.1/2 *aversos ab hac lite*.

²¹⁰ VÄÄNÄNEN 1966, 67.

²¹¹ dFx 5.1.5/4 *Prima Aemilia Narcissi agat, quidquid conabitur, quidquid aget, omnia illi inversum sit... Amentita surgat, amentita suas res agat. Quidquid surget, omnia intersersum surgat.*

²¹² LEUMANN—HOFMANN—SZANTYR 1977, 79.

²¹³ RIT 668; CIL XIII 7912 és CIL V 6503a; CIL XIII 9101 és 9109.

mutu<*m*>. *o*<*s*> *fac(iat)(?)*: A *FAC* graféma akár állhatna imperativusként is, de mivel a sor végére került, nem zárható ki, hogy helyhiány okozta a *faciatnak* ezt a rövidítését. Ez esetben nem lenne szó megszólításról, egységessé válna az egész szöveg²¹⁴. Az *illorum mutum os faciat* mondat ugyanakkor ebben a formában kissé váratlanul hangzik. Legalább a névmás esetének dativusra változtatására lenne szükség, és akkor „nekik néma száját csináljon, adjon” értelmet adhatunk a mondatnak. A szórend egyik esetben sem lenne szokásos, ezért itt is helytelen olvasatot feltételezek, Fehér B. pedig betűtévesztésre gyanakszik²¹⁵. Zárójelben, óvatosan felvetem, hogy a *MVTVOFAC*-nak olvasható szó talán ismét egy elnémításra vonatkozó, eddig nem adatolt igealakot takar, az *obsurdefacio*, *obdurefacio*, *magnifacio* mintájára **mutefacio*-t, mely ismét egy klasszikustól eltérő, másik tövel jelentkezne. Ebben az esetben az *ILLORVSt* sem lehetne *illorumként* magyarázni.

14. sor *G(aius) Dom<i>tius S{s}ecund^{us}=O^o*: a névvel feljebb már találkoztunk, ott a *Domitius* első *i*-jét *E*-nek írták, itt minden bizonnyal egyszerűen kifelejtették.

15. sor *Lucius La<r>c<i>o L(ucii filius) Cⁱ=V^{ba}(lis)*: A felette álló szóból is kimaradt egy betű, a *Larció*ból itt pedig kettő is. Valószínűleg mindkettő figyelmetlenség következménye, de az *I*-nél felmerül a mássalhangzó utáni félhangzó [*j*] instabilitása is, melyre például a *FACVNT*, *FELICO* alakokat említhetjük.

16. sor *Muta Ta^c=G^{ita}*: az újlatin nyelvekben adatolt, a latin intervokális zárhangok zöngésedését feltételező változásokról a kutatások megállapították, hogy későiek²¹⁶. Mivel a *G* egyik írásváltozata volt a *C*, sőt a két betű között csak egy apró vonal különbség van, főleg a kurzív írásokban, ezeknél még kevésbé értékelhetjük valódi nyelvi változásnak az eltévesztett írásmódot. *Muta Tacita* tiszteletébe Ovidius nyújt betekintést a *Fasti*ban a *Ferialia* ünnep kapcsán²¹⁷. Sokáig kitalált istennőnek tartották, azonban ez a szöveg, valamint egy rætaiai tábla tanúsítja az ellenkezőjét²¹⁸. F. Marco Simón analógiákkal igyekszik bizonyítani, hogy a *Tacita* ez esetben nem ’hallgatagot, némát’ jelent, hanem azt aki elnémít. Mert *Stata Mater* az, aki megállította a tűz terjedését, *Genita*, aki segít szülni, *Moneta* pedig aki figyelmeztet, emlékeztet. Jelenléte egy elnémítást kérő átoktáblán jogos, azok után kimondottan, hogy az ovidiusi leírás is

²¹⁴ FEHÉR B. 2007, 219. és 228-229. egy korábbi olvasatból kiindulva négy váltást különített el megszólítás és harmadik személyű felszólítás/elbeszélés között.

²¹⁵ FEHÉR 2007, 234.

²¹⁶ HERMAN 2003, 43.

²¹⁷ *Fasti* II, 571-582.

²¹⁸ A még nem közölt 3. számú aquincumi átoktábla is említi egy szókapcsolatot, de valószínűleg *et* kötőszó látható a *Muta* és a *Tacita* között.

ólomtáblákra utal a kultuszában²¹⁹. Az aquincumi átoktábla kapcsán láthattuk, hogy egy-egy kifejezést különbözőféleképpen érthettek, olyan jelentéseket adtak neki, ami máshol nem volt adatolt. A *Muta Tacita* szókapcsolat említése sem feltétlenül utal mindig az ősi római istennőre, nem biztos, hogy az átoktábla megalkotója személyesen hozzá fordult volna, hanem a formulakönyv egy számára homályosabb szerkezetét a maga kedvére formálta, vagy további rítusokat rendelt hozzá. Marco Simón tanulmánya óta két további átoktábla is előkerült ezzel a szókapcsolattal, melyeken a *Muta Tacita* szókapcsolat közvetlenül nem istennőre vonatkozik. Egy baeticai ólomlap szövegében hímnemű a kifejezés²²⁰, a megátkozott jelzőjeként használják, az eddig nem publikált aquincumi 3. számú táblán pedig et kötőszó olvasható a két szó között.

17. sor *BONA il<l>orum*: az utolsó sor olvasataként MARCO SIMÓN—RODÀ DE LLANZA 2008 mindössze ennyit közöl, míg a többi publikáló a *geminata* egyszerűsített formájában látható *illorumon* kívül teljesen eltérő változatokat ad meg. Ezért a sor értelmezésére nem vállalkozom, mert a rajzokon látható betűtöredék oly sok, hogy abból pusztán találgatás lenne bármit is rekonstruálni.

ÉRTELMEZÉS

A pannoniai latin nyelvű átoktáblák legtöbbet kutatott darabja a sisciai, köszönhetően a számos vulgáris jelenségtől nehezített olvasatának. A szakirodalom ezzel a ténnyel ugyan tisztában volt, de számos alakra nem tudott magyarázatot adni, vagy nem megfelelően értelmezte. A fenti elemzéssel azonban remélhetőleg eloszlathattam azt az elterjedt véleményt, hogy a tábla megszövegezése következetlen és kusza. Valószínűleg egy személyes autopszia tovább csökkentette volna a problémás helyek számát. A fő hivatkozási alapnak tekintett, legfrissebb publikáció (MARCO SIMÓN—RODÀ DE LLANZA 2008) ugyanis fénykép alapján készült, kiegészítve, felülírva a korábbi rajzokat. Az ilyen rosszul olvasható táblák esetében azonban feltétlenül szükséges lenne a személyes vizsgálat, minthogy különböző megvilágítás különböző olvasatokat tud eredményezni. Mindemellett tudjuk, minden egyes rajz a publikáló értelmezését tükrözi.

Az ólomtábla egy bírósági megkötő átkot tartalmaz, erre utalnak az ilyen témában írt táblákon gyakori *adversarius* és *ne possint contra...* kifejezések. Az elátkozott személyek *tria nominájuk*, *duo nominájuk* folytán mind befolyásos emberek lehettek, akik nem a

²¹⁹ MARCO SIMÓN 2010, 107-108.

²²⁰ *Marcellus Valerius mutus, tacitus sit adversus Caium Licinium Gallum. Quemadmodum rana sine lingua muta, tacita est, sic Marcellus mutus, tacitus, debilitatus sit adversus Licinium Gallum.* STYLOW 2012 = STYLOW 2014. Valamint az aquincumi 3. sz. tábla 9. sora: ... muta et tacita [---]

város őslakosságához tartoztak, *Cibalae*, *Narbo* és *Hispania* volt az eredeti otthonuk. A táblával foglalkozó szakirodalomban ezért is terjedt el az a feltételezés, hogy a tábla készítői között helyieket kell keresni, akiknek a telepések megjelenése valamilyen közelebből meg nem nevezett kárt okozott²²¹.

A szöveg egy szóval sem szól a megalkotójáról. Ami viszont kideríthető a nyelvi adatokból, hogy ezúttal, szemben az *aquincumi* táblával, első számú forrásként nem piszkozatot kell feltételeznünk, az írnok valószínűleg diktálás után dolgozott. A szöveg úgy néz ki, mint ha „fonetikusán” írták volna, már rápillantva is szinte hallani az egykori élőszt. Ezzel magyarázható a számos beszélt nyelvi jelenséget tükröző hiba. Egy igényesebben elkészített formakönyvből való másoláskor jóval kevesebb tévesztést várhatunk. Meglepő viszont a hibák nagy száma ellenére, hogy az írás kinézete viszonylag rendezett volt (mára azonban a kopott részek félig történt átrajzolása sokat rontott az összképen). Egyes betűk formája nagyjából egyezik, bár nagyságuk eltér. A sortartás többé-kevésbé végig megfigyelhető, és még központozás is megbújik egyes szavak között.

A szöveg megalkotója jól ismerte a megkötő átkok szókincsét. Csupa olyan kifejezéssel élt, melyek ennek a műfajnak a sajátosságai (*mandata*, *data*; *deprimo*; *averto*; az 'elnémítani' több alakja; a speciális istennő, *Muta Tacita* említése stb.). Néhány szerkezetnél azonban talán önálló megoldásként értelmezhető fordulatok találunk: a szokásos dativusi istennév-megszólítás helyett egyik funkciójára utalva címezték meg az alvilági üzenetet. A bevett *obmutesco* helyett újképzésű igealakot használ, és ugyanígy a *contra* prepozíció helyett adverbálisan szerepel a két mondatban is. Noha a szövegszerkezeti következetlenségeket, azt hiszem, sikerült megmagyaráznom, a hangtani jelenségek változatos előfordulása elbizonytalanító, például a *loquor* egyik alakja *o*-val, a másik *u*-val íródott, ugyanígy a *contra* egyszer *u*-val, majd lejjebb *a*-val vagy *au*-val. A szóvégi magánhangzók hol megjelennek, hol nem jelölték őket. Mindezeket egyrészt az írnok figyelmetlenségének számlájára írhatjuk, másrészt viszont úgy ítélnék meg, hogy annyira hűen követte a megrendelő kiejtését, hogy nem tartotta magát a latin nyelvi helyesírásai konvenciókhoz.

²²¹ VETTER 1960, 132.

A carnuntumi átoktábla

LELŐHELY²²²: 1923-ban találták a carnuntumi polgárváros amphitheatrumának ásatása során. A déli kapunál egy késői, feliratokból és épülettöredékekből épített keresztelőmedence aljzata alatti törmelékes rétegben hevert. A második világháború során nyoma veszett²²³.

KELTEZÉS: Egger az íráskép alapján óvatos becsléssel a II. század végére keltezte a táblát²²⁴. A későbbi közlők elfogadták ezt a datálást, vagy minimális eltéréssel határozták meg a korát – ez utóbbi esetben azonban nem adták meg az okát²²⁵.

KÜLSŐ JELLEGZETESSÉGEK: A nagyjából 25 x 14,5 x 0,5 cm méretű ólomtáblát feltekerve találták meg, mely kibontáskor 8 darabra hullott. Valószínűleg eredetileg egy háromszög metszetű szög köré csavarták fel, az így kapott csőnek Ω alakú metszete volt. A külső oldalon értelmezhetetlen karcolatok voltak láthatók, a szöveg teljes egészét a belső oldalra írták. A táblából csak apró darabok hiányoztak, a szöveg nagy része olvasható lett volna, de az oxidáció miatt több sorban számos betű eltűnt.

PALEOGRÁFIA: Egger szerint a szöveget egy gyakorlott kezű ember róhatta a táblára. A rajzon ugyan nem látszik a különbség, de számára úgy tűnt, hogy az elején tapasztalható rendezettség a végére szétesett, valamint hogy a görög betűk megformálása jobban sikerült az írónak, talán azért, mert ezt régóta, többször használhatta. Ezt a meglátását azzal is alátámaszthatjuk, hogy a latin rész E betűit az írónak görög ábécéből kölcsönözte.

EGYÉB JELLEGZETESSÉGEK: Egger rajza és epigráfiai jelekkel közölt olvasata több ponton nem egyezik. Az általam közölt olvasathoz a rajzot vettem alapul. Egger a leírásban kiemeli, hogy 21 sorból áll a szöveg, sőt, ahogy említettem, pontos rajzot is készített, a későbbi publikációk, hivatkozások (melyek szinte mind Egger cikkén alapultak) többnyire mégis következtetlenül számozzák a náluk folyó szöveggént, perjellet elválasztott sorokat.

PUBLIKÁCIÓK:

A szöveg új és újraközlése	Egyéb
EGGER 1962 (=1926)	Gündel, 1927, 1259-1260
WEINREICH 1926.	PREISENDANZ 1935
BETZ 1966, 605. Nr. 15.	Hild 1968, 65, Nr. 110

²²² A külső leírása EGGER 1962 tanulmánya alapján készült, ha nincs külön jelezve.

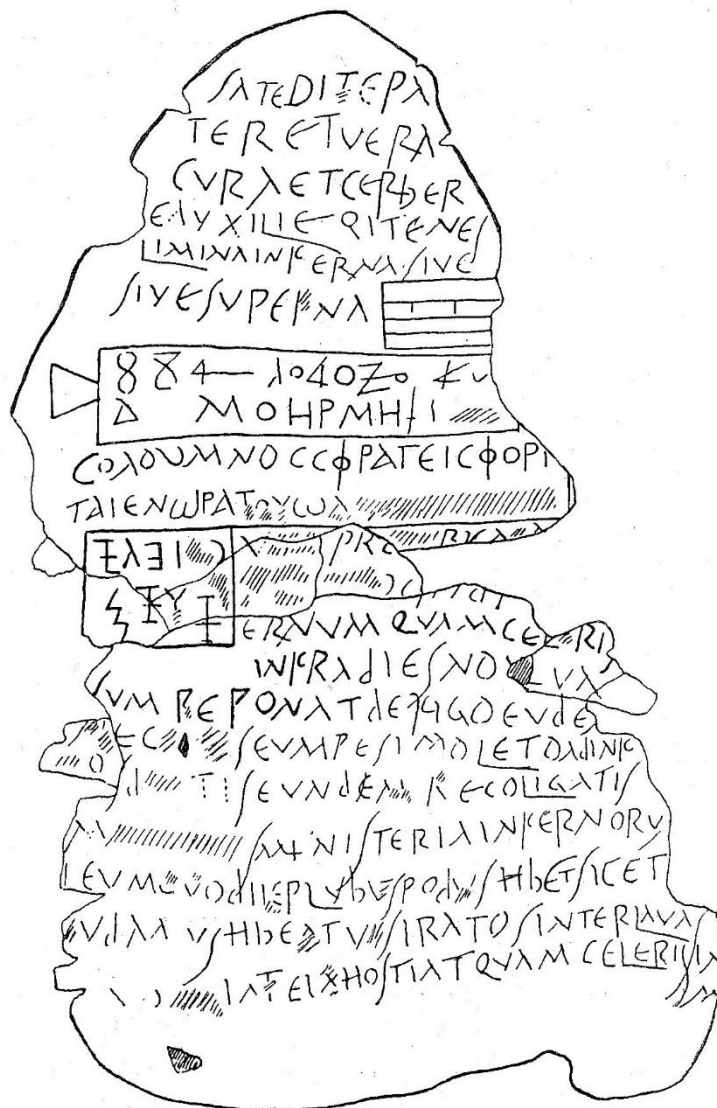
²²³ BETZ 1966, 605.

²²⁴ EGGER 1962, 93.

²²⁵ WEINREICH 1926: a II. század végére, BETZ 1966: a III. századra keltezhető, a CIGP³ Severus-koriként határozza meg.

Kropp 2004.
MARCO SIMÓN 2012, 137.

WEBER 1975, 286.
HD 035454
dfx 8.3/1
CIGP³ 16 = CIGP² 16 = CIGP¹ 19
AE 2007, 0040 = AE 2001/02, 0003 =
AE 2001/02, 0026 = AE 1929, 228;
NÉMETH 2012a, 91-92.
NÉMETH 2012b, 227-228.
FEHÉR 2006, 211.
FEHÉR 2007, 66, 519, No. 81.

A carnuntumi átoktábla rajza (EGGER 1962, 83)

BETŰHŰ ÁTÍRÁS

1 SATE DITE PA
 2 TER ET VERA
 3 CVRA ET CERBER
 4 E AVXILIE QI TENES
 5 LIMINA INFERNA SIVE
 6 SIVE SVPERNA
 7 (*mágikus jelek*)
 8 Δ ΜΟΗΡΜΗ [---]
 9 ΣΟΛΟΥΜΝΟΣ ΣΦΡΑΓΕΙΣ ΦΟΡΙ
 10 ΤΑΙ ΕΝ ΩΡΑ ΤΟΥ ΩΛ[---]
 11 (*mágikus jelek*) V[---] PRE[---]R FA[---]A[---]
 12 (*mágikus jelek*) [----- -]D R[----- ---]
 13 (*mágikus jelek*)ERNVM QVAM CEL[-]RISI[---]
 14 INFRA DIES NOVEVA
 15 SVM REPONAT DEFIGO EVDEM[---]
 16 NEC[---]S EVM PESIMO LETO AD INF
 17 [---]OS D[---]TIS EVNDEM RECOLIGATIS
 18 M[-----]S MINISTERIA INFERNORVM
 19 [-]EVM CVODI IC PLVBVS PODVS HBET SIC ET
 20 [-]VDMVS HBEAT V[-]S IRATOS INTER LAVAS
 21 [-]ATE IA HOS[T]IAT QVAM CELERISIM
 22 [---]M

EPIGRÁFIAI SZÖVEGKÖZLÉS

BETZ 1966 olvasatát alapul véve, a saját javításaimmal

1 Sa<nc>te Di's=TE' Pa-
 2 ter et {V}<A>era-
 3 cura et Cerber-
 4 e auxili'i=E' q<u>i tenes
 5 limina inferna sive
 6 {sive} superna
 7 (*mágikus jelek*)
 8 δμοηρημη[---]
 9 Σολουμ(ῶ)νος σφραγεῖς φορῖ-
 10 ται ἐν ὄρρα τοῦ ὠλ[εσθῆναι]
 11 (*mágikus jelek*) v[os] pre[co]r fa[ci]a[tis]
 12 (*mágikus jelek*) [Eudemum a]d r[egnum inf]-
 13 (*mágikus jelek*) ernum quam cel[e]r'rime =IS<S>I[ME]'.
 14 Infra dies nove<m> va-
 15 s{um} reponat. Defigo Eudem[um].
 16 Nec[eti]s eum pes<s>imo leto. Ad inf-
 17 [er]os d[uca]tis eundem recol<l>igatis
 18 m[anibu]s, ministeria infernorum
 19 [d]eum. ῑ=C`u<om>od`o=I` <h>`o`c plu<m>bu`m` po<n>dus h(a)bet, sic et
 20 [E]ud(e)mus (h)[a]beat v[o]s iratos. Inter la<r>vas
 21 [---]ate ia<m> hostiat quam celer`rime=IS<S>IM(E)'
 22 [---]m

KRITIKAI APPARÁTUS

4 *auxili`um`* dfx 8.3/1 **9** Σολουμ(ῶ)ντος **10** ω[---] EGGER 1962, ὠ[λεσθῆναι] WEINREICH 1926, ὠ[λέθρου] PREISENDANZ 1935, ὠλ[εσθῆναι] BETZ 1966 **16** *nec[et]i[s]* Egger 1962 **18** *recol<l>igatis Manibus* dfx 8.3/1 **19** [d]eu[m] EGGER 1962 [qu]od i[l]e EGGER 1962, [quom]od`o` i[l]<l>e dfx 8.3/1 **20** HBEAT : *abeat <ad> vos* WEINREICH 1926, [a]beat <ad> v[o]s BETZ 1966, [ha]beat CIGP¹ 19, h<a>beat dfx 8.3/1 **21** *hostiat* EGGER 1962, dfx 8.3/1, *hos [f]iat* WEINREICH 1926, BETZ 1966, CIGP **22** m[---]? dfx 8.3/1

NORMALIZÁLT SZÖVEGKÖZLÉS

Sancte Dis Pater et Aeracura et Cerbere auxilii, qui tenes limina inferna sive superna. Vos precor, faciatis Eudemum ad regnum infernum quam celerrime. Infra dies novem vas reponat. Defigo Eudemum. Necetis eum pessimo leto. Ad inferos ducatis eundem recolligatis manibus, ministrii infernorum deorum. Quomodo hoc plumbum pondus habet, sic et Eudemus habeat vos iratos. Inter larvas [---]ate iam hostiat quam celerrime.

mágikus jelek

δημηρη[---]

Σολουμ(ῶ)νος σφραγεῖς φορῖται ἐν ὄρα τοῦ ὠλεσθῆναι

FORDÍTÁS

Szent *Dis Pater*, *Aeracura* és megsegítő *Cerberus*, aki az alvilág vagy felvilág küszöbét őrzöd. Kérlek titeket, a lehető leggyorsabban hajtsátok *Eudemust* az alvilági királyságba! Kevesebb mint 9 nap alatt tegye vissza az edényt! Megátkozom *Eudemust*. Öljétek meg a legrosszabb halállal. Vezessétek az alvilágiakhoz hátrakötözött kézzel, alvilági istenek segítői. Amennyire egyértelmű, hogy súlya van ennek ólomnak, úgy legyen egyértelmű az is, hogy *Eudemus* meg fogja tapasztalni a haragotokat.. A gonosz szellemek között ... fizesse vissza már a lehető leggyorsabban.

KOMMENTÁR

1. sor: A szöveg elején az átok készítője megszólítja az isteneket, *Dis Patert*, *Veracurát* és *Cerberust*, akiknek a közbenjárást fogja kérni. *Dis Pater* a rómaiknál köztudottan az alvilág istene, a görög *Plutón* megfelelője. Az ókori felfogás szerint neve a *Πλούτων* ~ *πλοῦτος* fordítása²²⁶. Eredetileg egy khthonikus istenség volt, a föld terményeinek és ásványainak az istene, később pedig ebből kiindulva az alvilághoz és a halottakhoz kötötték. Mindenképp meg kell említenünk, hogy a rómaiak a gallok főistenét is *Dis*

²²⁶ Cicero az istennevek etimológiája kapcsán (*de nat. deor.* II, 66): *Terrena autem vis omnis atque natura Diti patri dedicata est, qui dives ut apud Graecos Πλούτων, quia et recidunt omnia in terras et oriuntur e terris...* Quintilianus (*Inst. or.* I,6,34): *Etiamne a contrariis aliqua sinemus trahi, ut „lucus” quia umbra opacus parum luceat, et „ludus” quia sit longissime a lusu, et „Ditis” quia minime dives?*

*Pater*rel azonosították²²⁷, akinél többek között szintén felmerülnek termékenységi, valamint alvilági attribútumok. *Dis pater* egyik párja, főleg Germania Superior, Pannonia és Aquileia környéken *Aeracura* (l. lejjebb).

Sa<nc>te: Az *-nct-* csoport egyszerűsödése pusztá T-vé kétszeres mássalhangzógyengülést mutat: az N hiányát az okozhatta, hogy bizonyos mássalhangzók előtt a nazálist gyengén ejtették²²⁸ – ha írásban mégis jelölték, azt többnyire pusztán hagyományból tették. A hiányzó C egy másik vulgáris latin jelenség tükröződése: egyes mássalhangzó csoportok nagy része egyszerűsödésen esett át, így a *-ct-* csoport is, ahol a [k] asszimilálódott a *t*-hez.²²⁹ A *sanctus* gyakran előforduló jelzője az átoktáblákon megszólított isteneknek: *sancta Diana, sanctus Mercurius, sanctus deus Mercurius infernus, dea sanctissima Sulis, sanctus Attis, sancta Mater Magna*.

Di's = TE': *Dis Pater* DITE PATER formájú vocativusa felett ezt az átoktáblát taglaló szakirodalom mindeddig átsiklott, nem próbáltak rá magyarázatot adni. Az alakra 4 további adatot ismerünk, egyik sem irodalmi előfordulás, hanem epigráfiai emléken olvasható, ebből 3 átoktábla:

- *Dite pater, Rhodine<m> tib{e}i commendo* (dfx 1.4.4/3, Róma, Kr. e. I. sz.),
- *Dite, inferi, ... recipite* (dfx 1.5.1/1, Campania, I. sz. első fele),
- *Dite pater, Proserpina dia, Canes Orcini... vos precatur et petit, rogat vos ...* (AE 2010, 109, Róma, I. sz.).

Egy pedig stukkófelirat egy római columbariumban:

- *Dite pater, Ceres, Cupido* (CIL VI, 36769).

A négy előfordulás több, mint hogy egyszerű technikai, vésnöki hibát feltételezzünk mögötte, vagy egy beszélő helytelen szóhasználatát lássuk benne. A klasszikus latin szabályai szerint mindenképp hibás alakot csak többszörös tévesztés feltételezésével lehet megmagyarázni közvetlenül a *dis* (*ditis*) melléknévből, de még akkor is érthetetlen, hogy a két III. delinációs szó közül miért csak az egyiknél képeztek vocativust. Másrészt a vulgáris latin jelenségeket tekintve a vocativus használatát illetően inkább annak eltűnését, nominativusszal történő pótlását lehet megfigyelni²³⁰, újabb deklinációkra való kiterjesztésére, keverésére eddig nem ismerünk példát. A

²²⁷ Cic. *BG.* VI, 18.: *Galli se omnes ab Dite patre prognatos praedicant idque ab druidibus proditum dicunt.*

²²⁸ HERMAN 2003, 43, VÄÄNÄNEN 1966, 68-69. A jelenséget FEHÉR 2007, 400 is tárgyalja, a SATE alakról l. ott a 20. lj.

²²⁹ HERMAN 2003, 43. Ugyanezt a jelenséget láthatjuk feliratokon a *defunctus* különböző alakjaiban: *defu<nc>ta* (CIL XIII 819) és *de(f)u<nc>ta* (CIL XIII 780), mindkettő III. századra datálható, Burdigalából, Aquitaniából, valamint *defu<nc>to* (CIL XIII 4005) Orolaunumból, Belgicából II/III. századból.

²³⁰ VÄÄNÄNEN 1966, 115. és FEHÉR 2007, 217-218.

legelterjedtebb nézet szerint a *Dite* alak *Iuppiter* és a *carmen Arvelé*ben megőrzött *Marmar* mellé állítható, miszerint bizonyos istennevek vocativusában a pusztá tő jelenik meg²³¹, de ugyanakkor a II. deklináció kontaminációja folytán is létrejöhetett – e jelenség páhuzamaként szokták említeni a *Harpagē* (Plaut. *Pseud.* 665) és egy feliratos *principe* vocativust (CIL VIII 17612)²³². Mindezeket figyelembe véve kérdéses, hogy az *aquincumi* oltárfeliratot (TitAq 49) és a sarmizegetusai votív reliefet (AE 1908, 47), melyeken *Dito Patri* ajánlás olvasható, hogyan kell értelmeznünk: a *Dite* vocativusból kiindulva a szót II. deklinációsnak tekintették, vagy esetleg ez a két előfordulás tanú arra, hogy a *dis* (*ditis*) melléknévnek létezett egy ritkább, *-o* tövű mellékalakja is²³³.

2. sor *Veracura*: feliratokról számos formában ismerjük: *Aerecura*, *Erecura*, *Herecura*, *Ericura*, *Heracura*, *Haeracura*, *Aercura*, *Eraecura*, *HRQR*²³⁴ stb. Normatív alakja máig bizonytalan, mivel etimológiájára már az ókorban is több elképzelés is létezett. Egger első helyen említi a görög származást (*Ἥρα κούρα* vagy *κούρα*), melyre olyan feliratokat hoz bizonyítékkul, ahol úgy tűnik, latinra fordítják az istennő nevét: *Haera domina* (CIL V 8200, Venetia)²³⁵. Szintén görög eredetű alvilági istenként azonosítják, akik Héra és Koré kombinációjának tekintik a nevet²³⁶. Egger ismerte ezenkívül azt az elméletet, mely egy szintén carnuntumi felirat (CIL III 11087) *AE(rae) C(urae)* rövidítéséből indult ki, vagyis a latin etimologizálás alapján az *aera* és a *cura* szó összetételét látták benne, míg mások a *quae aes carat*-tal fejtik ki a szó etimológiáját²³⁷. Az újabb kutatások²³⁸ azonban már kelta (esetleg germán) istennőt látnak benne, akinek

²³¹ LEUMANN—HOFMANN—SZANTYR 1963, 265

²³² LEUMANN—HOFMANN—SZANTYR 1963, 266, ELUTASÍTVÁ AZT AZ ELMÉLETET, MISZERINT ITT EGY I TÖVŰ SZÓ TŐHANGZÓS VOCATIVUSÁT LÁTNÁNK

²³³ Elképzelhető, hogy a **Ditus* mellékalak a *Dis* szó egyébként is terhelt használata miatt alakult ki, nem mellesleg a vulgáris latin szókincsének változását meghatározó két alapelv is érvényesülését is láthatjuk benne: bonyolult ragozású szó helyett egy könnyebbet preferálnak, valamint egy rövid, homonímiára hajlamos szó helyett hosszabb alakot választanak (HERMAN 2003, 78-80.). Emellett a melléknévnek létezett egy másik háromvégű mellékalakja is: *dis - ditis - dite* (masc.: Ter. *Ad.* 770; fem. Priap. 75,2; neutr. Val. Fl. 2,296) (LEUMANN—HOFMANN—SZANTYR 1977, 449.)

²³⁴ CIL III 4395; CIL V 725; CIL VI 142; CIL VIII 5524; CIL 13 2539; 6322; 6359; 6360; 6363; 6438; 6439; 6631a; 11695a; ILALg-02-02, 4646; ILD 374; AE 1956, 89; AE 1931, 67; dfx 6.1/1. Angliából egy hasonló nevű férfi istennek emeltek oltárt: *deo Aerecurio* (RIB I 1123) Az átoktábla szöveg közlői sem egységesek e tekintetben: WEINREICH 1926: *Eracura*, WEBER 1975: *Aeracura*.

²³⁵ EGGER 1962, 84. Ezzel szemben: FARAONE—KROPP 2010, 387 utánajárt, Egger mire alapozta ezt az elméletét: H. Gaidoz 1892-es tanulmányában vetette fel, hogy *Aeracura* = *Aera Cura* minden bizonnyal a *Ἥρα κούρα* latinizált formája, és ugyanez olvasható a RE 1893-as *Aeracura* szócikkében is. FARAONE—KROPP 2010 véleményem szerint jogosan vonják kétségbe, hogy az isztriai feliratok *Haera/Hera* istennője valójában *Aeracura* lenne (a két felirat szövege mindössze ennyi, a XIX. sz.-i publikációk erre alapozták a megféleltetést: CIL V 8126: *Herae sacr(um)*; CIL V 8200: *Haerae dominae Sextilia Propontis pro salute et reditu filiorum suorum v(otum) l(ibens) s(olvit)*)

²³⁶ NEUE PAULY: *Dis Pater*

²³⁷ ROSCHER *Aeracura* szócikk, és EGGER 1962, 84.

²³⁸ BECK 2009, 2.I.E fejezet összefoglalja az istennő feliratos és plasztikus emlékeit.

eredetileg khthonikus és termékenységi vonásai is voltak – később leginkább csak az alvilág ura mellett jelent meg, *interpretatio Romanában* Proserpinaként hivatkoztak rá. A nevében különféle kelta és germán elemeket szoktak azonosítani²³⁹. Végül meg kell említeni Egger két felvetését is: egyrészt azt sem tartja elképzelhetetlennek, hogy a szöveg leírója egy újabb etimológiát nyújtott a *Veracura* alakkal: *quae vera curat*. Másrészt felveti, hogy egy T kihagyását feltételezve az olvasat akár *e<t> tu Eracura* is lehet.²⁴⁰

3. **sor** *Cerberus*: Cerberus az alvilágot őrző háromfejű kutya. Jól ismertek az ábrázolásai *Dis Pater*rel együtt. Egger azt írja, hogy *Cerberus* említése efféle anyagon nem újkeletű²⁴¹, amiben igaz van, viszont mindeddig pusztán *canis triceps*-ként, *canes Orcini*-ként hivatkoztak rá, most először szerepel a neve átoktáblán. (*Mihi mittas arcessitum canem tricipitem*, dfx 1.4.4/8–1.4.4/12 Róma; *tradito tuis canibus tricipitibus et bicipitibus* dfx 1.7.2/1, Venetia) *Dite Pater, Proserpina dia, Canes Orcini* ... (AE 2010, 109, Róma).
4. **sor** *auxili* ^{a=E}: Egger, és az ő véleményét elfogadva, Weinreich az *auxilie* alakot *Cerberus* jelzőjeként értelmezi, a várható *auxiliaris* helyén²⁴². Irodalmi alakokkal bizonyítja, hogy Ovidiusnál, Apuleiusnál ez *Isis* epithetonja, több feliraton pedig a szinonímája, az *adiutor* szokott istennevek mellett állni. Az *auxilius* melléknévként nem fordul elő sem az irodalomban, sem feliratokon, viszont legalább 6 személyt ismerünk ezzel a névvel epigráfiai emlékekről²⁴³. Vocativusi alakja e formában a normatív latint tekintve hibás, ellenben elképzelhető, hogy például a *filius* korai *filie* vocativusában adatolt jelenség²⁴⁴ vagy a görög vocativus analógiája hatott rá (az *-ιος* végűek

²³⁹ OLMSTED 1994, 304, további indoeurópai tövekkel.

²⁴⁰ EGGER 1962, 84-85. Ebben az esetben akár nyelvi jelenséget is láthatunk a hiányzó szóvégi T-ben, de inkább a két egymás mellé kerülő azonos betű „egyszerűsítő” írásmódját is feltételezhetjük benne. A *tu* névmás használata nem idegen az átoktábláktól. Gyakran teszik ki felszólító mondatokban és megszólításokban is: például a többek között eme istenhármasnak címzett római átoktáblán (AE 2010, 109) hatszor szerepel a *tu* névmás (istennévvel és coniunctívussal): *Proserpina dia, tu facias illam Caeciliam Primam*..., egy hispaniai táblán pedig vonatkozó mellékmondat előtt: *Domine Megare Invicte, tu, qui Attidis corpus accepisti*...

²⁴¹ EGGER 1962, 85. Ebben az esetben akár nyelvi jelenséget is láthatunk a hiányzó szóvégi T-ben, de inkább a két egymás mellé kerülő azonos betű „egyszerűsítő” írásmódját is feltételezhetjük benne. A *tu* névmás használata nem idegen az átoktábláktól. Gyakran teszik ki felszólító mondatokban és megszólításokban is: A többek között eme istenhármasnak címzett római átoktáblán (AE 2010, 109) hatszor szerepel a *tu* névmás (istennévvel és coniunctívussal): *Proserpina dia, tu facias illam Caeciliam Primam*..., egy hispaniai táblán pedig vonatkozó mellékmondat előtt: *Domine Megare Invicte, tu, qui Attidis corpus accepisti*...

²⁴² EGGER, 1962, 85. WEINREICH 1926, 178.

²⁴³ EDCS. Közülük több késői császárkori keresztény emlék – a keresztény nyelvhasználatban számos szó sajátos jelentésárnyalatot kapott (HERMAN 2003, 84. a szemantikai változásokról)

²⁴⁴ LEUMANN—HOFMANN—SZANTYR 1963, 266, továbbá BUCK 1933, 181. Livius Andronicusnál: *Pater noster, Saturni filie* (Od. I,45), ugyanez a végződéstípus: *Neque enim te oblitus sum, Laertie noster* (I, 65).

vocativusa -ε)²⁴⁵. A. Kropp az AVXILIE alakot *auxilium*ra javítja²⁴⁶. Szintaktikailag nem zárható ki azonban az sem, hogy az alakot igének tekintsük – párhuzamként említhetjük például, hogy egy görög átoktáblán, illetve egy mainzi darabon hasonló szerkezetű megszólítást olvashatunk (DTAtt 98: *φίλη Γῆ, βοήθει μοι*, ahol a *φίλη*-nek a *bone* vocativus felel meg²⁴⁷, illetve dfx 5.1.5/2 *Bone sancte Attis tyranne, adsis*, ahol pedig az *adsis*-szel azt kéri az átok készítője, hogy jelenlétével nyújtson segítséget²⁴⁸). Ez esetben az AVXILIE az *auxilior* aktív mellékalakjából jöhetett létre, akár kétféle módon: egyrészt coniunctivus hortativus lehetne hiányzó szóvégi *s*-szel²⁴⁹, illetve konjugációt tévesztett imperativusi alak²⁵⁰. Megjegyzendő ugyanakkor, hogy igének értelmezve az alakot, a szöveg, illetve a mondat szerkezete darabossá válik. Már az is feltűnik, hogy a szöveg megalkotója csak *Cerberust* „pontosítja” vonatkozó mellékmondat, *Dis Pater* és *Veracuránál* ez elmarad – talán mert ők jobban ismertek voltak az esetleges kelta környezetben?²⁵¹ A mellékmondati egyes szám második személyű *tenes* igealak mellett az *auxilie*<*s*> vagy *auxili*´*a*´ act. (< *auxiliare* dep.) elfogadható, de ha egyben nézzük az átokszöveg elejét, érezhető válik, hogy vagy az írrok nem volt következetes, vagy mégis inkább a melléknévnek kell tartanunk ezt szót. *q*<*u*>*i* a miután a [k^w] hangból egyszerű [k] lett, írásképeben sok variáció jelent meg²⁵². A szöveg megalkotója még emlékezett, hogy a vonatkozó névmást hagyományosan *q*-val írják, de a nem ejtett, hagyományosan V-vel jelölt hangot már nem írta le.

limina inferna sive superna: Egger hosszabban magyarázza *Cerberus* jelentőségét: az ókori elképzelések szerint ő felügyelte az átjárást, bármely irányból érkezzenek is hozzá, az alvilágból vagy a felső, emberi létből, rajta keresztül vezet az út. Egy egyiptomi táblán Plutón, Koré, Persephoné, Ereschigal, Adónis, Hermés és Toth megszólítása után szintén csak Anubisz kapott egy mellékmondatot (aki őrződ Hádés kulcsait)²⁵³. Nyelvileg tekintve a megfogalmazást a *sive* szót kell kiemelnünk. Számos átoktáblán

Enniusnál is megtalálható például: *O genitor noster Saturnie, maxime divum* (Ann. 444 - Priscianus: GLK III, 205), vagy Plautusnál: *Euhoe Bacche Bromie* (Men. 835.)

²⁴⁵ LEUMANN—HOFMANN—SZANTYR 1963, 266, ahol még umber párhuzamokat is hoz. Továbbá KÜHNER 1869, I.311; ERNOUT—THOMAS 1964, 14-16.

²⁴⁶ Nem ad hozzá magyarázatot.

²⁴⁷ VERSNEL 2010, 307.

²⁴⁸ az *adest* vallási jelentéséhez, könyörgésekben vö. például *Hymen, ades, o Hymenaeae* (Cat. 62,5); *adsis, o Tegeaeae, favens* (Verg. G. I,18), *di regum ultores, adeste* (Liv. II,6,8).

²⁴⁹ HERMAN 2003, 40.

²⁵⁰ HERMAN 2003, 70.

²⁵¹ A többnyire *Silvanussal* azonosított *Sucellos* kelta isten kísérője több reliefen egy kutya, melyet szoktak a *Cerberusra* jellemző három fejjel is ábrázolni. *Sucellos* és kísérője, *Nantosvelta* bizonyos helyeken ugyanazokkal az attribútumokkal jelenik meg, mint *Dis Pater* és *Aeracura* (OLMSTED 1994, 301-305.)

²⁵² HERMAN 2003, 44, VÄÄNÄNEN 1966, 55.

²⁵³ *SuppMag* 47.

egy olyan pontosító kötőszóként használják, amely segítségével felsorolják az összes szóba jöhető alternatívát, lefedik vele a különböző lehetőségeket (vö. dfx 1.1.1/1 ... *vos Aquae ferventes, sive vos Nymphae, sive quo alio nomine vultis appellari*).

sive {sive} sor végén szereplő szó megismétlése a következő sor elején gyakori hiba, az ordinator figyelmetlensége húzódik mögötte²⁵⁴.

11. sor Eudemum: Nagyon gyakori név a birodalom egészében, keleti és nyugati felében is, mind görög betűs (*Εὐδημος, Εὐδαμος*)²⁵⁵, mind latin betűs formában²⁵⁶ (*Eudemus, Eudamos*).

cel[e]r[r]ime = IS<S>I[ME] Már Egger is megállapította, hogy a görög nyelvű átoctáblák ἤδη ἤδη ταχὺ ταχὺ sürgető kifejezésének latin változatát kell ebben az adverbiumban látnunk²⁵⁷. Az *-r* tőhangzójú, valamint hímnemű nominativusban *-er-re* végződő melléknevek felsőfokát a klasszikus latinban *-rimus* végződéssel szokták képezni. Kivételnek szoktak tartani néhány további olyan melléknevet, adverbiumot, ahol analógiás úton szintén *-rimus*-szal képezték a felsőfokot (*veterrimus, minerrimus, nuperrime*). Ezzel szemben viszonylag kevés irodalmi példánk van arra az esetre, amikor *-er* végű melléknév más toldalékot kap.²⁵⁸ Ezek egyike épp a *celerissimus* Enniusnál (Prisc. VII.334 idézi ezt a töredéket: *exin per terras celerissimus rumor*). Írásmódjában ismét gemiátaegyszerűsítést figyelhetünk meg, ahogy lejjebb további szavaknál is.

13. sor nove<m>: A gyakorlatilag a köztársaságkor óta nem ejtett szóvégi *-m* hiánya²⁵⁹ egy újabb példa arra, hogy a tábla ordinatora nem követte az írásbeli hagyományokat (helyesírási hibákat halmozott), inkább a kiejtés szerinti írt.

infra dies nove<m>: A '9 napon belül' kitétel – ahogy Egger is rámutatott – egy római heti időegységre, *nundinaera* vonatkozik. Az ókori szerzők kivétel nélkül a *novem dies*-ből vezetik le a szó eredetét²⁶⁰, és úgy gondolták, ez a 9 napos ciklus az egyik (mitikus, archaikus időkből örökölt) alapja az időszámításuknak²⁶¹: a későbbiekben ez szó jelölte

²⁵⁴ ADAMIK 2010, 31.

²⁵⁵ PHI

²⁵⁶ EDCS

²⁵⁷ EGGER 1962, 86.

²⁵⁸ LEUMANN—HOFMANN—SZANTYR 1977, 498. Annál több a feliratok között.

²⁵⁹ HERMAN 2003, 38, VÄÄNÄNEN 1966, 71.

²⁶⁰ Macr. Sat. I,16,34: *Rutilus scribit Romanos instituisse nundinas, ut octo quidem diebus in agris rustici opus facerent, nono autem die intermisso rure ad mercatum legesque accipiendas Romam venirent, et ut scita atque consulta frequentiore populo referrentur, quae trinundino die proposita a singulis atque universis facile noscebantur.*

²⁶¹ KER 2010, 361. Felsorolja, kikhez (Romulus, Servius Tullius) szokták kötni az intézményesítését, ezenkívül idézi Ovidius sorát a ciklusról: „*est quoque, qui nono semper ab orbe redit*” (Ov. F. 1,54)

a minden kilencedik napon tartott vásárt – e vásárokon intézték beszerzéseiket, valamint ekkor hirdették ki a következő comitia időpontját és témáját, vagyis meghatározó társadalmi szerepe volt. Ehhez kapcsolódóan a gazdaságban és a jogban fontos határidőt vagy intervallumot jelentett, a fizetési meghagyásokat egyes vélemények szerint az első napon, más vélemények szerint a nyolcnapos periódus bármely napján kellett, illetve lehetett teljesíteni²⁶². Ugyan ezen az átoktáblán nem annyira szembetűnő, hogy az átkok egy fajtáját bizonyos szerződésnek, jogügyletnek tekintették az adott istennel, de a 9 napos határidő kitűzése bizonyítja, hogy a mindennapok joggyakorlata átjárta ezt a szöveget és mögötte rejlő rituálét is. A határidő kitűzése a lopási ügyekben írt átoktáblákon a leggyakoribb, az elkövetőnek időt adtak, hogy visszaszolgáltassák a tárgyat, illetve ismerünk olyan szöveget is, ahol az átoktábla készítője az istentől kéri, bizonyos időn *belül* torolja meg az őt ért sérelmet. Nyelviileg többféleképpen tudták ezt kifejezni: dfx 3.2/54 *ut hoc ante dies novem (...) in rostro suo deferat*; dfx 3.5/1 *dum tu vindicas ante dies novem*; dfx 3.14/3 *me vindicas antequam veniant dies novem*; dfx 5.1.3/1 *intra dies C*; dfx 11.1/25 *intra dies septem perducas ad domus Tartareas*. Amint ebből is kitűnik, nem *infra* prepozíciót szoktak használni. Annak sajátos jelentésből kifolyólag a szerkezetet inkább úgy kell értelmeznünk, hogy 'kevebb mint 9 nap' alatt szolgáltatassa vissza *Eudemus* az edényt.

vas{um}: A szó hagyományosan egyes számban a III. deklináció szerint ragozódik, többes számban a II. deklinációt követi. Ennek ellenére számos olyan helyet ismerünk, ahol ezek fordítottja figyelhető meg. Így többek között *vasum* nominativust-accusativust olvashatunk korai szerzőknél, például Plautusnál (*aut aliquod vasum argenteum / aut vasum ahenum*, Truc. 53-54.)²⁶³. A semleges szavaknál már-már gyakorinak nevezhető effajta heteroklisiát az okozhatta, hogy többes számú alanyesetű alakjaik mindhárom deklinációban *a*-ra végződnek, és így deklinációt tévesztve új változatokat hoztak létre egy-egy esetben, vagy a ragozási sor egészében²⁶⁴. Ezenkívül ismerjük hímnemű mellékalakjait is, például Petroniusnál (57.) *vasus fictilis, immo lorus in aqua*²⁶⁵.

²⁶² BERGER 1953, 603. Ezenkívül például a törvények kihirdetését is trinundinumhoz kötötték.

²⁶³ Továbbá Gellius (13,24) idézi Catót: „*Neque mihi*” inquit „*aedificatio neque vasum neque vestimentum ullum est manupretiosum neque pretiosus servus neque ancilla.*” és Nonius Marcellinus (15,11) Fabius Pictor (lib. XVI.) egy sorát veszi elő a különböző edényfajták ismertetésénél: *aquam manibus pedibusque dato, polybrum sinistra manu teneto, dextera vasum cum aqua.*

²⁶⁴ LEUMANN—HOFMANN—SZANTYR 1977, 451-452. A pluralis nominativus egyezősége többféle heteroklisiát okozhatott: gyakran csak *-orum* többes számú genitívust III. és IV. deklinációs szavaknál, máskor teljes pluralis sort (idesorolja a *vasa, -orum* paradigmáját), illetve új, *-um* végű egyes számú nominativusok is létrejöhetnek III. deklinációs szavaknál (itt pedig példaként a *vasum*-ot adja meg).

²⁶⁵ HERMAN 2003, 56.

Nec[eti]s: Egger rajza és átirat nem egyezik – az OLVASATban a rajzon látható betűket adtam meg.

pes<s>imo: a gemináták egyszerűsítő írásmódja valószínűleg ekkor még nem takar valós nyelvi változást, inkább egy hagyománynak tekinthető

*let*_o: Ennius óta (Norden után) az emelkedett nyelv archaikus szavának tartották, főleg lírai művek használták²⁶⁶. Átoktáblákon – jellegzetességeiből kifolyólag – több szó is előfordul a halálra: *mors*, *exitus*, *interitus*²⁶⁷ és egyéb igei kifejezések (*eneco*, *interficio*, *interimo*, *neco*, *mortuum facio*, *occido*, *praefoco* stb.). A *letum* másik két előfordulása Britanniából származik, az egyik Bathból, a másik a kb. 40 km-re lévő Uleyből. Feltűnő, hogy az egyiket egy bizonyos *Docilianus*, a másikat egy *Docilinus* készítette – minden valószínűség szerint ugyanaz a személy, mivel a kézírás és a szöveg felépítése is nagyon hasonló. Ezt a szerkezetet (*maximo leto adigo*) szokták a mára utolsó darabjáig eltűnt európai varázskönyvek egyik bizonyítékának tartani, mivel az íráshibák alapján *Docili(a)nus* nyelvi-stilisztikai képzettsége megkérdőjelezhető, nyelvi kreativitása szintén, ezért valószínűleg egy előre megírt „formulariumból” vehette ezt az irodalmi szintű kifejezést²⁶⁸. Az átoktáblákon lévő halált kifejező főnevek között nem érzékelhető az a szemantikai különbség, melyről például Isidorus így nyilatkozott (*Diff.* I,330) : „*Inter Lethum et mortem quidam tentaverunt facere discretionem, dicentes: Lethum per se venit, mors vero infertur.*” Az eltérést sokkal inkább a használóhoz, illetve a feltételezhető formakönyvhöz lehet kötni. Eredetijét vagy közös ősré mutató változatát egy görög átoktáblán is olvashatjuk, erre a párhuzamra már Egger is felhívta a figyelmet: *κακῶ θανάτῳ ἐκλιπῆν (τὸν βίον)* DTAud 155 A 55. A mainzi átoktáblák a *malus exitust* szokták kérni a megátkozottra²⁶⁹.

recol<l>igatis: hasonlóan a *pes<s>imo*-hoz, szintén az egyszerűsítő írásmódot követette a szöveg ordinátora. Maga a szó hapax, a nagyszótárak ezt az egy előfordulást hozzák. Egger meggyőzően bizonyítja, hogy a M[-----]S-ként olvasható töredéket miért *manibus*-ként állította helyre, noha *membris* olvasat is felmerült benne. Számos görög párhuzamos helyet talált hasonló kifejezésekkel, többek között a párizsi

²⁶⁶ ERNOUT—MEILLET—ANDRÉ 2001, 352; WALDE—HOFMANN, 1938, 787.

²⁶⁷ *Mors*: dfx 1.4.4/4 *trade morti Filium Asellae*; dfx 3.24/1 *ad diem mortis conruciat eum*; dfx 7.1/1 *absumi morte*; dfx 11.2.1/5 és 11.2.1/33 *usque ad diem mortis suae*. *Exitus*: dfx 5.15/2 *des ei (...) malum exitum*; dfx 5.1.5/9 *nisi ut exitum tuum populus spectet*; dfx 5.1.5/11 *de eo exitum malum feceris*; dfx 5.1.5/5 *Sic illorum membra liquescant, quomodo hoc plumbum liquescet, ut illorum exitus sit*. *Interitus*: dfx 11.1.1/26 *Date interitum his venatoribus*. *Letum*: dfx 3.2/10 *ut eum Dea Sulis maximo leto adigat*; dfx 3.22/16 *rogo te, ut eos maximo let adigas*.

²⁶⁸ CLACKSON 2011, 3. fejezet.

²⁶⁹ DTM 5, 6, 12.

Philtrokatadesmos néven elhíresült szerelmi átkot, melynek a hátrakötözött kezű agyagfigurája is ismert²⁷⁰. És bár Egger nem említette, szólnunk kell két hasonló kifejezésről, melyek tükrözik, a kifejezés ismert fordulat lehetett: Cic. *Rabir. perduell.* 4.13, majd Liv. 1,26: *I, lictor, colliga manus*. Szövegünk a *re-* praeverbiummal egyrészt a hátrakötözésre utalhatott, másrészt az *újra meg újra*, vagyis jól megerősített béklyóra²⁷¹. Az alak nem feltétlenül a *colligo re-*igekötős alakja, értelmezhetjük a *religo con-*nal erősített változatának is. A. Kropp egy merőben új verziót nyújt e két szóra. Szerinte a *recolligatis* a számos helyről ismert –vagyis nem hapax – *recolligere* ige coniunctivus hortativusa, a *manibus* pedig a *Manes* ablativusa.

‘q=C`u<om>od`o=I’ Egger ezt még nem így olvasta, l. lejjebb a <h>ic-nél. Noha a CVODI olvasat legalább három hibát feltételez, mégis a *quomodo* határozószóban kell látnunk a normatív alakot. Mondattanilag és párhuzamos helyek tanúsága szerint itt is *similia similibus* fordulattal élt a szöveg megalkotója, melynek a vázát leggyakrabban a *quomodo – sic* szópár alkotja. A CV használata a *qu* helyén a pannoniai átoktáblákon is előfordul (l. sisciai), nem meglepő jelenség, hiszen a *qu* és a *c* fonetikailag már azonos hangot jelölt, így tévesztésük számtalan változatban megfigyelhető a vulgáris latin jelenségeket mutató szövegekben²⁷². A *quomodo*-t tekintve, a szó végén álló I az *-o* helyén szintén nem ritka²⁷³, általában a *cuius modi, huius modi* állandósult szókapcsolat hatását, analógiáját szokták benne látni, hangtani jelenségekkel egyébként nehezen magyarázható. A szó közepén álló *-mo-* eltűnését pedig két hangváltozás idézte elő. Először is, az *o* hiánya hangsúlyos szótag utáni szinkopé következménye. Az így várható CVOMDI alakból²⁷⁴ az M ugyanabból a jelenségből következően hiányzik, mint az utána álló PLVBVS és PODVS-ból, vagyis a zárhang előtt gyengévé vált nazálist nem jelölték. Összefoglalva, hogyan, milyen hangváltozások útján jött létre a *quomodo*-ból a CVODI alak: [k^wó:modo > kó:modo > kó:modi > kó:mdi > kó:di]²⁷⁵.

18. sor *ministeria*: a vulgáris latin szemantikai változásainak egyik fő tendenciáját láthatjuk ebben a szóban, amennyiben a vulgáris latin jelenségeket mutató szövegekben

²⁷⁰ EGGER 1962, 87-88.

²⁷¹ OLD: *re-* „Vbl. prefix. denoting movement back or reverse (*redeo, revento, revoco*), withdrawal (*recondo, religo, reticeo*), reversal of a previous process (*refrigero, resolvo, retego*), restoration (*renovo, revalesco*) response or opposition (*rebello, redarguo, respondeo*), separation (*removeo*), repeated action (*repeto, repleo*)”

²⁷² HERMAN 200, 44.

²⁷³ átoktáblákon: dfx 4.3.1/1, 4.3.1/2, 5.1.2/2, 5.1.4/5, 5.1.5/12, 6.1/1, 11.1.1/8.

²⁷⁴ Ennek V nélküli változata (COMDI) olvasható a dfx 5.1.4/5 táblán.

²⁷⁵ WEINREICH 1926 által felvetett *quomodo* olvasatot a későbbiekben mindenki elfogadta, egyedül az egyébként színvonalas mainzi korpuszban (BLÄNSDORF 2010, 94) szerepel – bizonyára véletlen felületesség folytán – még az Egger-féle változat.

a fogalmat jelentő szavak személyt, tárgyat jelölhetnek²⁷⁶. Ahogyan a *memoria* 'síremléket' jelenthet, vagy a *testimonium* magát a 'tanút', ugyanúgy itt a *ministerium* magát a segítőt.

19. sor *deum*: jól ismert mellékalakja a *deus* pluralis genitivusi *deorum* alakjának. Archaikus, az *-o-* tövűek eredeti végződését őrző forma, mely különböző gyakran használt fordulatokban, valamint a költői megfogalmazásokban egészen a késői időkig megmaradt²⁷⁷.

A következőkben apró milliméterekről lesz szó hosszban, mely viharok tűnhet egy pohár vízben. Mégis meg kell vizsgálnunk őket alaposan, mert ezek a betűelemek különféle vulgáris latin jelenséget is takarhatnak.

<h> 'o=I'c Egger, mivel a *quomodo*-t nem ismerte fel, nehezen bírkózott meg a sorral. Az ő olvasatában²⁷⁸ az érintett rész így hangzott: [QV]OD ILE PLVBVS ... A PLVBVS előtt közvetlenül egy kerek betűt vélt látni, középen egy vízszintes vonallal – ezt jogosan tarthatta E-nek, mivel a táblán alapvetően így néznek ki az *e*, valamint az *ε* betűk. Ez előtt a kerek betű előtt két függőleges hastát azonosított, a kettő között lévő vízszintes vonalat pedig egy sérülésnek értékelte, ezért a *h[i]c* olvasat helyett inkább az *i[l]e* verziót fogadta el (amit ma inkább *il<l>e* formában írunk át). Még ugyanabban az évben O. Weinreich²⁷⁹ – láthatóan felismerve a vulgáris latin „hibákat” – a CVODI IC (= *quomodo hic*) olvasatot adta meg a szűkszavú cikkében, melyet a későbbi közlők is egyöntetűen átvettek. Egy kivétellel: A. Kropp²⁸⁰ minden bizonnyal kissé belezavarodva e kétféle olvasatba, a kettő keverékét adta meg a korpuszának Text 1 rubrikájában, bármiféle magyarázat nélkül: [*quom*]od<o> *i[l]<l>e* (mely az általam használt kódrendszerben [*quom*]od'o` *il<l>e* lenne). A *hic* hímnemű alak a *plumbus* szó mellett helyes lenne, de a normatív alakja semleges nemű, *plumbum*, így a névmást is *hoc*-ra kell javítani.

plu<m>bu'm=S`: az ólomtáblára használt szó normatív alakja semleges nemű, itt azonban hímnemű formájában áll. A Kr.e. I. századtól kezdődően egyre gyakrabban láthatóak a jelei annak, hogy a három nem elkezdett kettőre csökkenni (a semleges nem eltűnésével)²⁸¹ — ezen az átoktáblán korábban a *vas{um}*-nál merült fel ennek a

²⁷⁶ HERMAN 2003, 81.

²⁷⁷ LEUMANN—HOFMANN—SZANTYR 1977, 428.

²⁷⁸ EGGER 1962, 81-82.

²⁷⁹ WEINREICH 1926, 178.

²⁸⁰ dfx 8.3/1

²⁸¹ HERMAN 2003, 56.

lehetősége. Ezenkívül a szó írásképeben még egy vulgáris latin jelenség mutakozik meg az *m* hiányában, a nazális gyengülése zárhang előtt²⁸².

po<n>dus: Az előzőben látott nazális gyengülésének egy újabb példája figyelhető meg a szóban.

20. sor *iratos*: a haragtól, dühtől égő, felbőszült istenek *iratus* jelzője összesen két másik átokszövegből ismert: dfx 5.1.5./2 (Mainz): *Bone sancte Attis tyranne, adsis, advenias Liberali iratus*. dfx 11.1.1/3 (Karthago):] *irati* [. A mainzi tábla kapcsán H.S. Versnel²⁸³ kifejti, hogy a szó használata nem az átoktáblák jellegzetessége. A britanniai szövegek azonban egyfajta magyarázattal szolgálhatnak, hogy merülhetett fel a szó ebben a műfajban. Ott a lopási ügyekben az ellopott tárgyat a jogos tulajdonos az istennek ajánlotta, így átvittén őt érte sérelem, ő fog, neki kell a haragjával lesújtania az elkövetőre. A haragvó isten motívuma a görög előzményekből is táplálkozhatott. Sírfeliratokon és átoktáblákon is ismert a *τῶν θεῶν κεχολωμένων τύχοιτο* kifejezés, ennek participiuma az *iratus* megfelelője. Noha a carnuntumi tábla is egy edény ellopása folytán született, itt nincs szó az ellopott tárgy felajánlásáról, de az alvilági erőktől kért dühöngő harag megfogható az Eudemusra kért összes kínzásban.

Eud<e>mus: Az ordinator figyelmetlensége miatt kimaradt aszóból egy *e* betű. Nyelvi jelenséget nem lehet hozzá kötni, sokkal inkább az utolsó három sorban megfigyelhető kapkodás következményét látjuk.

A 19-20. sorban olvasható hasonlatot Egger a következőképp értette, a *quomodo* félreolvasásával: „Amekkora súlya van ennek a táblának, úgy tapasztalja meg *Eudemus* is a ti (súlyos) haragotokat.”²⁸⁴ Weinreich nem adott fordítást az olvasatához. Az *ad* beszúrása és a *habeat abeatra* való javítása után a következőképp adhatjuk meg az ő értelmezését: „Ahogyan súlya van ennek a táblának, úgy menjen hozzátok, a haragvó (ti. erőkhöz) *Eudemus* is.” Weinreich azzal érvelt e mellett a konjektúra mellett, ahogy feljebb Versnelt is idéztem: a *habeat vos iratos* kifejezés a sírrablók elleni átkok formulakincséhez tartozik²⁸⁵ (ezt már Egger is megállapította, de nem javasolta az *ad* beszúrását), nem pedig a defixiós táblákéhoz, ahova ezzel szemben sokan jobban illik az ellenfélnek az alvilági erőkhöz irányítása (*abeat*: „*nämlich*

²⁸² HERMAN 2003, 43., VÄÄNÄNEN 1966, 67.

²⁸³ VERSNEL 307-309.

²⁸⁴ EGGER 1962, 88.

²⁸⁵ Például: AE 1967, 42: Róma: *C. Opetreius C. l(ibertus) Hygin(us) Salvidena (mulieris) l(iberta) Lesbia*.

Quicumque hoc violaverit, superiores inferios deos iratos habeat.

'hinabgehen'")²⁸⁶. Véleményem szerint ezeknél a variációknál értelmesebb jelentést kapunk konjektúrák nélkül, de ehhez mindenképp meg kell találni a *quomodo–sic* szópár jelölte meggyőző hasonlat központi elemét, a motívumát. A főmondat és a mellékmondat egyetlen egyező szava a *habeo* megfelelő alakja, a hasonlat eköré épül: ahogy a mellékmondat alanya rendelkezik valamivel, úgy a főmondat alanya is rendelkezzen valamivel. Jelen esetben nem a birtok, illetve annak egy tulajdonsága a közös vonás, hanem a 'rendelkezés, a birtoklás'. Egger ezen a ponton tévedett, ő úgy gondolta, hogy a *pondus* a hasonlat kulcsa, a 'súly, súlyosság'. Ezzel a főmondat elliptikus szerkesztésű lenne, a *pondus*nak megfelelő melléknevet oda kellett volna érteni. Weinreich megoldása szintén egy hiányzó szót (*ad*) feltételez, de ez a hiány már ordinatori, technikai hibának minősülne. Ráadásul nem fejezi ki a *persuasive analogy* lényegét, egy dolog hasonlónak tételét egy másikhoz – a mágia kontextusában – a szenvedés érdekében. Az efféle hasonlatok nagy részében nyilvánvaló a hasonlóság a két dolog között, kisebb részükben azonban nem egyszerű a motívum értelmezése, sőt ahogy itt is, a felismerése sem²⁸⁷. Ezek után a következőképp adnám meg a mondat fordítását. „Ahogyan ennek az ólomnak súlya van, úgy Eudemus is tapasztalja meg a dühötöket.” Ebben a magyar változatban nem tűnik ki annyira, mi az a bizonyos közös vonás, ami fennáll a hasonlat két fő eleme között, ezért kissé átfogalmazva így adnám meg a hasonlat – véleményem szerinti – helyes értelmezését: „Amennyire egyértelmű, hogy súlya van ennek ólomnak, úgy legyen egyértelmű az is, hogy Eudemus meg fogja tapasztalni a haragotokat.”²⁸⁸

la<r>vas: Ezt a betűkihagyást is a figyelmetlenségek közé sorolhatjuk, ugyanakkor esetleg az *-rv-* csoportot érintő változás²⁸⁹ okozta bizonytalansággal is magyarázhatjuk. A *Larvák* alatt Plautus színjátékaiban többnyire az emberekre örültséget hozó szellemeket értenek²⁹⁰, később változott a szóval takart fogalom jelentése. Varro kísértetekkel azonosította őket, a Kr.u. I-II. századi szerzőknél a lelkek kízóói az alvilágban²⁹¹. Egger véleménye szerint²⁹² ezen az átoktáblán nem általában értették őket, hanem minden

²⁸⁶ WEINREICH 1926, 178.

²⁸⁷ az előbbihez l. az aquincumi tábla *aversus* motívumát, melynek értelmezéséhez szükség volt az íróvessző megtalálására.

²⁸⁸ Mivel a magyar nyelvben a *birtokolni* igét itt nem szerencsés használni, ezért kénytelen voltam az *egyértelmű* szó beszúrásával kiemelni a párhuzamot, amit a *habeo* testesít meg a latin szövegben.

²⁸⁹ VÄÄNÄNEN 1966, 51 a [w] [b]-vé való változásáról r hang után. l. a számos *SERBVS* (*servus*), *PARBVLVS* (*parvulus*) alakot, illetve *VERVVM* (*verbum*) (ltdb.elte.hu adatbázisában).

²⁹⁰ például: Plaut. *Aul.* 642.; *Capt.* 598.

²⁹¹ Sen. *Apoc.* 9,3; Plin. *N.H.* 31,1. NAGY 2003, 46 a *larvák*at a *nekydaimón*, hulladémon típusba is besorolja, akiknek a mágikus szertartás következtében élőnek látszó teste lehet, és megidézésre az élők szolgálatába áll.

²⁹² EGGER 1962, 89.

bizonytal a lelőhely folytán magának az amphitheatrumnak a lelkeire utal a szó. Ezen az agresszivitást kifejező helyszínen erőszakos halált halt emberek lelkeit a mágikus elképzelések szerint ideálisnak tartották az átoktáblák üzeneteinek kézbesítésére. A *ia*<*m*> A szóvégi -*m* nem először hiányzik ezen az átoktáblán sem, l. a 13. sorban a *nove*<*m*>.

hostiat: Egger nem volt biztos a szó olvasatában, noha pontosan ki tudta olvasni. A *hostio* ige archaikus, csak Enniusnál és Plautusnál fordul elő egyszer, valamint Laevius egy töredékében²⁹³. Átoktáblákon sem az ő korában, sem azóta nem jött elő a szó, ezzel szemben a hasonló alakú *hostia*, illetve *hostis* több szövegben is olvasható, de egyik sem hasonló szöveggörnyezetben. Egger másokra hagyományozta a szó, valamint a mondat megfejtését, értelmezését, határozottan kiállva olvasata helyességében. Ennek ellenére Weinreich és őt követve Betz is a *hos [f]iat* olvasatot javasolta, de sajnos egyikük sem fejtette ki ezt az értelmezést, így csak sejtethetjük, hogy a ritka ige helyett egy jóval gyakoribb szót, szókapcsolatot igyekeztek belelátni ebbe a néhány betűkarcolatba. Verziójuk legnagyobb ellenérve ugyanakkor, hogy noha két nagyon gyakori szót „választottak”, nehéz elképzelni egy mondatot, melyben ezek egymás mellé kerülhetnének.

22. sor Az itt jelölt, valójában a sor legvégén álló [---]*m*-ről Egger úgy gondolta, hogy a közvetlenül a felette álló CELERISIM[E] rosszul látható *m*-jének a pótlása²⁹⁴.

A **mágikus jeleknek** a mágiában hatásfokozó erőt tulajdonítottak. Kutatása az utóbbi időkben vett nagyobb lendületet. Táblánkon a 6. sor végén látható egy vízszintesen négyfelé osztott téglalap, melyhez Egger semmi továbbit nem tudott fűzni. A 7. és 8. sort egy *tabula ansata* adja, első sorában mágikus jelekkel²⁹⁵, második sorában akár görög betűknek is tekinthető, de egyelőre értelmezhetetlen karakterekkel. A 11-13. sor előtt egy négyzet látható különféle karakterekkel. Egger szerint a hét görög magánhangzó vehető ki benne, és így kapcsolatba hozta a varázspapiruszok héthangos *plinthion*jával. A görög ábécé magánhangzósorát a bolygókkal és a szférák harmóniájával szokás összekapcsolni, illetve a papiruszok a legfőbb istenre utalnak

²⁹³ Enn. *Scen.* 178, Pl. *As.* 377, Laev. 1.

²⁹⁴ EGGER 1962, 81.

²⁹⁵ FEHÉR 2006, 211. arámi betűkként azonosítja őket, melyek ugyan nem adnak ki értelmes szöveget, de feltételezhetően „a) a szerző tudott arámiul olvasni, b) az arámi betűk mágikus értékében bízva alakította ki a keretet”.

ezekkel²⁹⁶. Fehér B. vagy görög magánhangzókként (az IAΩ variációjaént) azonosítja őket, vagy kharaktér értékű, sémi betűket lát bennük²⁹⁷.

A görög nyelvű közbeékelések egy latin nyelvű táblán többféle okból és céllal születhettek. F. Marco Simón két- és többnyelvű táblákról szóló tanulmányában több csoportot különböztetett meg²⁹⁸, de közös vonásukként az obszkuritás fokozását és mágia erejének növelését nevezte meg. Ezt a varázsló nem az adott szóval, mondattal érte el, hanem a szavak feletti hatalommal, a képességgel, hogy egyik nyelvről a másikra, egyik írásról a másikra tud váltani²⁹⁹. Egger görög szöveg töredékének értelmezte a *tabula ansata* 2. sorát, a HRMH betűsorban *Hermés* nevét feltételezve betűtévésztséssel (ε helyett H). A latin átoktáblákon többször ajánlják *Mercurius*nak az ellenfelet, ez alapján jogosan szerepelhetne itt is. Egger olvasatát egy karthagói táblával tudnám alátámasztani, melyen egyszerre szerepelnek az *animae huius loci* (akikkel ő a *Larvákat* azonosította) *Mercuriusszal* (dfx 11.1.1/26) – mivel a tábla elveszett, ezt az olvasatot nem lehet sem elvetni, sem megerősíteni.

9-10. sor Σολουμ(ῶ)νος σφραγεῖς φορῖται ἐν ὄρα τοῦ ὠλ[εσθηῖναι] Egger az ω- után következőkre nem adott kiegészítési javaslatot, Weinreich és Preisendanz vetette fel, hogy a szókezdő ω- a pusztulásra utaló ὄλεθρος vagy ὄλλουμι alakja lehet – ennél kézenfekvőbb o-val vagy ω-val kezdődő görög szót nem találtak. A rövid görög szöveg is számos íráshibát tartalmaz:

- az ὠλ[εσθηῖναι], illetve ὠ[λέθρου] alakot a normatív o helyett ω-val írták,
- a φορῖται az itazicáló kiejtést tükröz ι betűvel az εi helyén, valamint
- σφραγεῖς-ben az előbbi jelenség inverze figyelhető meg, az általánossá váló itacizálás zavart okozott a helyesírásban, hiperkorrekt módon ott is εi-t írtak, ahol normatívan nem ez várható.

²⁹⁶ PGM IV, 1305. ἀρμονία τῶν ὄλων αειουω <πλινθίων> : a beszúrás Preisendanz úgy értelmezte, hogy a Nagymedve-varázslat során a hét hangot a *plinthion* = négyzet formában megadott rend szerint kell kimondani. Betz szerint a PGM XIII, 905-911 egy ilyen négyzetet ábrázolhat (PGM I, 116 és BETZ 1986, 63. 176. lj.)

²⁹⁷ FEHÉR 2006, 211.

²⁹⁸ MARCO SIMÓN 2012: 1: a latin és a görög szöveg teljesen megegyezik – összesen egy tábla tartozik ide (dfx 2.1.2/1), 2.1: a latin szövegben csak a mágikus formulák (*démonnevek, voces magicae*) szerepelnek görögül (kb. 30 tábla), 2.2 mint az előző, de a görög szavak latin betűkkel (kb. 5 db), 3: latin nyelvű szövegek görög betűkkel írva (kb. 5 db), 4. helyi nyelvek (etruszk, oszk) használata különféleképpen 5. kelta nyelvű mágikus szövegek 6. kharaktéreket használó szövegek

²⁹⁹ MARCO SIMÓN 2012, 141. „And magical texts are written in more than one language presumably to increase the obscurity and enhance the power of the magic. It appears that it is not a word or language that is powerful as such, but the fact of shifting from one language to another, mixing them or alphabets in a more or less unexpected way, or isolating a word in another language while making it ready to be pronounced thanks to transliteration.”

- Salamon nevéből a hangsúlyos ω minden valószínűség szerint a szöveg lejegyzőjének figyelmetlensége miatt maradt ki, ahogyan azt néhány latin szónál is láttuk.

Salamon a császárkorban már a rómaiak között is ismert alak volt, *Iosephus* is említi egy zsidót (*Ant. Iud.* VIII, 2), aki gyűrűjével a bölcs Salamon utasításai szerint űzte ki a megszállott betegből a gonosz lelket. Görög nyelvű amulettek, varázspapiruszok és átoktáblák is említik Salamont, akire nem annyira általános bölcsessége miatt hivatkoztak, mint inkább a démonokkal való kapcsolata miatt³⁰⁰. A varázspapiruszok tömegesen említenek zsidó neveket (akiktől közbenjárást remélnék), Salamon viszont nem tartozik a leggyakoribbak közé³⁰¹.

ÉRTELMEZÉS

Egger közel százéves első publikációja után a szöveg hamar beépült az átoktáblák alapkorpuszába. Kiemelkedő színvonalú munkája csak néhány ponton szorult javításra, kiegészítésre, melyet kollégája O. Weinreich egy éven belül, igaz elé szűkszáva, elvégzett. A következő nyolcvan évben érdemben nem módosítottak kettejük eredményein. 2004-ben A. Kropp vette elő újra ezt a darabot. Ő már csak a szakirodalomra támaszkodhatott, hiszen maga a tábla a II. világháború alatt eltűnt. Én a dolgozatom célkitűzéseinek megfelelően, nyelvi szempontból közelítettem meg a táblát, azt szerettem volna megvizsgálni, hogy a készítője milyen nyelvi valóságban élt és alkotott. Mielőtt ezt összefoglalnám, nézzük, mit tudunk meg a tábla keletkezési körülményeiről.

A táblát egy ismeretlen nevű ember rendelte meg egy bizonyos Eudemus ellen, mivel ő ellopott egy edényt. Egger véleménye szerint az ellopott edény nem egy hétköznapi edény volt, hanem valószínűleg a mágus műhelyének egy darabja. Összehasonlította azokat a szövegeket, amelyek lopás miatt születtek, és így két csoportot tudott megkülönböztetni: az egyikben azt szokták kérni, hogy az isten kerítse elő az ismeretlen elkövetőt, a másikban pedig azt, hogy büntesse meg a sértett számára is jól ismert tettet. Úgy találta, mindkét csoportban közös, hogy egy-egy szentélykörzetben kerülnek elő. Ez utóbbi megállapítás miatt kizárta ezt az átoktáblát e két csoportból, noha a témája alapján a másodikhoz tartozik. Egger tanulmánya óta azonban számos további, lopás miatt született átoktáblát találtak, mely megcáfolta ezt a megállapítását – ilyen témájú táblák a

³⁰⁰ FERNÁNDEZ NIETO 2010, 563 kiemeli, hogy Salamon kultusza oly mértékben élő volt még-már a IV-VI. században is, hogy állítólagos gyűrűjét mutogatták az utazóknak a Golgotánál.

³⁰¹ BRASHEAR 1995, 3427.

legváltozatosabb helyekről szoktak előkerülni, (gyakran vízből, lakóépület maradványai közül stb.)

Egger azért gondolja, hogy az edény a mágusé volt, mert különben a nyilvánosság előtt kérte volna igazságszolgáltatást, nem pedig egy obskúrus toktáblán. Versnel megállapítását a haragvó istenekről kiterjeszthetjük erre a táblára is, és ezzel újabb érvet lehet nyújtani Egger feltételezéséhez: az istenek dühét, bosszúját azzal lehet igazán felgyújtani, ha őket éri sérelem. Lopás esetén a sértett ezért ajánlja egy-egy istennek azt az adott tárgyat, hogy legyen oka a haragra. Merész feltételezéssel, a felajánlás hiánya a táblánkon talán azt jelenti, hogy az edény eleve kapcsolatba hozható az alvilági erőkkel, mivel a varázsló tulajdonát képezték.

Egger az edénylopással kapcsolatban legközelebbi párhuzamként a trieri amphitheatrumban talált átoktáblát jelölte meg – melynél ráadásul a lelőhely típusa is megegyezik. Az átok itt is egy ellopott edény miatt született, melyet QVQVMA-nak ír a szöveg. A tábla kiadója, R. Wunsch azonban egy személyt látott benne (*ut me vindicetis de QVQVMA*). A. Kropp (dfx 4.1.3/9) több mint 100 évvel később fenntartja Wunsch olvasatát³⁰², és látszólag nem vesz tudomást Egger helyesebbnek tűnő megállapításáról, hogy ez a íráskép valójában a vulgáris latin Q~C tévesztést mutató *cucuma*-t takarhatja, mely jól ismert szó akár Petroniustól, Martialistól egy nagyobb főzőedényre. Egger trieri párhuzama mellé egy újabb átoktáblát is sorolhatunk, mely 1979-ben a bathi *Sulis* szentélyben került elő. Az ellopott tárgy egy *aeneum* volt – az igen kegyetlen átok azt kéri, hogy a tolvaj vére folyjon ki ebbe az edénybe. Az *aeneum* több típusú edényt tud jelenteni: kezdve a fürdésre alkalmas kádaktól, medencéktől, az ipari használatú erjesztő-, cserző, festőkádakig, de főzőedényeket, üstöket, bográcsokat is jelöltek ezzel a szóval, sőt a dodonai üstökre is használták³⁰³.

Eudemusnak 9 napon belül kell visszaszolgáltatnia az edényt, de azután sem mentesülhet a felbőszített alvilági erők haragjától. Az átkozó csúf halált kér rá, megszégyenítve, hátrakötözött kézzel kell az alvilágba megérkeznie, ahol már a haragos istenek fogják várni.

A szöveg megfogalmazójáról megállapítható a külső és belső jegyek alapján, hogy hivatásos mágus volt, mert jól ismerte a speciális szókinccset, formulákat. Mivel tudott görögül írni, sőt inkább a görög betűk határozták meg a latinok formáit is (ϵ , illetve e),

³⁰² Kropp értelmezésében valószínűleg szerepet játszott az is, hogy *Cucuma* néven több személyt is ismerünk epigráfia emlékekről (CIL I 3011a; CIL II 3681; CIL X 131). KAJANTO 1965, 344 a nevet az edényeket, dobozokat jelentő nevek között említi.

³⁰³ 1. OLD *aeneum* szócikk.

feltételezhetően elsősorban görög iskolázást kapott. A helyesírásnak, nyelvi hagyományoknak nem szentelt nagy figyelmet, számos szónál a beszélt nyelvi alakok mutatkoznak meg az írott formában mind a latin (*sa<nc>te, nove<m>, *q=C**u<om>od*o=I**), mind a görög nyelvű részben (*φορῖται*), ugyanakkor bizonyára latin nyelvi képzést is kapott, mert a már nem létező nyelvi jelenségek tradicionális jelölésére néhány ponton emlékezett (*q<u>i*) – ha nem is tökéletesen. Egyéb vulgáris latin jelenségektől hemzseg az átoktábla: nemcsak hangtani változásokat lehet megfigyelni benne, hanem már a ragozási rendszerben mutatkozó újdonságokat is (*hic plumbus*). A szövegben előforduló archaikus alakok azt sugallják, hogy a mágus egy régen összeállított formuláskönyvből dolgozott, mely görög eredetire vezethető vissza (*celerrime = ἥδη ἥδη ταχὺ ταχύ, pessimo leto = κακῶ θανάτω*). Az archaikus alakok a vulgáris latinba általában úgy kerültek, hogy viszonylagos zárt területeken továbbélve későbbi szövegekben újra felbukkantak. Itt mégis inkább egyrészt a vallási szöveg archaizáló vonásának tekinthetjük őket (*Dite, deum, hostiat*), de emellett klasszikus újra elővett archaikus alakok is felbukkannak (*vasum, celerissime*).*

A tábla alkotója kelta kontextusban dolgozott, erre utalnak a kelta vidékeken előszeretettel megszólított istenek, akiknek itt ugyan latin nevük van. Hogy a mágus és/vagy a megrendelője köthető a keltákhoz, nem egyértelmű, hiszen a mágia minél többféle istent szólít meg, annál nagyobb eredményt lehetett elvárni a több helyről érkező segítségtől. Ezenkívül az átok sújtotta személy görög nevéből feltételezni lehetett a keleti származást és az ezzel többnyire együtt járó görögnyelvűséget is a megrendelő környezetében – ha átkot érdemelt ki, korábban érintkezésben kellett állniuk, ráadásul közelebbi kapcsolatban, hiszen a megrendelő ismerte a nevét (szemben számos átoktáblával, melyeket az ismeretlen tolvaj ellen készítettek). A zsidó elemek az előbb említett szinkretizmus jegyében kerültek a táblára, a híres alvilági kapcsolatokkal rendelkező Salamon említésétől nagyobb határfokot reméltek.

Egger a táblát legkorábban a II. század végére datálta. Ezt egyrészt a görög betéttel, annak zsidó témájával támasztotta alá: a görög betétekről úgy vélte, hogy alapvetően idegenek az átoktábláktól, csak a II. század folyamán jelentek meg (ezt azonban időközben előkerült darabok megcáfolták), a zsidó téma viszont akár korábbi is lehet, hiszen Iosephus története már az I. század végén megjelent³⁰⁴. Az íráskép volt a másik érve a II. század

³⁰⁴ EGGER 1962, 94.

végi datálásra, hasonló betűtípust azonosított a daciai viasztáblákon, melyek közül a legfiatalabb 167-re keltezhető.

Végül utolsó megjegyzésként: Edénylopási ügyeknek az állami igazságszolgáltatáson és a sötét átkozáson kívül más megoldása is létezett, ahogyan ezt egy pompeii graffiti is megőrizte számunkra: *Urna aenea perit de taberna. Si quis rettulerit, dabuntur HS LXV ...* (CIL IV, 64.)

Az emonai átoktábla

LELŐHELY: A táblát a mai Ljubljana Mirje nevű városrészében találták Schmid 1911-es ásatásai során, a VI. számú ház bejárata közelében³⁰⁵.

KELTEZÉS: A tábla első közlője a betűtípus alapján – melyet a pompeii kurzívként határozott meg – a császárkor elejére datálta.

KÜLSŐ JELLEGZETESSÉGEK: A táblát szénnel borítva találták, melyet csak nehezen tudtak róla eltávolítani. Az alsó része kivételével az oldalai egyenesek, minden bizonnyal egy nagyobb lapból vágták ki. Az ívesebben futó alsó része és rajta a beszögellés nem sérülés eredménye, ez valószínűleg az eredeti tábla megmunkálatlan széle volt. Mérete 58-67 mm széles, 53 mm magas, vastagsága 2,5-3 mm. A felszínen látható benyomódások a szöveg felvitele után kerültek rá. A tábla írott fele fényesebb a hátoldalánál. A szöveg első három sorában vízszintes vonalkázás látható, mely még a betűk előtt került a táblára. Sok táblán láthatók efféle vonások – az aquincumin például függőleges irányban a szövegmezőtől balra. Azt margójelölésként azonosítottam, amin végül a betűk mégis túlnyúltak. Cuntz véleménye ugyanez, sorvezetőknek tekintette őket. Nem elképzelhetetlen ugyanakkor az sem, hogy a tábla kivágásakor kerültek rá ezek a vonalkák, vagy a tábla megírásakor mint valamilyen (rituális?) mozdulatsor emlékei³⁰⁶. Ennek egy egész szembeötlő változatát lehet megfigyelni a mainzi DTM 4-es darabon, mellyel nem is feltétlenül lehet párhuzamba állítani ezt az emonai és az aquincumi táblát. Úgy tűnik, mintha segédvonalak lennének³⁰⁷ a sorokat egyértelműen elválasztó szándékosan húzott, vastag, vízszintes vonalak, de az utolsó két vonalon már két-két sor ül. Így összesen hét egységre tagolódik a szöveg. Minthogy több táblánál megállapítható, hogy a tábla nem csak szöveghordozó, hanem a rituálé szerves része, így a hétfelé osztott szövegűeknél is felmerül, hogy nem véletlenül alakították így az összképet. Ennek párhuzamaként számos átoktáblát említhetünk, például a savariai latin nyelvűt, ahol hét egységben hajtották össze az ólomlapot.

PALEOGRÁFIA: Az elegáns kurzív betűk gyakorlott kézre utalnak.

PUBLIKÁCIÓK:

CUNTZ 1913, 205-208. (nr. 13.)

PREISENDANZ 1933, 157.

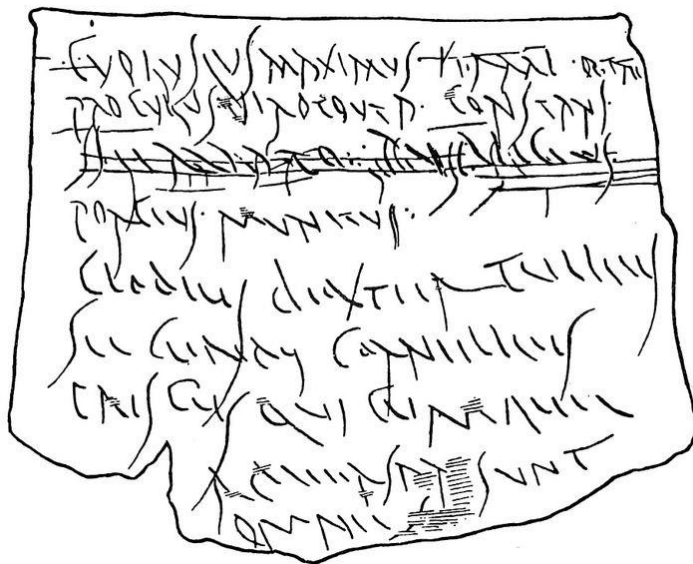
AIJ 168.

³⁰⁵ CUNTZ 1913, 205. és AIJ 168.

³⁰⁶ A nyilvánvaló feltekerésen és összehajtogatáson kívül. Ilyen lehet a mirhával való megkenés például (ζμύρνισον τὴν περιφέρειαν – PGM V, 310): „Végy egy hieratikus papiruszt vagy ólomlemez meg egy vasgyűrűt. Tedd a gyűrűt a papiruszra és rajzold körül kívül-belül, majd a körvonalát kend be mirhával...”

³⁰⁷ „Hilfslinien unter Z. 1-4, 6 und 8” (BLÄNSDORF 84.)

dfx 8.2/1

CUNTZ 1913 fényképe és rajza

BETŰHŰ ÁTÍRÁS

- 1 ·C·VOLVSIVS MAXIMVS·FI·RMI·OP·TATI
- 2 PROCVLVS·VIROTOVTA·CONSTANS·
- 3 SERVIATQ·PVBLICIVS·
- 4 PORCIVS·MVNITVS··
- 5 CLODIVS DEXTER TVLLIVS
- 6 SECVNDVS CORNELLIVS
- 7 PRISCVS QVICVMQVE
- 8 ADVERSAR[I] SVNT
- 9 OMNES

EPIGRÁFIAI SZÖVEGKÖZLÉS

- 1 C(aius) Volusius Maximus Firmi Optati
- 2 Proculus Virotouta Constans
- 3 servi atq(ue) Publicius

4 Porcius Munitus
5 Clodius Dexter Tullius
6 Secundus Cornel{1}ius
7 Priscus quicumque
8 adversar{ii} sunt
9 omnes

KRITIKAI APPARÁTUS

4 s *clodius* CUNTZ 1913

NORMALIZÁLT SZÖVEGKÖZLÉS

Caius Volusius Maximus, Firmi Optati Proculus, Virotouta, Constans servi atque publicius Porcius Munitus, Clodius Dexter, Tullius Secundus, Cornelius Priscus, quicumque adversarii sunt, omnes.

FORDÍTÁS

Caius Volusius Maximus, Proculus, Virotouta, Constans, Firmius Optatus szolgái, az egykori állami rabszolga Porcius Munitus, Tullius Secundus, Cornelius Priscus. Mindenki, aki csak ellenfél lehet.

KOMMENTÁR

1. sor *C(aius) Volusius Maximus*: a tábla egyetlen *tria nominá*val megnevezett személye.

Dalmatiából is ismerünk egy ilyen nevű személyt, szintén az I. századból³⁰⁸. Az Emonától 180 km-re előkerült sírkövön említett *Caius Volusius Maximus* egy frissen romanizálódott, sőt római polgárjogot nyert liburnus család sarja volt, akik a polgárjogot Dalmatia kormányzójától, *L. Volusius Saturninustól* nyerték el³⁰⁹.

Firmi: amennyiben az utána álló névvel együtt értelmezzük, akkor a név alanyesetét *Firmiusként* határozhatjuk meg, mivel nomenként csak a cognomenből *-ius* névképzővel létrehozott alak lehet szabályos. Ez esetben a normatív *-ii* genitivus szintén normatívnak tartott, *-i* variánsát választotta a szöveg írója. A *Firmi*usok egészen a II. század végéig jelen vannak Emonában.

Optati: a cognoment igen apró betűvel írták, nagyon nehezen olvasható ki. *Optatus* igen kedvelt név volt a rabszolgák körében, Kajanto a jelentése révén a rabszolga nevek két nagy csoportjába is be tudta sorolni: egyrészt a kellemes, barátságos személyiségre utaló nevek közé (*Acceptus, Amoenus, Blandus, Gratus* stb.)³¹⁰, másrészt a szülőknek a születő gyermek iránt kifejezett érzéseit kifejező nevek közé (*Datus, Donatus, Impetratus, Rogatus* stb.)

³⁰⁸ AE 1992, 1379 (ILJug 846)

³⁰⁹ I. KURILIC 1991-1992. *L. Volusius Saturninus* 34. és 50. között volt Dalmatia helytartója *legatus pro praetore* rangban.

³¹⁰ KAJANTO 1965, 73.

2. sor Proculus: az egyik leggyakoribb latin cognomen a korai időktől kezdve³¹¹. A császárkori gyakoriságát a görög *Πρόκλος* névvel való egybecsengése is okozhatta³¹².

Virotouta: kelta név, még egy előfordulása ismert Nemaususból, Gallia Narbonensisből³¹³.

Cuntz az *-a* végződés miatt női névként tekint rá, csakúgy mint a galliai sztélén álló személyre annak közlői. Meid a kelta tulajdonnevekről írt gyűjteményében szintén női névként értelmezi, *-us* végződésüként adva meg eddig nem adatolt hímnemű változatát³¹⁴. A nevet összefüggésbe szokták hozni a kelta *Apollo Virotoutisszal*, noha akkor egyszerre tő- és hangváltzáson kellett volna átesnie a szónak³¹⁵ (CIL XIII 3185 Lugdunensis, CIL XII 2525 Gallia Narbonensis).

Constans: jelentésének köszönhetően a nagyon gyakori cognomen mind a szabadok, mind a rabszolgák között³¹⁶. Alapvetően férfinév, de Africából ismerünk egy *Vibia Constansot* (CIL VIII 5470).

A **3. sor** meglehetősen gondot okozott Cuntz-nak az erőteljes vonalkázás miatt. Végül azt tudta megállapítani, hogy a „satírozás” alatt további nevek szerepelhettek, melyek ma már nem olvashatók. A korábbi és az újabb nevek/szavak tehát egymásra kerültek, egy fél betűvel elcsúsztatva. S bár a szórend szokatlan, véleménye szerint a sor értelmezése a következő (*servi atque publicius*): a *servi Proculusra*, *Virotoutára* és *Constansra* vonatkozik, akik a praenomen nélkül álló *Firmius Optatus* rabszolgái lennének. A *publicius* köznévként a 4. sorban álló *Porcius Munitus* jogállását jelöli, mint felszabadított (*servus*) *publicus*³¹⁷. Mindeddig azonban nem ismerünk olyan szöveget, ahol a szó köznévként szerepelne, hanem csak a felszabadított *servus publicusok* általános gentiliciumaként. Mivel a 3. sorról maga Cuntz is megállapította, hogy az eredetileg felrótt sor kitörlése után került a szövegbe, és ráadásul nehezen olvasható,

³¹¹ KAJANTO 1965, 40. Etimológiáját máig nem sikerült megnyugtatóan tisztázni, az ókori felfogás szerint hazájától távol került apától, vagy időben előrehaladott szülőktől született gyerek kapta ezt a nevet: „*qui natus est patre peregrinante a patria procul; patribus senibus quasi procul progressis aetate nati sunt*” (Festus 251).

³¹² KAJANTO 1965, 176. Hozzáteszi, hogy egyelőre nem döntött, hogy a görög név nem éppen a latinból származik-e. A Pape-Benseler szótár ugyanis idézi Plutarkhost (a Festusnál is megfogalmazott etimológiával): *ἐὼν ἀποδημοῦντος πατρὸς γένηται* (Plut. *Coriol.* 11.)

³¹³ *C]n(aeo) Pompeio [---] / [C]arantonis f(ilio?) [---] / [Vi]rotoutae Atessat[i?] ---] / ---]i[* (CIL XII, 3802 add. p. 840)

³¹⁴ MEID 2005, 154. véleménye szerint **Viro-toutā* determinatív összetétel az *'ember/férfi/hős'* és a *'nép'* szavakból az *'emberek/hősök népe'* jelentést adja. Ennek a népnek a férfi tagja lenne egy **Viroututus*, női tagját pedig az említett két epigráfiai emléken olvashatjuk.

³¹⁵ MEID 2005, 153-154., valamint OLMSTED 1994, 395. *Virotoutis* etimológiájáról. (Meid felveti, hogy esetleg a latin *virtus* szó is közrejátszott az istennév kialakulásában.)

³¹⁶ KAJANTO 1965, 258.

³¹⁷ CUNTZ 1913, 207. 24. lj.-ben említi, hogy a *Publicius* egyébként gyakori nomen gentilicium felszabadított *servus publicusok*nál.

talán jogos a feltételezés, hogy nem lehet az előtte és utána álló sorokkal egybefüggően olvasni, együtt értelmezni.

4. sor *Porcius Munitus*: Cuntz 1913-ban nem talált a CIL feliratai között még egy ilyen cognomenű egyént, ezért a görög mitológiából ismert *Μούνιτος*szal hozta szoros kapcsolatba, görög származásúként határozta meg, aki a Kr. e. I. közepén szabadulhatott fel *M. Porcius Cato* jóvoltából³¹⁸. Ezáltal a feliratot is a Kr. e. I. század harmadik harmadára datálja, és a Kr. 34-ben alapított Emona első telepeseit látja a szövegben megátkozott személyekben. Mócsy A. már 1956-ban is kételkedett a Cuntz elméletében, szerinte Cato rabszolga-felszabadítása távol esik Emona korai történetétől³¹⁹. Az elmúlt száz évben újabb feliratok kerültek elő *Munitus* névvel³²⁰, sőt Kajanto is foglalkozik ezzel a cognomentípussal, melyet a *wish-name*-ek (*Wunschname*) között a védettséget kifejező nevek csoportjaként határoz meg (többek között ide tartozik a *Securus*, *Tutus*, *Protectus*, *Servatus*, *Vallatus* stb.)³²¹. A *Porcius* családról Cuntz annyit tudott megállapítani, hogy Emonából több emléken nem szerepel a nevük. Ez azóta is változatlan, viszont bőségesen adatolt lett a környező provinciákban a Kr. e. I. századtól a Kr. u. III. századig.

5. sor *Clodius Dexter*: a név római polgárt takar, de praenomenje, csakúgy mint a következő két személynek és a korábban említett *Firminus Optatus*nak, hiányzik. Nem lehet biztosan megállapítani, hogy ez a személy összefüggésbe hozható-e *Publius Clodius Pulcher*rel, aki állítólag popularista politikai nézetei szerint változtatta családnevét a népiesebbnek tűnő *Clodius* alakra³²². Mindenesetre a név gyakoriságát Emona környékén az okozta, hogy a település *Claudia* tribusba tartozott, és annak

³¹⁸ A görög mitológiában *Munitos* apja *Théseus* fia, *Akamas* (anyja a trójai Laodiké), akit számos görög kolónia megalapításával hoztak összefüggésbe. Ezek egyike Cipruson volt, Soloi települése, ahonnan *M. Porcius Cato* (*Cato Minor*) számos rabszolgát hozatott Rómába, akikre *Porcianiként* is szoktak hivatkozni. Cuntz mindezeket összevetve arra jutott, hogy *publicius Porcius Munitus* egy ciprusi ősszel rendelkező (a helyi hősöz fiáról kapta a nevét) személy lehetett, akit *Porcius Cato* hozatott Rómába (*Porcius*), majd miután *servus publicusként* élt, pedig Kr. e. 56-ban őt is felszabadították (*publicius*).

³¹⁹ MÓCSY 1956, 227-228.

³²⁰ CIL II,14 8 (*M. Valerius Munitus Astur*, Hispania Citerior III. sz.) AE 1939, 59 (*L. Iuventius Munitus*, Syria), [*Mu?*]*nitus Tamax* (CSIR-Ö I,5,19, Savaria, II. sz. eleje). Cognomenek önállóan: CIL IV 8228 (Róma), CIL VI 22694 (Róma), CIL VI 26089 (Róma).

³²¹ KAJANTO 1965, 280.

³²² TATUM 1999, 247-248. azt állítja, hogy *Clodius* csak az általa imádott lánytesvére (a híres-hírhedt, mindig feltűnni vágyó *Clodia Metelli*) hóbortja okán változtatta meg nevét. Nem politikai okokból, ahogy ez gyakran felmerül, hiszen egy politikai jól tudta, hogy a *favor plebis* megnyerése Rómában nem az egyenlőség hangsúlyozásával érhető el. Sokkal inkább egy divatos, köznyelvi fordulat volt ekkor az *o* használata az *au* helyett az előkelők között is, és a *Claudiusok* (köztük mindenki előtt *Clodia*) követték az új trendeket. (Az új trendekben TATUM szerint a falusi, pásztori lét idilljét kell keresnünk, és a rájuk jellemző beszédmodot. Az *au-o* változás az umber nyelv sajátja, a jelenség is Rómán kívül jelent meg először, és mivel a *gens Claudia* számon tartotta szabin eredetét, különösen érthető esetükben e változat preferálása.)

mintegy írásváltozataként tekintettek a *Clodiusra/Clodiára*, minden bizonnyal a néptribunus hivatalos névhasználata miatt. Az *au~ō* változás ritka jelenség a vulgáris latinban, olyannyira, hogy az *au* diftongus egyes újlatin nyelvekben változatlanul megőrződött, nem lett belőle hosszú *o* (pl. *aurum* > román *aur*)³²³. A *Clodius* és más tulajdonnevek, valamint egyes köznevek esetében az *au~ō* váltakozás először a Kr. e. I. század folyamán bukkan fel, melyet csupán bizonyos társadalmi rétegek bizalmaskodó nyelvi kifejezésformájaként lehet értelmezni, mivel nem sikerült teljes körűen elterjednie³²⁴. Hogy az ólatin korszakban jelentkező *au~o* váltakozás (melyet szintén valószínűleg itálikus háttérű szociolektális változásnak tartanak) ennek közvetlen előzménye lenne, nem tisztázott³²⁵. Kajanto a *Dexter*-t nem az ősi, köztársaságkori előkelő nevek közé sorolja, hanem az újabb római felfogás példájaként említi, amikor a cognomen nem egy testi defektus kapcsán adják, hanem azért, mert az már a rómaiak számára nagy fontosságú rátermettséget és gyakorlati tudást sugallja³²⁶. Emonában a *Dexter* név olyan feliratokon szerepel, melyek bennszülöttekkel hozhatók összefüggésbe. Ezenkívül *A(ulus) Agrius Clodius Dexter* néven ismert még egy ember Numidiából (CIL VIII 7184).

Tullius Secundus: A *Tullius* gentilicium gyakori név Pannonia Superiorban és a környező provinciákban is, és mivel *Secundus* is az egyik legkedveltebb cognomen volt, nem meglepő, hogy ugyanilyen néven több személyt is ismerünk.

6. sor *Cornel{l}ius Priscus*: *Corneliusok* magából Emonából nem, de a környező vidékekről ismertek. *Priscus* szintén gyakori cognomennek minősül. A *Corneliusban* látható két L a geminátajelölés bizonytalanságaira vezethető vissza, a korai időszakokban ritkán áll mögötte nyelvi jelenség, legfeljebb az előtte álló hosszú, hangsúlyos E befolyásolhatta a kiejtését, egyfajta *metathesis quantitatis*-ként: a magánhangzó hosszúsága átkerült az utána következő mássalhangzóra – ennek alapesete látható a **Iū-pater* > *Iuppiter*, valamint a *leitera/lītera* > *littera* szóban, *l* hangra pedig a *fellāre* példáját szokás idézni az etimologikus *fēlāre* alakkal szemben³²⁷.

³²³ HERMAN 2003, 33.

³²⁴ LEUMANN—HOFMANN—SZANTYR 1977, 79.

³²⁵ Viszont olyannyira elterjedt volt, hogy Plautus szójátékot tudott rá építeni (*auscultare* 'kihallgatni' és *osculari* 'csókolni' szókezdő egybecsengése révén – *Casina* 131.). ADAMIK 2009, 165-166. ezen kívül idézi Festus helyét, mely szerint Plautus eredeti neve, *umber* lévén, *Plotos* volt, és csak később változtatta *Plautusra*. Vagyis ismerte a jelenséget, és nevét latin formában, *au* diftongussal adta meg Róma városában. A jelenséget hosszan tárgyalja ADAMS 2013, 81-87, aki lényegében szintén ugyanerre a végkövetkeztetésre jut: „The o-forms must have had a conversational flavour suited to casual style. They had a limited acceptability even among the educated classes, but only in the appropriate style and context.”

³²⁶ KAJANTO 1965, 68.

³²⁷ LEUMANN—HOFMANN—SZANTYR 1977, 183.

7-9. sor *quicumque adversar[ii] sunt, omnes*: jól ismert fordulat perátkokból, ahol a megnevezett személyeken kívül minden más lehetséges ellenfél ellen is kéri a megkötést (*et siquos alios hostes habeo* dfx 5.1.4/4; *et quisquis adversus eam loquitur* dfx 7.1/1; *si quis adversarius aut adversaria* dfx 1.4.2/1; *item adversarios annorum minores* dfx 1.4.4/15; *et si quis alius erit inimicus Tito Paconio* dfx 10.1/1). A záróformula egyértelmű bizonyíték arra, hogy a szöveg megalkotója hivatásos varázsló lehetett, aki ismerte az átkok speciális szókincsét.

ÉRTELMEZÉS

Emonát az alapítását követő időszakban hagyományosan Pannonia Superior egy településének szokták tartani, melyet csak később, a III. század folyamán csatoltak az itáliai *regio X*-hoz. A történettudomány e megállapítása alapvetően id. Plinius kimutathatóan több forrásból összeállított leírásán nyugszik³²⁸, és makacsul tartja magát, noha szlovén és magyar kutatók számos irodalmi és régészeti adatot hoztak fel ellene. Egy 2001-ben előkerült határköben M. Šašel-Kos mindent eldöntő bizonyítékot lát, a korai időszakot tekintve mindenképp, mert a feliratán együtt említik Aquileiát és Emonát, ami nem fordulhatott volna elő, ha külön közigazgatási területhez (provinciához) tartoznak. Az emonai átoktáblát, noha a település korai időszakához tartozik, és így Italiához köthető, az átoktáblákkal foglalkozó szakirodalom Pannoniához szokta csatolni. A hagyományokat folytatva bevettem a táblát a pannoniai gyűjteménybe, de amint Emona közigazgatási hovatartozásáról már nem lesz vita a tudományban, a településsel együtt ezt a szöveges emléket is át kell sorolnunk.

Az emonai átoktábla bírósági átkok közé tartozik. A latin nyelvű átoktáblák mindenképpen egy korai darabjáról lehet szó, tekintettel az egyszerű felépítésre és a rajta előforduló nevekre. A korai átoktáblák jellegzetességei, hogy csak a legfontosabbakat írták rájuk a közbenjáró istenek, erők számára, jelen esetben a megrendelő ellenségeinek a nevét. Mágiához, átoktáblákhoz az irodalmi-régészeti emlékek alapján a társadalom minden rétege szokott fordulni, mégis általában leginkább olyan személyek megnyilvánulásainak lehetünk tanúi, akiknek más eszközük nem volt céljuk eléréséhez. E

³²⁸ Plin. *NH* III, 147. *Inde glandifera Pannonia, qua mitescentia Alpium iuga per medium Illyricum a septentrione ad meridiem versa molli in dextra ac laeva devexitate considunt. quae pars ad mare Adriaticum spectat, appellatur Delmatia et Illyricum supra dictum; ad septentriones Panonia vergit. finitur inde Danuvio. in ea coloniae Emona, Siscia.* ŠAŠEL-KOS 2003, 13 a Plinius-hely kapcsán idézi Y. Marion 1999-es tanulmányát Plinius forrásairól (Pline et l'Adriatique orientale: quelques problèmes d'interprétation d'*Histoire Naturelle* 3.129-152. In: *Geographica Historica*, eds. Arnaud P.—Counillon P. (Ausonius Etudes), 119-135.

tábla megrendelőiről sem tudunk meg semmit, sem céljáról vagy okáról. A felírt nevek azonban utalnak arra, hogy a megrendelőnek komoly, befolyásos ellenfelei lehettek a római polgárjogú férfiak és rabszolgáik személyében.

A vonalkázott 3. sorba írt *servi atq(ue) publicius* kifejezés megtöri és nehezen értelmezhetővé teszi a szöveget. E nélkül a sor nélkül az átoktábla pusztá nevekből állna, az első sorban egy teljes *tria nomina*, majd utána egy genitivusként vagy pluralis nominativusként is értelmezhető gentilicium cognomennel, azután három önálló cognomen, végül még négy gentilicium és cognomen formájú név. A legvégén pedig egy záróformula áll, amely minden lehetséges ellenségre kiterjeszti az átkot. A javított sor, előtte a kétféleképp is értelmezhető névvel Cuntznak is nehézséget okozott. A kézenfekvőbb megoldást választva a három rabszolga birtokosát látta *Firminus Optatus*ban, de megjegyezte, hogy nem ez a szokásos szórend. A szolgák jelölésére általában a bevett formula a következő volt: a rabszolga neve, melyet gazdájának neve követ genitivusban, végül a *servus/serva* szó, pl. *Eutyc<h>es Octaviae ser(va)* CIL II 3191 vagy *Nicias C. Memmi Galli servus* CIL II 5045)³²⁹. (Hogy a rabszolga gazdájának mely neveit tüntették fel, esetleges volt, szabályszerűséget nem lehet megállapítani.) Ezen a táblán ezzel szemben elől állna a rabszolga gazdája, a rabszolgák neve pedig csak ezután következik. Cuntz értelmezését kénytelen vagyok elfogadni, noha a párhuzamok hiánya kétségbe vonja a helyességét. A dolgozat témájának szempontjából nem központi kérdés, hogy hány embert, pontosan kiket tudunk azonosítani, de ugyanakkor a probléma mindenképp árnyalja az ordinátor szövegértéséről kapott képünket.

Mit lehet a szöveg lejegyzőjéről megállapítani?

A központozás esetleges, az első négy sor után egyáltalán nem használta a szöveg leírója. Az interpunkciók célja epigráfiai emlékeken egyrészt, hogy elválasszák egymástól a szavakat, másrészt, hogy díszítsék feliratot. Kevés olyan példát lehet említeni, ahol a központozás a szöveg egészén következetesen vonulna végig, leginkább a nagy odafigyeléssel készített hivatalos feliratokon szerepelnek jó helyen. Azoknál a szövegeknél, ahol nem szavak közé helyezték a jeleket, hanem a szótagokat választották el velük, általában a hangsúlyozással próbálják magyarázni a használatukat³³⁰. Természetesen azonban a vésnök/ordinátor gyenge nyelvtudására is utalhat a kiszámíthatatlan alkalmazásuk. Ezen a táblán alapvetően egyes szavak, nevek között jelennek meg interpunkciók, ez alól egyedül *Fi-rmi Op-tati* jelent kivételt, ahol ugyan a tábla szövegének

³²⁹ LÓPEZ BARAJA 1993, 52.

³³⁰ LÓPEZ BARAJA 1993, 27.

közlői nem jelölték a pontokat, de Cuntz rajzán egyértelműen látszanak. Használatának okát nem lehet megmagyarázni: hangsúlyt, kiejtést nem tükrözhet, és írástudatlanságot sem feltételezhet a biztos kézre utaló íráskép. Cuntz a tábla leírásában megadta a tábla sérüléseit, a szövegen kívüli karcolatokat, de ezekről a pontokról külön nem szólt.

A szövegünkben igen kevés hangtani tévesztést mutató hiba van. Pusztán az egyfajta hagyománynak tekinthető, *o*-val írt *Clodius* alak, illetve a geminátatévesztésre utaló, szintén általában helyesírási hibának tartott *Cornel{l}jius* név. Az íráskép, a kevés hiba és az *atq(ue)* rövidítés használata alapján gyakorlott kezű, iskolázott írástudó írta a táblát. Az viszont, hogy az interpunkciókat következtelenül használta, valamint hogy a javított sorral megnehezítette a szöveg értelmezését, nem emeli ki az átlagos átoktáblák sorából.

A poetoviói átoktábla

LELŐHELY: 1904 szeptemberében találták a mai Spodnja Hajdina településen, jelenleg a maribori múzeumban őrzik. Írásos dokumentumok nem álltak a rendelkezésre a megtalálás körülményeiről, így az ásató szóbeli beszámolója alapján A. Premerstein, a publikálója azt adta meg, hogy egy hamvasztásos sírban feküdt³³¹, és közvetlen mellette egy tű, egy mécses, pénzermék és edénydarabok voltak³³².

KELTEZÉS: A. Premerstein a betűtípus alapján a legkésőbbi időpontként II. századot adja meg, mely ellen a későbbiekben senki nem fogalmazott meg kétséget. A megadott rajz alapján azonban szinte lehetetlen datálni a tárgyat, ehhez szükség lenne a kísérő leletekre (egy *post quem* keltezéshez), vagy pontos ásatási dokumentációra a rétegekről.

KÜLSŐ JELLEGZETESSÉGEK: A tábla egy mindkét oldalán feliratos, nagyjából téglalap alakú, minden sarkán lekerekített, viszonylag vastag ólomlap. Eredetileg a közepén össze volt hajtva. Mérete: 39-43 mm magas, 105 mm hosszú és 3,5 mm vastag. A külső oldal a hajlításnál létrejött apró lyukat leszámítva szinte sértetlen, a belsón azonban kettő is keletkezett. Premestein feltételezése szerint a tábla mellett talált tüvel rögzíthették a táblát valahova (talán egy *cippusra*), úgy hogy a tű feje az összehajtott tábla belsejében volt, és erre szorosán rányomták az ólomlap mindkét oldalát.

PALEOGRÁFIA: A betűtípus kapitális, néhánynál még a talpakat is jelölték. Nagyságuk 3 és 7 mm között mozog. Premerstein az írásképről azt állapítja meg, hogy több ilyen tábla is ismert ezzel az egyfajta naiv titkosírással³³³, mely egyszerre ad misztikus és mágikus karaktert a jeleknek, de ugyanakkor az elolvasást is megnehezíti. A hatsoros szöveg 1. és 3. sora jobbról balra halad, és a teljes szöveg mintegy kétharmadában módosították a betűk irányát is, vagy balra tükrözve, vagy fejjel lefelé állnak. A külső oldal szövegéhez képest a belső oldal szövegét úgy írták fel, hogy a lapot nem a rövid oldalán, hanem a hosszún fordították meg.

EGYÉB JELLEGZETESSÉGEK: Az AIJ 432 Premerstein tanulmányából két információt ragadott ki, szövegkörnyezet nélkül (a feltételezett *cippust* és Premerstein *naive Geheimschrift*jét, ráadásul a kevésbé szerencsés *primitive* szinonimával), ezáltal úgy tűnik, mintha értetlenül állna a lelet előtt.

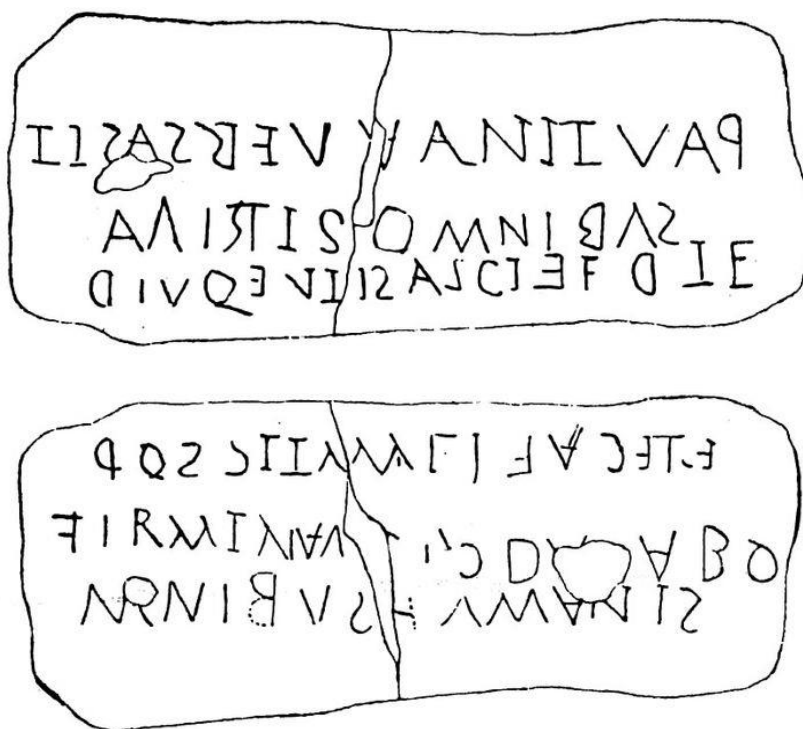
³³¹ Az AIJ Premestein pusztai feltételezését a tábla eredeti elhelyezéséről valószínűsíti és így utal rá („mit einem Nagel an einem Grabe befestigt”).

³³² PREMERSTEIN 1906, 193.

³³³ „eine art naiver Geheimschrift.”

PUBLIKÁCIÓK:

PREMERSTEIN 1906
 AE 1907, 99
 JEANNERET 1918
 BESNIER 1920 Nr. 9.
 GARCÍA RUIZ 1967 Nr. 1.
 AIJ 432
 dfx 8.4/1
 FARAONE–KROPP 2010, Text 12.
 NÉMETH 2012b

Az AIJ 432 rajza (Premerstein eredeti rajza alapján minimálisan módosítva)

BETŰHŰ ÁTÍRÁS

1 PAVLINA AVERSA SIT
 2 A VIRIS OMNIBVS
 3 ET DFEICSA SIT NE QVID
 4 POSSIT MALI FACERE
 5 FIRMINAM [CL]OD[AS] AB O
 6 MNIBVS HVMANIS

EPIGRÁFIAI SZÖVEGKÖZLÉS

1 *Paulina aversa sit*
 2 *a viris omnibus*
 3 *et defī x=CS`a sit, ne quid*
 4 *possit mali facere.*
 5 *Firminam cl`au=O`das ab o-*
 6 *mnibus humanis.*

KRITIKAI APPARÁTUS

3 DEEICSA deficsa PREMIERSTEIN 1906, DFEICSA deficsa AIJ 432, defī x=cs`a dfx 8.4/1, <Buchstaben ... teils in falscher Reihenfolge geschrieben> HD023576³³⁴

³³⁴ Az EDH ugyan utal a kommentárban a rossz sorrendben írt betűkre, de egyik átírásban sem adja meg az érintett részt.

NORMALIZÁLT SZÖVEGKÖZLÉS

*Paulina aversa sit a viris omnibus, et defixa sit, ne quid possit mali facere.
Firminam claudas ab omnibus humanis.*

FORDÍTÁS

Paulina forduljon el minden férfitől, és legyen átokkal megkötve, hogy ne tudjon semmi rosszat tenni.

Firminát zárd el az összes embertől.

KOMMENTÁR

1. sor *Paulina*: Már a köztársaságkortól kezdődően rendkívül népszerűnek számító *Paullus* egy variánsa, később a kereszténység alatt pedig Szent Pál miatt adták a gyermekeknek ezt a nevet. Az eredeti név jelentése nem egyértelmű, hogy vajon alacsony termetre, kistestvérré, vagy esetleg általában a kisbabára utaló név volt³³⁵. Nőnemű alakja köztársaságkori praenomenből vált cognomenné, számos változata terjedt el. Az ólatin -*ll-* a későbbiek folyamán normatívan -*l-lé* válhatott egyes szavakban, főleg hosszú *ī* és diftongusok után (*vīlla* ~ *vīlicus*, *mīlle* ~ *mīlia*). A jelenség meglétére utal a váltakozás az *aula* ~ *ōlla*, és így a *paull-* ~ *paul-* kezdetű szavakban³³⁶.

aversa sit: Ahogy azt az aquincumi átoktábla esetében is láthattuk, a varázslókönyvek ennél a szónál szabad teret adtak a varázsló önálló megoldásainak — de legalábbis többféle mintakönyvet feltételezhetünk. A poetoviói darab abba a csoportba tartozik, ahol a szó hatásosságát retrográd írással fokozták. Még ezen a csoporton belül sem egyformaképpen fordították meg az írást: van ahol az egész szöveg, van ahol egy része retrográd, van ahol csak a megátkozni szándékozott személy neve fordított³³⁷. Első olvasatra ez az átok a kevésbé agresszív egyikének tűnik, de a másik két igealak megvizsgálásával és a párhuzamok összegyűjtésével kimondottan kegyetlen sorsot kérnek a két nőre.

3. sor *deficsa*: az *x* helyettesítése *cs* betűpárral két jelenségre vezethető vissza: a korai időkben megfigyelhető volt egy tendencia, miszerint valamiféle ellentmondást éreztek a kettős mássalhangzók egy betűvel történő visszaadása iránt, mint ahogy az látható például az *x* „körülírásában” a *salacs*, *vicsit* alakokban³³⁸, illetve a pleonasztikus *vixit*,

³³⁵ KAJANTO 1965, 244.

³³⁶ LEUMANN—HOFMANN—SZANTYR 1977, 141.

³³⁷ (AE 2010, 1023) *Vaeraca, sic res tuas perverse agas, quomodo hoc perverse scriptum est* (az egész szöveg jobbról balra halad), dfx 5.1.5/4 *quidquid conabitur, quidquid aget, omnia illi inversum sit* (körbefutja a fő szövegmezőt), dfx 6.1/1 *Sic, Silvia, inversum maritum cernes, quomodo nomen illius scriptum est* (majd pedig a név retrográdan). A további *aversus*-t tartalmazó átokszövegről l. FARAONE—KROPP 2010.

³³⁸ Hozzá kell tenni, hogy egyes szavaknál önkéntelen etimologizás is vezethetett a nem normatív alakok leírásához, mint például olyan szavaknál, ahol az eredeti -*k*, -*g* végű tőhöz -*s*- elem járult.

coniuncxs alakokban. Később amikor a vulgáris latinban már elkezdődött bizonyos mássalhangzó-csoportok egyszerűsödése, ami általában az első elem asszimilációjával járt³³⁹, olyankor jöhettek létre különböző hiperkorrekt alakok az *x* írásmódjaiban: *sx*, *xs*, *cs*, *xss*, *xx*. Noha a szó eredeti jelentése 'leszúrni, leszúrással rögzíteni', már a klasszikus korra kialakult 'megátkozni' jelentése is, valószínűleg a rituálék világából átkerülve³⁴⁰. E kettős jelentés végig jelen van az átoktáblákon, és valószínűleg az átoktáblával dokumentált rítus egyik fő eleme is lehetett. A poetoviói tábla esetében ennek különösen nagy lehetősége van, tekintettel arra, hogy a tábla közvetlen közelében egy *tú* is előkerült. A szöveg megalkotója számára a szó fő jelentése a 'megátkoz' lehetett, passzív szerkezettel kéri ennek beteljesülését, az *avertere* olyan jelentésben használt alakja után, melynek a szinonímája a *claudere*. A *defigo* szó két jelentése a szövegünkben egymásba folyik. Egyrészt Paulina megátkozását szeretné a szöveg megrendelője elérni, ami abban nyilvánul meg, hogy ezentúl ne tudja azt csinálni, ami az ő szokása: ártani, vagy egyenesen varázslattal gonosztetteket véghez vinni (l. a következő bekezdés). Másrészt a *defigo* alapjelentésével is érthetjük a mondatot: Paulina legyen leszögezve, megkötve, nehogy ártani tudjon. Mindezekén túl, a rítus során az átkot hatásosabbá teheték a táblának és valószínűleg más tárgyak túvel való szurkálásával, rájátszva a szó másik (valójában eredeti) jelentésére. Számos párhuzamos helyet találunk, ahol a megátkozás jelentése merül fel a szónak első helyen³⁴¹.

ne quid possit mali facere: A célhatározói mellékmondat szerkezetét kétféleképpen közelíthetjük meg: a legkézenfekvőbb értelmezés a *mali genitivus partitivusi* használata a *quid* mellett. Ugyanakkor a *mali* végén *e~i* tévesztéssel³⁴² számolva az átoktáblákon sokkal gyakoribb *malefacere* igét kapjuk, mely accusativusi vonzattal ritka, de például Plautusnál többször is előfordul: *quid est, quod vobis pessumae haec malefecerint* (*Truc.* 295), *militi male quod facietis ambae* (*Mil.* 892), *te nolim suscensere quod ego iratus ei feci male* (*Capt.* 943.). Premerstein még azt tartotta valószínűbbnek, hogy a

³³⁹ HERMAN 2003, 43.

³⁴⁰ *regis ...animum defigere votis - Ciris 377; caput sanctum tibi dira precatone defigis* Sen. *Ben.* 6.35,4, sőt egy verses sírfeliratról: *carminibus defixa iacuit* CIL VIII 2756.

³⁴¹ dfx 1.7.4/1 (I. sz. eleje) *Meo sumptu defigo illos, ut pereant*. Ezzel szemben a *defigo* alapjelentését használja a dfx 11.1.1/8 átokszöveg, mivel a mellette álló extorsival a kifejezést halmozásnak lehet értelmezni: *Quomodo huic gallo linguam vivo extorsi et defixi ...* A. Kropp a dfx 1.4.2/3 szövegében javítást eszközöl: miután a szöveg számolatlanul sorol fel testrészeket, így folytatódik: ... *defigo in has tabellas*. Kropp vonzattévesztéssel számolva inkább *in his tabellist* javasol, noha a szöveg szerzője érthette úgy is, hogy a fent sorolt testrészeket az ólomlaphoz szögezi, ezzel átkozza meg. Más szóval, a javítás nem feltétlenül szükséges.

³⁴² HERMAN 2003, 83 olyan „barbár” szóösszetételeket idéz az *Appendix Probib*-ből, melyeknél a szóhatáron álló hang tévesen az -i- (*22. aquaeductus non aquiductus* és *159. terrae motus non terrimotium*)

quid ... mali facere szerkezet a szöveg megalkotójának véletlen, alkalom szülte megfogalmazása ('rosszat tenni, ártani'), mely mögött viszont megbújt az irodalomban is adatolt, varázslással kapcsolatos jelentésárnyalata, ahogy azt Tacitusnál is olvashatjuk Germanicus halálával kapcsolatban³⁴³, illetve Apuleiusnál³⁴⁴.

5. sor *Firminam*: Szintén egy nagyon népszerű cognomen-típus tagja, melyet szívesen használtak a rabszolgáknál pozitív jelentéstartama miatt.

[cl]od[as]: noha nagyon sérült az ólomlap ezen a helyen, a szöveg szerkezete és párhuzamos helyek alapján minden valószínűség szerint helyes Premerstein kiegészítése. Az emonai táblánál is tárgyalt *au~o* váltakozás újabb példája jelenik meg itt, szintén a *claud-* szótőben (*Clodius Dexter*). Az ott hivatkozott irodalom egyetért abban, hogy a jelenség nem tudott a vulgáris latin teljes spektrumában elterjedni, a váltakozás különböző időszakokban jelenik meg, különböző területeken és csak egyes szavaknál. Tulajdonnevek közül is csak néhánynál figyelhető meg a jelenség, így első helyen a *Claudius/Clodius*nál, *Plautus/Plotus*nál, de a *Paulus* női párja, *Paul(l)a/Pol(l)a* is a leggyakoribbak közé tartozik³⁴⁵. Egészen extrém esetét lehet megfigyelni a következő gyakran idézett urnafeliraton annak, hogy mennyire nem volt általános a jelenség (ugyanaz a név *au* és *o* változatban is olvasható rajta): egyik oldalán *L. Pomponius L. f. Arsniae gnatus Plautus*, míg a másikon: *L. Pomponius L. f. Plotus*³⁴⁶. Táblánkon, ennek kevésbé szembetűnő változata figyelhető meg: noha *clodas* igealak szerepel, az első megátkozott nő neve mégis *Paulina* formában olvasható. Erre a „következetlenségre” párhuzamként lehet említeni még egy karthagói táblát, ahol öt *Claudius*t átkoznak meg, négyük neve *o*-val szerepel, egyiküké viszont *au*-val (dfx 11.1.1/8) Az egyes szám második személyben egy isteni erőtől, illetve passzív formában általánosan megfogalmazott kérések, parancsok változtatása gyakran előforduló jelenség az átoktáblákon.

6. sor *humanis*: a carnuntumi táblán olvasható *ministri* helyetti *ministeria* alakkal lehet párhuzamba állítani. Premerstein és Faraone–Kropp is úgy gondolja, a pluralis neutrum

³⁴³ A feljebb már idézett részle (a savariai táblánál): *Ann. II, 69: et reperiebantur (...) semusti cineres ac tabo obliti aliaque malefica quis creditur animas numinibus infernis sacrari.* („és csakugyan találtak ... félig elégett és rothadék lepte hamvakat, s egyéb ártó szereket, amelyekkel – a közhiedelem szerint – a lelkeket az alvilági isteneknek lehet szentelni.” Ford. Borzsák I.)

³⁴⁴ *Metam. IX, 29: ad familiares feminarum artes accenditur magnaue cura requisitam veteratricem quandam feminam, quae devotionibus ac maleficiis quidvis efficere posse credebatur.*

³⁴⁵ LEUMANN—HOFMANN—SZANTYR 1977, 72. és ADAMS 2013, 86.

³⁴⁶ CIL I² 2055. Idézi ADAMIK 2009, 165. és ADAMS 2013, 86.

a *hominibus* szó helyett áll 'Menschen', illetve 'mortals' jelentésben³⁴⁷. A vulgáris latin tendenciáit tekintve igazat adhatnánk nekik, sőt továbbá megkockáztathatnánk a *Paulinánál* említett *vir*i szinonímájaként venni, hiszen az elvont fogalmak ekkor gyakran konkrét tárgyak, személyek jelölésére szolgáltak³⁴⁸. Azonban, ahogy azt lejjebb látni fogjuk, a *clodas* speciális (halálra utaló) jelentése miatt, meggondolandó, hogy inkább 'minden, ami emberi'-t értsünk-e rajta. Az emberi közösségtől való elzárás nem csak ezen a táblán jelenik meg: a DTM 6 *Bellona* papjairól állítja, hogy ők nem számítanak az emberi nem tagjai közé, és ugyanazt kéri az átok a megátkozotról is: *nec illi in numero hominum sunt, neque ille sit*. A dfx 7.5/1 pedig az *aversus* szót szintén az emberi közösségből való kitaszítással együtt használja: *ut persequamini et eum aversum a fortunis suis avertatis et a suis proximis et ab eis, quos carissimos habeat*.

ÉRTELMEZÉS

Premmerstein publikációja Audollent gyűjteményes munkája után két évvel jelent meg. Mivel akkor is nyilvánvaló volt, hogy görög előképekre vezethető vissza az átoktáblák készítésének szokása³⁴⁹, alapvetően olyan helyekről várták a felbukkanásukat, ahol erősebb hellenisztikus hatások érvényesültek, több keleti elem jelenléte volt bizonyított. Pannoniában a poetoviói darab volt az első, ezért is tekintettek rá nagy várakozásokkal. Az ókori település fontosságát már a XX. század elején sem kérdőjelezték meg, hiszen kereskedelmi csomópont volt, számos észak-itáliai telepessel, Traianus után pedig veteránkolóniává alakult. Premmerstein értékelésében a település az átoktábla felbukkanásával „teljes jogú római várossá” lépett elő, ahová az itáliai kultúra utolsó apró jellegzetessége is bejárást nyert.

Premmerstein a fordított írás titkosírás jellegét helyezte előtérbe, bár tisztában volt azzal, hogy ez mágikus és misztikus többletet adott a szövegnek, elsősorban a szerző identitását volt hivatott őrizni. Ezzel a meglátásával könnyen vitába lehet szállni, hiszen ha már valaki megtalálta a táblát, minimális írni és olvasni tudással a kapitális betűk elolvasása (még fordított irányban is) nem okozhatott különös nehézséget. Sokkal inkább a mágia fordított világának leképezése jelenik meg az írásban, valamint az *aversus* szónak az ábrázolása.

³⁴⁷ PREMIERSTEIN 1906, 198 és FARAONE–KROPP 2010, 394. Az általuk is javasolt *homo* jelentés mellett tudnám felhozni többek közt a dfx 5.1.3/2 átokszöveget: *Humanum, qui sustulit Verionis palliolum sive res illius, qui illius minus fecit, ut illius mentes, memorias deiectas...*

³⁴⁸ HERMAN 2003, 81.

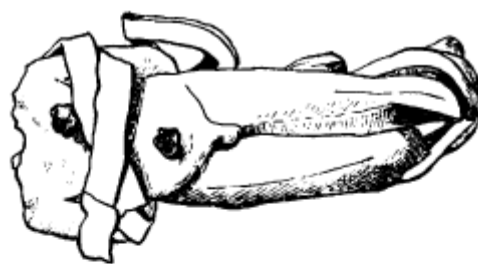
³⁴⁹ AUDOLLENT 1904, p. CVIII.

Mennyire kegyetlen is ez az átokszöveg? Első olvasatra a kevésbé erőszakosak közé sorolhatnánk: „Paulina forduljon el a férfiaktól, vagyis: többet ne tudjon kedvükre tenni. Érjen el hozzá ez az átok, hogy ne tudjon tovább ártani senkinek, ne okozzon fájdalmat senkinek. Firmina se kerüljön többé férfiak közelébe.” Ha azonban közelebbről megvizsgáljuk az igéket és a mágiában ábrázolt jelentésüket, különös kegyetlenséget vélhetünk felfedezni ebben a hat sorban. Az *averto* igével korábban az *aquincumi* átoktábla kapcsán már foglalkoztunk. Láttuk, hogy a jelentése számos képzetet keltett a varázslókban. Itt az egyik legembertelenebb párhuzamos szöveget kell idéznünk – jó eséllyel hasonló fordulhatott meg ennek az átoknak a megszövegezőjében. *dfx 4.3.1/2 ... quomodo hic catellus aversus est nec surgere potest, sic nec illi. Sic transpicti³⁵⁰ sint, quomodo ille.* A chagnoni táblán az *aversus* egyenesen a halálra utal — az utána következő

mintegy magyarázó kifejezés folytán egyértelműen kiderül —, de ha még így sem lenne nyilvánvaló, akkor az állatkölyök megkínzása (*transpicti*) minden további kétséget kizár. A szó további reminiszcenciájaként említhetjük azokat a kis kerámiafigurákat, melyeket különböző kitekert pózokban, olykor arccal lefelé szoktak földbe helyezni. Gager három típusukat különbözteti meg aszerint, hogy milyen kapcsolata állt fenn a megátkozottnak a megrendelővel³⁵¹.

Egyrészt szerelmi ügyből kifolyólag, másrészt valamiféle személyes ellentét miatt készülhettek a vudubabák (a harmadik minket kevésbé érint, ezek a lóversenyek befolyásolásához készített figurák).

A jobbra látható, nehezen kivehető rajzon egy fej nélküli férfi alak ólomfigurája ismerhető fel, hátrakötözött kezekkel, lábakkal, két szöggel átszúrva. (GAGER 1995, 16 ábrája egy attikai sírból előkerült figuráról.) Az *aversus*sága jól megfoghatóvá vált, tagjait kitekerték, hátratekerték, fejét eltávolították, majd végül elásták. Ezenkívül, a poetoviói tábla *defixa* szava is észrevehető a két szög révén. Ennek leghíresebb darabját Egyiptomban találták egy átoktáblával együtt. Mivel a varázspapiruszok között

³⁵⁰ *trans + pango* participium perfectum passivi *hapax legomenon* alakja a hagyományos értelmezés szerint.

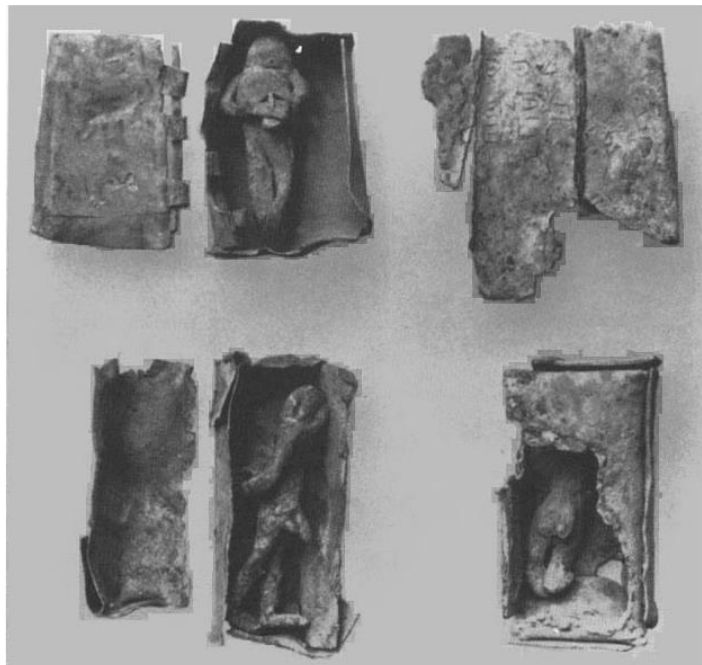
³⁵¹ GAGER 1992, 15.

megőrződött a hozzá tartozó rítus leírása is, tudjuk, hogy a tűvel szurkálás pontosan miért zajlott: a célja elsősorban a kényszerítés volt. A reménytelen szerelmes férfi így akarta elérni, hogy imádottja csak rá tudjon gondolni³⁵² (a képet közli GAGER 1992, 98.). A poetoviói táblán a *defixio* célja nem ez, nem szerelemre kötelezik Paulinát, hanem arra hogy felhagyjon eddigi viselkedésével. Faraone kategóriáival élve míg a 13 tűvel megszúrt szoborka célja *attraction* volt, Paulinát és Firminát *separation*-nel sújtották³⁵³. Végül a harmadik igealak (*clodas*) képi ábrázolásához is lehet példát találni bőségesen, főleg görög vidékekről. Az athéni Kerameikos sírjaiban több fémdobozkát, apró koporsót találtak, bennük „megkínzott” kerámiafigurákkal (Kr. e. V-IV. századra datálhatók, GAGER 1992, 17.). A dobozokon

olvasható feliratok alapján ezúttal nem szerelmi megkötésekről van szó, hanem valamilyen bírósági eljárásról. A kis figurák az ellenfelet személyesítik meg, őket zárják el az emberektől. Azzal hogy apró koporsókban egy temetőben földelik el őket, nyilvánvalóvá válik, nem egyszerűen elzárás, a többi embertől való távoltartás az átok célja, hanem a halálukat kívánják.

Az itt bemutatott képek nem feltétlenül jelentik azt, hogy a poetoviói tábla mindenképp közvetlenül ezek mentén jött létre,

mivel időben ráadásul nagy távolságra állnak egymástól. Azt viszont megkockáztathatjuk,

³⁵² PGM IV, 328-329. *Περὸν τὸ ποιὸν μέλος τῆς δεῖνα, ὅπως μηδενὸς μνησθῆι πλὴν ἐμοῦ μόνου, τοῦ δεῖνα.*

³⁵³ Hogy mennyire általános volt szerelmi átkoknál a tűvel szurkálás, Ovidius több helyen is bizonyítja: *Am.* III.7,27-30; *Her.* VI.82-94; *Fasti* II, 571-582.

hogy a mintakönyv, melyből a varázsló ennek az átoknak az elemeit vette, ezekre az előképekre ment vissza. Premerstein és Faraone–Kropp tanulmánya is ugyanarra a végkövetkeztetésre jut: az átoktáblát valószínűleg Poetovio örömlányaihoz lehet kötni, akik ellen még a bűbájjal való csábítás is felmerült. Az átoktábla készítője a sok párhuzamos szöveghely alapján minden bizonnyal rendelkezett a forgalomban lévő mintakönyvekkel.

A Magyar Nemzeti Múzeumban őrzött átoktábla³⁵⁴

LELŐHELY: Az ólomötvözet tábla ismeretlen helyről került a Magyar Nemzeti Múzeum gyűjteményébe 2003-ban (lsz. MNM 2003.3). A publikálók pusztán annyit tudtak közelebről meghatározni a felületén látható korróziónyomokból, hogy valószínűleg huzamosabb ideig vízben állt.

KELTEZÉS: KOVÁCS—SZABÓ 2005-2006 külső érvekből, az átoktábla-készítés virágkorát alapul véve a II., még inkább a III. századra keltezték.

KÜLSŐ JELLEGZETESSÉGEK: Jelen állapotában 3,5 cm magas és 4,1 cm szélességű, vastagsága 1 mm, de jobb oldalából hiányzik az eredeti táblának kb. a harmada. Ezenkívül a bal alsó sarka letörött, de ez csak egy betűt érint részlegesen. A múzeumba kerüléskor nem volt sem feltekerve, összehajtogatva, sem átlukasztva³⁵⁵. A publikálók véleménye szerint azonban elképzelhető, hogy eredetileg kettéhajthatták, és az egykori hajlításnál törhetett le a most hiányzó jobb oldala. A 2. sorban látható apró lyukakat valószínűleg írás közben az íróvessző okozta. A szöveges oldala helyenként korrodálódott, ott az olvasata kissé problémásabb volt, a hátoldala sima.

PALEOGRÁFIA: A tábla jól olvasható, a betűket határozott, mély vonásokkal rótták a gyakorlott kéz az ólomlapra. Az írás összképe kurzív, de kapitális betűk is találhatók benne. Jellegzetesek a *G* betűk, melyek erőteljesen, a betű törzsétől nem elkülönülve húzott³⁵⁶ egyenes *hastáik* révén az *S* betűre hasonlítanak. Egyértelműen kurzív betű a két függőleges egyenessel jelölt *E*, az *M*-ek azon típusa, melyet két λ -szerű elem összeillesztésével írtak, valamint a vízszintes középvonal nélküli *A*. A másik típusú *M* és az *N* szárainak illesztése hanyag, nem érnek össze. A többi betűt akár kapitálisként is meghatározhatjuk: közülük az *F*-et és az *R*-et érdemes kiemelni, ez a két betű a legtöbb kevert írástípusú átoktáblán kurzív formában szokott előfordulni, itt mégis inkább a monumentális formájukban használták őket. A betűk nagysága egyenetlen, a sorkezdetek eltérnek, és a szöveg leírója nem tartotta magát az elképzelt alapvonalakhoz sem.

EGYÉB JELLEGZETESSÉGEK: A publikálók leírása alapos, a valóságot tükrözi, úgy tűnik, kifogásolják a tábla külalakját. Ugyanakkor ez a nemzeti múzeumbeli darab egyike a

³⁵⁴ Eddig egy publikációja jelent meg: KOVÁCS—SZABÓ 2005-2006. Az alábbi közlés nagyrészt ezt veszi alapul, kiegészítve saját megtekintésemmel és kutatásaimmal.

³⁵⁵ A csak egyszerűen félbehajtott táblák közül legközelebbi párhuzamként a poetoviói táblát nevezhetjük meg.

³⁵⁶ Ellentétben általában az íróvessző felemelésével leírt gyakori változatával szemben.

legigényesebb kivitelezésű, legkönnyebben olvasható és legjobb állapotban fennmaradt pannoniai átoktábláknak.

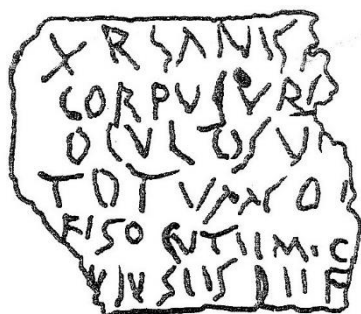
PUBLIKÁCIÓK:

KOVÁCS—SZABÓ 2005-2006.

AE 2006, 1101.

NÉMETH 2012a, 92.

NÉMETH 2012b,

A Magyar Nemzeti Múzeumban őrzött átoktábla rajza (Kovács—Szabó 2005-2006, 51)

BETŰHŰ ÁTÍRÁS

- 1 VRSAMGA[---]
- 2 CORPVSVR[---]
- 3 OCVLOSVR[---]
- 4 TOTVMCOR[---]
- 5 FIGOCVTEMC[---]
- 6 VNGESDEF[---]

EPIGRÁFIAI SZÖVEGKÖZLÉS

- Ursam Ga[i filiam]? defigo.]*
Corpus Urs[ae defigo.]
Oculos Ur[sae defigo.]
Totum cor[pus? de-]
figo. Cutem, c[apillos / olorem]
ung(u)es def[igo ---]

KRITIKAI APPARÁTUS

4 *totum cor[poris de-]* KOVÁCS—SZABÓ 2005-2006 **5** *cutem cor[poris et ?]* KOVÁCS—SZABÓ 2005-2006

NORMALIZÁLT SZÖVEGKÖZLÉS

Ursam, Gai filiam defigo.
Corpus Ursae defigo.
Oculos Ursae defigo.
Totum corpus defigo.
Cutem, capillos / colorem et ungues defigo.

FORDÍTÁS

Ursát, Gaius lányát megátkozom. Ursa testét megátkozom. Ursa szemét megátkozom.
Egész testét megátkozom. Bőrét, haját/testszínét és körmét megátkozom.

KOMMENTÁR

1. sor *Ursam*: az EDH szerint I. századtól használt cognomen, de igazán csak a II. századtól terjedt el. Kajanto azon nevek között említi, melyek előfordulása többnyire helyhez kötött, így az *Ursus/-a* név véleménye szerint Dalmatiában és a környező provinciákban a leggyakoribb³⁵⁷. A későbbiekben nagyon kedvelt lesz erőt sugárzó jelentése miatt a keresztények között³⁵⁸. Női alakja Róma városában messze meghaladja a dalmatai és a közeli provinciák együttes előfordulásait³⁵⁹.

Ga[i filiam] defigo]: Az átok célbaérésének egyik legfőbb követelménye az ellenfél pontos meghatározása. Ebből kiindulva jogos, hogy a nevet követő *GA* kezdetű szóban *Ursa* filiációját keressük. Ugyan nem kötelező eleme az átoktábláknak, mégis sok darabon előfordul – ennek az egyik legteljesebb példája *Q(uintus) Letinius Lupus, qui et vocatur Caucadio, qui est filius Sallustiae Veneriae sive Veneriosae* (= *Quintus Letinius Lupus, akit Caucadiónak is hívnak, Sallustia Veneria vagy Veneriosa fia*, dfx 1.1.1/1). A *filius/filia* szó és a szülő nevének sorrendje változó, nem alkalmaztak rá előírást³⁶⁰. A pannoniaiakkal összehasonlítva azonban azt találjuk, hogy egyedül a savariai görög nyelvűn nevezik meg a megátkozott anyját, a többin vagy csak egy pusztá cognoment, vagy a római polgár teljes vagy praenomen nélküli nevét adták meg. A *defigo* pótlása az első sorban elfogadható megoldás, hiszen az átoktáblák stilisztikai eszközei között megtalálható az ismétlés, a szó pedig többször is olvasható ezen a táblán, mindannyiszor az adott mondat állítmányaként egyes szám első személyben. Ugyanakkor a halmozás is felmerülhet, így más szóval is lehet számolni ezen a helyen: a *defigo* szinonímájaként *demandō, devoveo, (de)sacrifico*, vagy állhat itt ölésre buzdító szó az alvilági erők felé címezve: *eripias, interficite, tenete* stb.

4. sor *totum cor[---]*: a genitivus partitivusi szerkesztés a *totum* (illetve a *totus*) mellett ritka megoldás lenne a latinban, sokkal inkább elképzelhető a szó egyeztetett jelzőként. Irodalmi párhuzamokban is csak genitivus possessivussal találjuk³⁶¹. Átoktáblákon nem gyakori a *totus* és különféle alakjai, de olyankor mindig jelzőként áll, különféle funkciójú szerkezetekben: *totum diem* (dfx 11.1.1/17), *omnia membra totius corporis*

³⁵⁷ KAJANTO 1965,18.

³⁵⁸ KAJANTO 1965, 88.

³⁵⁹ EDCS.

³⁶⁰ Szemben a cenzussal, mint amiről például a *tabula Heracleensis* (CIL I² 593, 11.146), a *lex Irnitana* (86. caput) és a *lex repetundarum* (CIL I² 2583, FIRA I nr. 7, 14. sor) is beszámol: az egyén nevét a következő sorrendben kell megadni: „*censum agito, eorumque nomina, praenomina, patres aut patronos, tribus, cognomina et quos annos quisque eorum habet ...*”). LÓPEZ BARAJA 1993, 45.

³⁶¹ HOFMANN—SZANTYR 1965, 62. *totum muneris hoc tui est* (= „ez az egész a te adományod sajátja”; Hor. C. IV, 3, 21.); *Fratris igitur Thai' totast?* (= „Thais tehát teljességgel a bátyjéé?”; Ter. *Eun.* 1040.)

(dfx 11.2.1/8) – ez utóbbinál épp a *totus* és a *corpus* áll egymás mellett, egyeztetett jelzős szerkezetben.

5. sor *cutem cō[rporis et ?]*: a *cōl* kiegészítése *corpusra* a hiányzó részben, ismét genitivusi formában egy olyan ritka szókapcsolatot eredményezett, melynek párhuzama sehonnan sem ismert, nemigen képzelhető el. Mivel a *C* után következő betűből alig 1 mm látszik, nem feltétlenül kell *O*-ra javítani. A publikálók által a 4. és 5. sorban *corporisra* kiegészített szavak helyett átoktáblák hasonló felsorolásait számba véve több más *c*-vel kezdődő szót is várhatunk: *color* 'egészséges testszín', *consilium* 'belátás', *collum* 'nyak', *corium* 'bőr', bár ők elvetették: *cor* 'szív', és ha nem *O* a második betű az 5. sorban: *capillus* 'haj', *cerebrum* 'agy', *crus* 'lábszár', *cunus* 'női nemi szerv', *caput* 'fej'. Mivel a testrészeket átkozó szövegek többnyire valamilyen elv szerint csoportosítva nevezik meg ezeket, a *cutem* és az *ungues* közötti szót tudjuk a kettő közül könnyebben kiegészíteni. Tekintettel arra, hogy a rövid, ferdén balról jobbra felfelé tartó betűtöredék nem felel meg az *O*-nak, annál inkább az *A*-nak, ezt a szót leginkább *c[apillos]*-ra egészíthetnénk ki, mivel e három dolog együtt, a bőr, a haj és körmök egyaránt az egészséges női szépség jelképei. A publikálóink által is (pusztán a testrészek megátkozására példaként) idézett nomentumi átoktábla is egymás mellett nevezi meg a körmöket és haját – bár ők nem jelezték a cikkükben³⁶². A haj említésén kívül szóba jöhet a *color* is, hiszen szintén egy jelentéskörbe lehet sorolni e három szót: bőr, (egészséges) testszín/arcszín, körmök, melyek elváltozása súlyos betegségek tünetegyüttese lehet. A *color*-nak mindeddig három előfordulása ismert átokszövegekben, egy latiumi (*Minturnae*) táblán említik az elsők között: *Dii inferi, vobis commendo illius membra, colorem, figuram, caput, capillos ...* (dfx 1.4.1/1), a római öt azonos szövegű tábla mindegyikén, a testalkatra vonatkozó szavak között (*Eripias salutem, corpus, colorem vires, virtutes...* dfx 1.4.4/8-12) illetve *adimas illae sanguinem de venis, corpus, colorem* (BEVILACQUA—COLACCICHI 2009). Az irodalomban a *color* alapvetően testszínként jelenik meg (fehér-fekete emberek,

³⁶² dfx 1.4.2/3 *Malchio Niconis: oculos, manus, digitos, brachia, ungues, capillum, caput, pedes, femur, ventrem, nates, umbilicum, pectus, mamillas, collum, os, buccas, dentes, labia, mentum, oculos, frontem, supercilia, scapulas, umerum, nervos, os, merilas (?), ventrem, mentulam, crus, quaestum, lucrum, valetudnies defigo in has tabellas.* (= Nico fia, Malchio: szemét, kezét, ujjait, karját, körmeit, haját, fejét, lábát, combját, hasát, fenekét, köldökét, mellkasát, mellét, nyakát, száját, arcát, fogait, ajkát, állát, szemét, homlokát, szemöldökét, hátát, vállát, idegeit, csontvelőit, hasát, hímtagját, lábát, üzletét, gazdagságát, egészségét megátkozom ezen a táblán / átokkal szögeztem e táblához. (HYRTL 1880, 463-464. bizonyítja ókori auktoradatokkal, hogy a *scapulát* nem a modernkori 'lapocka' jelentésben használhatták, hanem 'hát'-at, annak felső részét értették rajta.) A *nervos, os, merilas (?) = nervos, ossium medullas* értelmezéshez l. lejjebb.

rabszolgákra jellemző-szabad emberre jellemző)³⁶³, de számos helyet ismerünk, ahol az életerős, fitt emberi testet egészséges színét jelöli³⁶⁴. Visszakanyarodva a negyedik sorban olvasható hiányzó szóvégre, ennek kiegészítését leginkább a *corpusszal* képzelhetjük el, de nem genitivusi végződésel, hanem a *defigo* tárgyaként *corpus* alakban, előtte pedig a *totum* egyeztetett jelzővel. A szókapcsolat önállósult, ablativusi formája idiómaként élt, Cicero, Vergilius használja többek között³⁶⁵. Az átokszövegekből párhuzamként, ugyan *omnis* szinonímával a bolognai táblát említhetjük: *interficite omne corpus, caput, dentes, oculos ...* („semmisítsétek meg egész testét, fejét, fogait, szemét” ... SÁNCHEZ NATALÍAS 2011), valamint ragozott formában egy mainzi szövegben fordul elő a feljebb említett *totius corporison* kívül: *omni corpore videat se emori* (= lássa magát egész testével meghalni).

6. sor *ung(u)es*: A táblának sérült részén olvasható *VNGES* betűkapcsolat *unguesként* való értelmezése párhuzamos szöveghelyek alapján megállja a helyét. A hibás szóalakot létrehozó jelenség azonban nem annyira a labioveláris *g^w* egyszerűsödéseként határozható meg, mivel az újlatin nyelvekben ez nem adatolt *n* utáni helyzetben (vö. fr. *sangue, langue*), sokkal inkább betűkihagyást lehet feltételezni. Emögött ugyanakkor meghúzódhatott analógiás elveken mégis a labioveláris veláris függelékének kiesése³⁶⁶.

ÉRTELMEZÉS

H. Versnel az audollenti defixiótípusok mellé egy újabb kategóriát alkotott meg a *prayer for justice*-szal, a könyörgést elégtételért. Több tanulmányában érvel jogosultsága mellett, összeszedve jellegzetességeit, melyek alapján ide lehet sorolni egyes átkokat. A testrészek átkozása utólag kapott helyett ezek között³⁶⁷, erősen megkülönböztetve azoktól a szövegektől, ahol más kontextusban, védelem kieszközölése miatt sorolják fel őket. A szövegünk azonban valószínűleg nem ilyen típusú átkot takar, a kiegészített szavak segítségével más témát tudunk feltételezni mögött

³⁶³ Verg. *Ecl.* 2, 16-17. *quamvis ille niger, quamvis tu candidus esses? / o formose puer, nimium ne crede colori.*

³⁶⁴ Cic. *Fin.* II, 64. *color egregius, integra valetudo, summa gratia, vita denique conferta voluptatum omnium varietate.*

³⁶⁵ *toto corpore atque omnibus unguis, ut dicitur, contentioni vocis adserviunt* („Teljes testtel, kézzel-lábbal, ahogy mondják”, Cic. *Tusc.* 2, 56); *hinc toto praeceps se corpore ad undas misit avi similis* („innen a habok felé vette az irányt, teljes testtel előre hajolva, mint a madár”, Verg. *Aen.* IV, 253)

³⁶⁶ VÄÄNÄNEN 1966, 54-55. LEUMANN—HOFMANN—SZANTYR 1977, 150 a *qu* és *gu* kiejtéséről (*k+w* vagy *k^w*)

³⁶⁷ VERSNEL 2010, 280. I. a tanulmány elejét a kategória kialakításáról és meghatározásáról.

Az ötödik sorban a *capillus* szó helyreállításával egy szerelmi átkot kapunk, mely talán egy kikoszorózott szerelmes megrendelésére készülhetett. Elátkozza a csinos *Ursa* kinézetét, hogy más se kaphassa meg, ne tetsszen senkinek. A szöveg csupa olyan testrészt nevez meg (szemét, bőrét, haját, körmeit), melyek a csábítás alapeszközei, a rendben tartásuk az igényesség mutatója. Ovidius az *Ars amatoriában* számos jótanácsot ad párkereséshez, tőle kapunk beszámolót, általánosságban milyen kozmetikai módszereket vethettek be az ókorban. A minket érintő rész, bár férfiakra vonatkozóan:

Sed tibi nec ferro placeat torquere capillos,

Nec tua mordaci pumice crura teras. (Ars Am.I, 505-506.)

Munditie placeant, fuscentur corpora Campo:

Sit bene conveniens et sine labe toga:

Lingua ne rigeat³⁶⁸, careant rubigine dentes,

Nec vagus in laxa pes tibi pelle natet:

Nec male deformat rigidos tonsura capillos:

Sit coma, sit trita barba resecta manu.

Et nihil emineant, et sint sine sordibus ungues:

Inque cava nullus stet tibi nare pilus. (Ars Am. I, 515-520)³⁶⁹

A külső tekintetében, láthatjuk az auktorhelyből, a rómaiaknak is fontos volt a bőr hibátlansága, a bőrszín — mely itt napsütötteként ideális, más szerzőknél azonban a *candidus* 'hófehér' a kívánatos³⁷⁰ — és a köröm ápoltsága.

Ha azonban *capillus* helyett a *color* megfelelő alakját egészítjük ki a hiányzó részre, az átok sokkal agresszívebbé válik. Ez esetben már nemcsak *Ursa* elcsúfítását szeretné az

³⁶⁸ A *lingua ne rigeat* kifejezés értelmezésére számos megoldás született: Moss Pike ezeket összegyűjtötte és bemutatta, hogy véleménye szerint a (kimondottan a nyelv megkötésre szánt) oszk defixiókban adatolt, a latin *rigeo* - *rigor* - *rigidus* szónak megfelelő kifejezés állhat e mögött az Ovidius-hely mögött. „*Ne merevedjen meg a nyelved?*”

(https://www.academia.edu/1692400/Ovid_and_His_Oral_Poetry_Intertextual_Relations_between_Ovid_and_Oscan_Defixiones - szemináriumi handout)

³⁶⁹ „*Am hajadat vassal fodorítani ne jusson eszedbe / S ronda sikárkővel marni ki combjaidat ... Tiszta legyen s Marsnak mezejétől barna a bőröd, / Hordj takaros tógát s folt ne legyen szövetén. / Foghíjas ne legyél, fogadat ne leped be penésszel, / Fűzetlen szíjjak közt ne lötyögjön a láb; / Makrancos hajadat vaktába' lenyesni ne engedd, / Nyírja körül avatott kéz a haját s a szakállt; / Körmöd szedd le, s ne törd, hogy szenny feketéljen alatta / Orrlyukaidból rút szőr ne meredjen elő.* (ford. Gáspár Endre)

³⁷⁰ Bár nem mindig eldönthető, hogy a napfénytől sötét bőrszínre értik, vagy a születéstől fogva adott bőrszínre, l. Verg. *Ecl.* II. 16-18. *quamvis ille niger, quamvis tu candidus esses? / o formose puer, nimium ne crede colori; / alba ligustra cadunt, vaccinia nigra leguntur* („Söt, ki sötétszínű, míg te ragyogsz, hó-bőrű, Menalcást? Ó gyönyörű gyerekem, bőrödre ne légy soha büszke! Mert a sötét ivóját leszedik, de a hó fagyal elhull.” ford. Lakatos István)

átkozó elérni, hanem egyenesen súlyos betegséget kér rá, sőt akár halálra is gondolhatott e szavak mögött. A hasonló, testrészeket felsoroló átkot többségében több-kevesebb szóval tovább szokták folytatni azt a gondolatmenetet, ami itt épp csak elkezdődött. Valószínűleg egy dobozba helyezett figura eltemetésével véghez vitt rítus során néhány testrészt megnevezését követően a kényszerítő igék: *teneatur, ardeat, detabescat* („legyen bezárva, égjen, sorvadjon el”, dfx 1.4.4/13). Egy másikon a senyvedés okát vagy végrehajtó eszközét is elárulják: *tabescat morbo* („betegség sorvassza el”, dfx 1.5.2/1). Hogy halál a végső cél, a következő megfogalmazásból derül ki: *Persequaris eum, ut male contabescat, usque dum morietur* („Üldözd, hogy gazdul sorvadjon, egészen míg meg nem hal”, dfx 1.9.1/1). A római, Proserpinának írt átoktábla leletegyüttes azonos szövegű, de különböző személyeket célzó átoktáblái pedig még annak a betegségnek a nevét is megadják, melytől a halált várják: *Eripias salutem, corpus, colorem, vires, virtutes Avoniae... Protenus tradas illam febris quartanae, tertianae, cotidianae, quae cum illa luctentur, deluctentur, illam evincant, vincant, usque dum animam eius eripiant*. („Ragadd el Avonia életerejét, fizikumát, egészséges bőrszínét, izomerejét, testi kiválóságait ... Sújtsd azonnal negyednapos, harmadnapos, mindennapos lázzal³⁷¹, melyek nyúzzák, kínozzák, döntsék le, terítsék le, egészen míg lelkét el nem ragadják” dfx 1.4.4/8-12, más-más személynévvel). Ez utóbbi átoktábla-együttes még egy szempontból közeli párhuzamba állítható a mi szövegünkkel a kiegészítések helyességét illetően: ahogy *Ursa* nevét a *corpus* és az *oculus* után megadták, ugyanúgy ezeken is ott szerepel a megátkozott személy neve a testrészek után: *Do tibi caput Avoniae, Proserpina Salvia, do tibi frontem Avoniae, Proserpina Salvia, do tibi supercilia Avoniae* stb. Majd a továbbiakban már rendszerben nevez meg meg több testrészt egyszerre, és megjelöli, hogy mi céllal átkozza őket: a fogakat és a nyelvet, *ne dicere possit Avonia, quid sibi doleat* („ne tudja elmondani, mi fáj neki”), karokat, ujjakat, *ne possit aliquid se adiutare* („hogy ne tudjon magán segíteni”), hátát, oldalát, *ne possit dormire* („hogy ne tudjon aludni”), és így tovább. A mi átoktáblánk ebből a szempontból elliptikus, de mindenképp kitűnik, hogy egy bizonyos rendezőelv alapján választották ki a testrészeket, vagy *Ursa* szépségének elcsúfítása végett, vagy hogy pusztulását kérik. Ez utóbbihoz KOVÁCS—SZABÓ 2005-2006 felvetése a szárazlepráról nem elvetendő, hiszen feljebb láttuk, akár egy adott betegséget is eszközölhettek a varázslónál. „Óvatos feltételezésük” – ahogy ők fogalmaztak – megállhatja a helyét, noha bizonyítani nem tudjuk.

³⁷¹ értsd: maláriával, négynaponta, háromnaponta visszatérő, illetve mindennapos láz (Hippokratész óta érvényben lévő elnevezések)

KOVÁCS—SZABÓ 2005-2006. az átoktábla típusára párhuzamként idézi a nomentumi tábla teljes szövegét (= DTAud 135; AE 1901,183). Kropp ugyanazt az olvasatot adja meg 2008-as gyűjteményében³⁷². Ennek egyik kifejezéséhez szeretnék megjegyzést fűzni. Mindketten az epigráfia jelekkel közölt változatban a következőképp adnak meg három, testrészeire vonatkozó szót (melyet a szöveg készítője átokkal sújt, *defigo*): ... *nervias ossu merilas(?)* ..., illetve *nervias(!) ossu<m>(!) merilas(?)*, melyet a B szövegben A. Kropp a következőképp értelmez: *nervos, os, merilas*. KOVÁCS—SZABÓ 2005–2006 egyáltalán nem ad fordítást, értelmezést a szöveghez, Kropp pedig kérdőjelet szúr a *merilas* után. A jelentését azonban oly régen kiderítették, hogy a *Thesaurus Linguae Latinae* is közli³⁷³. Egyrészt a szó lehet a *merula* 'rigó'-nak egy alakja, melyhez Isidorus a következő megjegyzést tesz: *merula antiquitus medula vocabatur, eo quod modulet; alii ..., quia sola volat, quasi 'mera volans'*³⁷⁴ (*Orig.* 12,7 „a *merulát* régebben *medulának* is nevezték, mert ütemre dalol 'modulet'”). Noha ennek a szónak nincs köze az átoktáblán olvasható jelentéshez, ugyanazt a jelenséget, illetve fordítottját közvetíti Isidorus etimológiája. A megátkozott testrész ugyanis a *medulla*. A WALDE—HOFMANN 1954 etimológiai szótár és SOLIN 1989 is kimerítően tárgyalja a jelenséget³⁷⁵. A a *medulla* szó etimológiája bizonytalan, de valószínűleg egy **(s)merullā* alakból jöhetett létre, a **smer-u* 'zsir, velő'³⁷⁶ jelentésű indoeurópai töből, a *medius* hatására. A *merila* alak a *d* rotacizálását mutatja, melynek egyik legismertebb példája korábbi időkből a *meridies* **medīdiē*, de feliratokon előjön *peres* (= *pedes*), *experet* (= *expedit*), *eritor* (= *editor*)³⁷⁷. A gemináták egyszerű írásmódjára a vulgáris latinban számtalan példát lehet hozni, majdnem minden pannoniai táblán is találkozhatunk vele. Az *i-u* váltakozás már a Kr. e. II. századtól adatolt, leginkább az *-imus* felsőfokú szavaknál³⁷⁸. A *medulla* szó esetében közrejátszhatott az is, hogy a szóvégi *-ulla* végződést kicsinyítőképzőnek etimologizálva egy másikra (*-ila/-illa*) „cserélték”. Mivel a *medullából* keletkezett *merila* alak minden változását vulgáris latin

³⁷² Sőt, az EDCS is ezt közli. A javított olvasatot (pontosabban az illető részt) a 9. lábjegyzetben adom meg.

³⁷³ NIEDERMANN 1906-os tanulmánya óta.

³⁷⁴ Ugyanezt az etimológiát ismeri: Varro *Ling.* ,76; Quint. *Inst.* I.6,38; Paul. *Fest.* 124

³⁷⁵ WALDE—HOFMANN 1954, 58-59. SOLIN 1993, 196.

³⁷⁶ WALDE—HOFMANN számos jelentést felvet, elsős helyen a 'zsir'-t adva meg, DE VAAN 2008 pedig 'velő'-ként utal rá.

³⁷⁷ LEUMANN—HOFMANN—SZANTYR 1977, 155.

³⁷⁸ LEUMANN—HOFMANN—SZANTYR 1977, 90.

jelenséggel meg lehet magyarázni, mindkét szerző elveti annak a lehetőségét, hogy az átoktábla alakja az ősi formát őrizte volna meg³⁷⁹.

H. Solin újabb autopszia után *melilas*-t vélt olvasni, és nyelvileg nem tudott magyarázat adni rá. LINDERSKI 1993 tanulmányában azonban szabin eredetű változásként határozta meg. Melynek létjogosultságot az ad, hogy a táblát szabin vidékek mellett találták meg. A jelenséghez Varrót idézte (*RR* 3,9,19), aki *Thetim* - *Thelim* és *Medica* - *Melica* változatokat ismert.

A *merila* olvasatot többen próbálták támadni³⁸⁰, de bármilyen íráskép is szerepel a szövegben, az oda leírni szándékozott szó a 'velő' volt, mivel párhuzamok alapján bizonyíthatóan odailik.

³⁷⁹ Köszönöm Varga Katalin kolléganőmnek, hogy segített megtalálni a *merila* eredetijéhez vezető irodalmat.

³⁸⁰ SOLIN 1989, 195-196 felsorolja e tanulmányokat.

A sicsiai görög nyelvű átoktábla

LELŐHELY: 1898. szeptemberében találtak a Kulpa-folyó medrében Sziszek mellett (AIJ).

KELTEZÉS: CURBERA—JORDAN 1996, 45 a betűtípus alapján a III. századra keltezi.

KÜLSŐ JELLEGZETESSÉGEK: A kb. 14,8 x 10,2 cm nagyjából trapéz formájú lapot öt hajtással a szövegaljtáól kezdve, alulról felfelé hajtották fel, végül egy bronzszöggel átszúrták (a szög öt lyukat hagyott rajta). Ahogy Premierstein a poetoviói táblánál, úgy a publikáló itt is megállapította, hogy nem található meg az a tárgy, amire az ólomlapot felszúrták³⁸¹.

PALEOGRÁFIA: A szöveg jól olvasható, rendezett és jó állapotban maradt meg, néhány betű azonban a szög által ütött lyuk miatt eltűnt. A neveket mélyen rótt pontok választják el egymástól, csak néhány esetben hiányoznak.

PUBLIKÁCIÓK:

BRUNŠMID, 1898, 191.

AIJ 526.

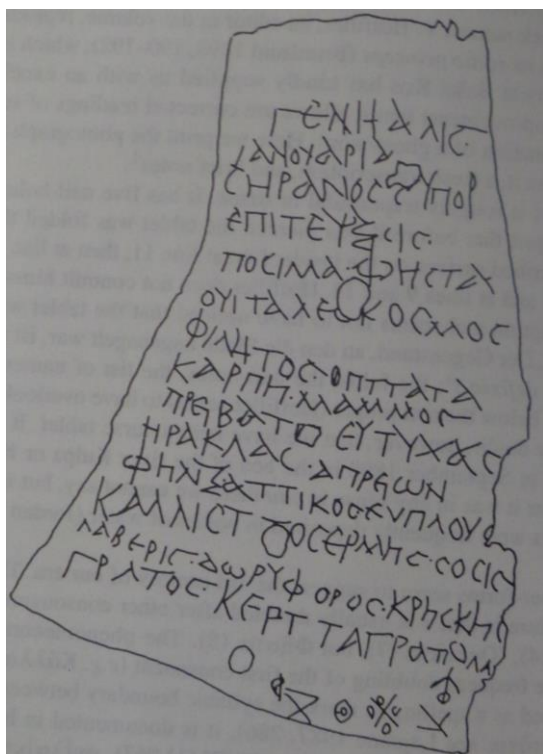
CURBERA—JORDAN 1996.

CIGP³ 69 = CIGP¹ 57;

SEG 46, 1998, 383-384. No.1380;

HD035604,

FEHÉR 2007, 555, G24.

A sicsiai görög átoktábla rajza (CURBERA—JORDAN 1996, 83.)

³⁸¹ PREMIERSTEIN 1906, 193 és AIJ 526 (241. o.)

BETŰHŰ ÁTÍRÁS

1	ΓΕΝΗΑΛΙϞ
2	ΙΑΝΟΥΑΡΙΑ
3	ΣΗΡΑΝΟϞΕΥΠΟΡ
4	ΕΠΙΤΕΥΞΙϞ
5	ΠΟϞΙΛΛΑϞΦΗϞΤΑ
6	ΟΥΙΤΑΛΕϞϞΚΟϞΜΟϞ
7	ΦΙΛΗΤΟϞϞΟΠΤΑΤΑ
8	ΚΑΡΠΗϞΜΑΜΜΟϞ
9	ΠΡΕΙΒΑΤΟϞΕΥΤΥΧΑϞ
10	ΗΡΑΚΛΑϞϞΑΠΡΕΙΩΝ
11	ΦΗΛΙΞϞΑΤΤΙΚΟϞϞΕΥΠΛΟΥϞ
12	ΚΑΛΛΙϞΤΤΟϞΕΡΜΗϞϞΟϞΙϞ
13	ΛΑΒΕΡΙϞϞΔΩΡΥΦΟΡΟϞϞΚΡΗΣΚΗϞ
14	ΓΡΑΤΟϞϞΚΕΡΤΤΑΓΡΑΤΙΟΛΑ
15-16.	<i>kharaktérek</i>

EPIGRÁFIAI SZÖVEGKÖZLÉS

Γεν´ι=Η´άλις
Ίανουαρία
Σηρᾶνος Εὐπορ
Ἐπίτευξ{σ}ις
Ποσίλλα Φῆστα
Οὐιτᾶλ´ι=Ε´ς Κόσμος
Φίλητος Ὀπτ{τ}ᾶτα
Κάρπη Μάμμος
Πρειβᾶτο[ς] Εὐτυχᾶς
Ἡρακλᾶς Ἀπρείων
Φῆλιξ Ἀττικός Εὐπλους
Κάλλιστ{τ}ος Ἑρμῆς Σ´ῶ=Ο´σις
Λαβέρις Δ´ο=Ω´ρύφορος Κρήσκης
Γρᾶτος Κέρτ{τ}α Γρατίολα

NORMALIZÁLT SZÖVEGKÖZLÉS³⁸²

Genialis, Ianuaria, Seranus, Eupor, Epitexis, Posilla, Festa, Vitalis, Cosmos, Philetos, Optata, Carpe, Mammus, Privatus, Eutychas, Heraclas, Aprio, Felix, Atticus, Euplus, Callistus, Hermes, Sosis, Laberis, Doryphoros, Crescens, Gratus, Certa, Gratiola

KRITIKAI APPARÁTUS

4 *ἐπιτεύξας* BRUNŠMID 1898 **5** *ἀπόσιμα* BRUNŠMID 1898 **6** *Οὐιτᾶλ[ι]ς* BRUNŠMID 1898 **9** *Πρειβᾶτος* AJJ 526 **10** *Ἀπρήων* BRUNŠMID 1898 **12** *Σ[ῶ]σις* BRUNŠMID 1898 **14** *Γραπ(...)* *Φλα(...)* BRUNŠMID 1898

Tekintettel arra, hogy kétnyelvű környezetben a latin nevek görög átírásánál nem egyértelmű, hogy melyik hangsúlyozást jelöljük, ezért elhagyom. Alább látható BRUNŠMID 1898 és CURBERA—JORDAN 1996 közlése:

BRUNŠMID 1898	CURBERA—JORDAN 1996	BRUNŠMID 1898	CURBERA—JORDAN 1996
1 <i>Γενηάλις</i>	<i>Γενηᾶλις</i>	9 <i>Πρειβατος</i>	<i>Πρειβᾶτο[ς]</i>
2 <i>Ίανουαρία</i>	<i>Ίανουαρία</i>	10 <i>Ἀπρήων</i>	<i>Ἀπρείων</i>
3 <i>Σηρᾶνος</i>	<i>Σηρᾶνος</i>	11 <i>Φήλιξ</i>	<i>Φῆλιξ</i>
5 -	<i>Ποσίλλα</i>	13 <i>Λαβερις</i>	<i>Λαβέρις</i>
<i>Φήστα</i>	<i>Φῆστα</i>	<i>Κρήσκης</i>	<i>Κρήσκης</i>
6 <i>Οὐιτᾶλ[ι]ς</i>	<i>Οὐιτᾶλες</i>	14 <i>Γρᾶτος</i>	<i>Γρᾶτος</i>
7 <i>Ὀπτ{τ}ᾶτα</i>	<i>Ὀπτᾶτα</i>	<i>Κέρττα</i>	<i>Κέρττα</i>
		-	<i>Γρατίολα</i>

³⁸² Tekintettel arra, hogy latin nyelvi nézőpontból tárgyalom az átoktáblát, a neveket (latinokat és a görögöket egyaránt) a normatív *latin* formájukban adom meg.

KOMMENTÁR

Ahogy a bevezetőben is említettem, a nyelvi változásokról a latin szavak görög betűs átírása is szolgálhat információkkal. Ezeket az adatokat azonban többszörös mérlegelésnek kell alávetni, mert az írásképben egyszerre jelenhetnek meg a latin és görög helyesírási hagyományok, melyeket még a két nyelv átírási szabályai is módosíthatnak, függően az írnok iskolázottságától.

- 1. sor** *Γενηᾶλις*: A név a latin *Genialist* takarja, melyet eredetileg a *genius* szóból képeztek *-ālis* képzővel, főleg férfiak viselték, de ismerünk nőket is ezzel a cognomennel³⁸³. A szó mind a latinban, mind a görögben az utolsó előtti szótagján hangsúlyos. Az *e*-vel, *i*-vel, illetve görög megfelelőikkel számos változás történt a latin és görög hangfejlődés során, melyek együttesen alakíthatták, hogy ebben a névben *η* jelenjen meg a latin *i* helyén. A hangsúlytalan, hiátust képző *i* és *e* ugyanazzá a félhangzóvá alakult át, a feliratok nagy számban közvetítik a körülöttük meglévő írásbeli bizonytalanságot³⁸⁴. A görög papiruszok az *ε* és az *η* keverésének széles körű elterjedtségét bizonyítják, mely a két hang kvantitásának fonémikus megszűnése révén jött létre³⁸⁵. Az *η*-val írt rövid latin *i*-t tehát e két jelenség egyszerre történő megjelenésének értékelhetjük³⁸⁶.
- 2. sor** *Ιανουαρία*: Latin női cognomen, melynek görög betűs átírása szabályszerű, mivel a *V*-vel jelölt hangok mindegyikét *ov*-val szokás átírni³⁸⁷. A név Pannoniában gyakorinak számított, sőt Sisciában még egy kőfeliraton előfordul, ahol ezúttal görög szót írtak utána latin betűkkel: *IANVARIA ZAESIS*³⁸⁸.
- 3. sor** *Σηρᾶνος*: A hagyományosan két *r*-rel írt változata a *gens Atilia* cognomene/agnomene volt, az ókori szerzők aitiologikusan a *sěro* 'vet' igéből származtatják a nevét, mert hogy legismertebb viselőjét a vidéki birtokáról hívták vissza consulnak³⁸⁹. Kajanto nem ismeri a nevet³⁹⁰. A feliratokon tízszer gyakoribb a *Seranus* alak, mely egyfelől létrejöhetett a *Serranus*-ból az *r* gyengüléséből, esetleg

³⁸³ *Popilia Genialis* CIL VI, 4639, *Octavida P(ublīi) l(iberta) Genialis* CIL IX, 3593.

³⁸⁴ VÄÄNÄNEN 1966, 37. HERMAN 2003, 35-36: VEATOR *viator* helyett, vagy NIOFITA *neophyta* helyett (Ezenkívül: A vulgáris latinban a hangsúlyos helyen álló rövid *ī* és a hosszú *ē* zárt *e*-ben esett egybe; VÄÄNÄNEN 1966, 21. HERMAN 2003, 33.)

³⁸⁵ ADAMS 2004, 45. Felmerülhetne az *η* itacisztikus ejtése is, de a feliraton többször nem használják *i* hang jelölésére.

³⁸⁶ CURBERA—JORDAN 1996, 47 a vulgáris latin jelenséget nem megfelelően értékelve és a papiruszok számos (valójában szintén hangváltozást tanúsító) Γενεα- kezdetű nevéből kiindulva a név eredetijét *Genealisk*-nak adja meg, noha tudja, hogy a *Genialisk*-ből származik.

³⁸⁷ LEUMANN—HOFMANN—SZANTYR 1977, 139. Az intervokális *v* helyett azonban gyakran csak *v*-t írtak, míg a császárkorban a *b* és a *v* közeledése miatt gyakran *β* került a latin *V* helyére.

³⁸⁸ márványtalapzat oszloppal, CIL III3986 = AIJ 571 = CIGP 70 *Ianuarīa, ζήσης*, az 'élj boldogul' idiomatikus változata.

³⁸⁹ Pl. Cic. *Sest.* 33,72 *Serranus ab aratro*. Verg. *Aen.* VI, 844 *te sulco, Serrane, serentem*

³⁹⁰ Viszont említ *Serianus*, gentiliciumból képzett cognoment (KAJANTO 1965, 295).

pótlónyújtással³⁹¹. Ugyanakkor az sem kizárt, hogy egy újképzéssel van dolgunk, a *sērus* 'késői ti. gyermek' *-anus* cognomenképzős alakjában. Az átoktáblán látható alak a név császárkori formájának szabályos görög betűs átírása.

Εὐπορ: CURBERA—JORDAN 1996, 47 szerint ez a görög *Euporos* latin változata, párhuzamként lehet hozni hasonló *-ros* végű görög neveket, melyek a latinba átkerülve elveszthették *-os* végződésüket: *Bospor/Bόσπορος*, *Euphor/Εὐφορος*. A latin *-por* végű szolganevek, melyek a gazda nevének és a *puer* szónak az összetételéből keletkeztek, nagyjából a köztársaságkor végére eltűntek³⁹², így jogos az előtagnak megfelelően az egész nevet görögnek tekinteni.

4. sor *Ἐπίτευξ{σ}ις*: Szintén jól ismert női név³⁹³. A két hangot jelölő egyszerű *x* megerősítése egy újabb *s*-szel latin helyesírási jelenség³⁹⁴, mely a görögbe is átszivárgott³⁹⁵.

5. sor *Ποσίλλα*: A *Posilla* cognoment egyes vélemények a *Pusilla* 'kicsike' jelentésű név egy változatának tartják³⁹⁶, mások azonban egy **Pauxilla* alakból származtatják³⁹⁷. Ez utóbbinak nem maradt fenn emléke, és *Pusillából* is kevesebbet ismerünk, mint *Posillából*. Az átoktábla alakja a név császárkori, gyakoribb vulgáris latin kiejtését tükrözi: amennyiben a *Pusillából* jött létre, *u-o* tévesztést figyelhetünk meg az első szótagban, a *Pauxilla* alakot pedig a *Claudius-Clodius* típusú *au-o* monoftongizálódás és az *x* egyszerűbbé válása (a mássalhangzó-csoportként viselkedve első tagjának a másodikhoz való hasonulása) változtatta volna *Posillává*.

Φῆστα: A Pannoniában is kedvelt *Festa* a Kajanto-féle naptári nevek egy típusába tartozik (ahova például az *Augustalis*, *Sollemnis*, *Liberalis*)³⁹⁸, a görög átírás megfelel a szabályoknak.

6. sor *Οὐίτᾶλῖ=Eῖς*: A latin *Vitalis* a jókívánságnevek életerőre vonatkozó típusa³⁹⁹, rendkívül gyakori Pannoniában, Sisciában ezen kívül még egyszer fordul elő *tria nomina* részeként. A latin *e-i* tévesztés ragadható meg az utolsó szótagban, illetve akár

³⁹¹ LEUMANN—HOFMANN—SZANTYR 1977, 182.

³⁹² KAJANTO 1965, 22.

³⁹³ Az EDCS 41 személyt ismer ilyen névvel latin nyelvű feliratokról.

³⁹⁴ LEUMANN—HOFMANN—SZANTYR 1977, 15.

³⁹⁵ ADAMS 2004, 55 további irodalommal.

³⁹⁶ KAJANTO 1965, 299. CURBERA—JORDAN 1996, 48.

³⁹⁷ LEUMANN—HOFMANN—SZANTYR 1977, 72.

³⁹⁸ KAJANTO 1965, 62.

³⁹⁹ KAJANTO 1965, 274.

morfológiailag nézve a bizonytalanság okozta inverz változata is lehet az -ēs és -es végű főnevek -is végűvé válásának⁴⁰⁰.

- 7. sor** Ὀπτ{τ}ᾶτα: A latin *Optata* a szülő gyermekvárással kapcsolatos érzéseit kifejező név⁴⁰¹. A mássalhangzó után álló T négy névben fordul elő a táblán (*Festa, Optata, Kallistos, Certa*), az első kivételével a T-t duplán írták. A gemináták általános bizonytalan írásmódja jelenik meg ezekben, itt most inverz változatban. Az egyszerűsítés mögött általában a császárkor végéig nem szoktak valódi nyelvi jelenségeket feltételezni, kivéve néhány pótlónyújtásos és hangsúllyal magyarázható esetet. Hagyományos görög és latin hangsúlyozással nehezen magyarázható a négy alak következtlen írásmódja, de bizonyára valamilyen kiejtési sajátosságra utalnak, nem lehet véletlen e három adat. Leginkább az *Optata* esetében érthető, mivel *-pt-* mássalhangzó-csoport *p* eleme elgyengülhetett és a *t* megnyúlását okozhatta, ez jelenne meg az írásképből. A másik két név hosszú *t*-je szintén (valószínűleg hibás, nem szokásos) kiejtést tükrözhet, ami a *Festánál* is várható lett volna, de írásban mégsem jelölték, e három nevet látva valószínűleg véletlenül írták le helyesen.
- 9. sor** Πρειβᾶτο[ς]: Az írásképe a latin *Privatus* nevet takarja. Főleg Észak-Afrikában volt igen gyakori, de Pannoniában is előfordult. A latin alakhoz képest a görögben három eltérést láthatunk. Az *-us* végződés *-ος*-ra cserélése megfelel a hagyományos átírási szabályoknak. A lejjebb részletesebben tárgyalt görög betűs, de latin szövegű hadrumetumi átoktáblán is az *-us* végű főnevek *-ος* átírása mellett a tulajdonnév *-ος* végződéssel szerepel. A hosszú *i ei* diftongussal történő jelölése a latin feliratokon a Kr.e. II. századtól megfigyelhető, és a kora császárkorig használatban maradt. Főleg archaizáló, valamint hivatalos stílusú feliratokon volt kedvelt megoldás. A görög nyelvű feliratokon, ezzel szemben szintén a Kr. e. II. századtól bukkant fel az *ī* jelölésére az *ei*, a Kr. u. II. századtól azonban már tízszer gyakoribb lesz az *iótánál*⁴⁰². Adams a kérdés eldöntésére, miszerint egy görög betűs táblán latin szavaknál a hosszú *i* helyén álló *ei* archaizálás vagy görög szokás eredménye, a CIL VI kötetét vizsgálta meg. Azt találta, hogy az olyan latin nevek, melyek görög szövegben gyakran *ei*-vel állnak, teljesen latin szövegben kizárólag *i*-vel fordulnak elő. Ebből következőleg erre a *Πρειβᾶτος*-ra is érvényes a végkövetkeztetése: bármilyen latin név görög betűs táblán *ei*-vel a hosszú *i* helyén egy olyan írnok munkája lehet, aki jól ismerte a görög helyesírási szokásokat,

⁴⁰⁰ VÄÄNÄNEN 1966, 84.

⁴⁰¹ KAJANTO 1965, 296.

⁴⁰² ADAMS 2004, 48.

illetve vagy görög volt, vagy kétnyelvű⁴⁰³. Ami az intervokális *v*-t illeti a latinban, zöngés bilabiális réshanggá vált és egybeesett a zárhangját vesztett *b*-vel⁴⁰⁴. Nemcsak magánhangzók között jelentkezett a tévesztés, hanem gyakran szókezdő helyzetben is — átoktáblánkon azonban *Vitalis* neve nem tükrözi ezt a változást.

Εὐτυχᾶς, Ἡρακλᾶς: Végződésük dór dialektusról árulkodik.

10. sor: *Ἀπρείων*: A latin *Aprio* az állatot jelölő nevekből (*Aper*, *Asinus*, *Capella*, *Lupus*) -*io* képzővel képzett cognomen. Kedvelt, gyakori volt ez a képző a görögben meglévő hasonló *-ων* névvégződés miatt⁴⁰⁵. Az *Aprio* különösen Észak-Itáliában, Pannoniában, Moesiában és Dalmatiában fordult elő sokszor⁴⁰⁶. Az *-io* és *-ων* végzésekben az *i* hang rövid. Az *ei* diftongusra ezért nyelvi magyarázatot nem lehet találni, valószínűleg hiperkorrekció okozta tévesztés.

11. sor *Φηλιζ*: Újabb kívánságnév, melynek görög alakja szintén megfelel a hagyományoknak.

12. sor *Κάλλισι(τ)ος*: Gyakori görög név, mely a latin nyelvterületeken is igen kedvelt volt. A duplán írt *T* betű az *Optatánál* is látható tévesztés.

Σῶσις=*Οῖσις*: A görög *o* és *ω* által jelölt hangok a császárkor folyamán egybeestek, a papiruszokon is bőségesen látni egyik betűt a másik helyén⁴⁰⁷, így legvalószínűbben a *Σῶσις* eredetét kell ebben az írásképben látnunk. Curberáék felvetették még, hogy esetleg a *Sosius* család nevének elírását látjuk itt. Elgondolásuk azzal támasztják alá, hogy ez a gentilicium gyakoribb ezen a vidéken, mint a *Sosis/Σῶσις* cognomen: mivel a lejjebb olvasható *Laberist* szintén gentiliciumként is lehet azonosítani, így a *Sosius* sem lógna ki e névsorból. Másrészt ismerünk több olyan feliratot, ahol az eredeti *-ius* végződés helyett csak *-is* áll, pl. *ELVIS* a *Helvius* helyett (ILJug 865).

13. sor *Λαβέρις*: Ezidáig ebben formában hapaxnak tekinthető a név. *Laberius* gentilicium jól ismert volt, Curberáék épp e név miatt gondolták, hogy a *ΣΟΣΙΣ*-ban is hiányozhat az utolsó szótagból egy *V* betű. Az elméletük ellen szól azonban, hogy e két név egymás mellett áll, a többi Dél-Pannoniában előkerült táblán is látható *duo nomináknál* mindig elől a nomen szerepel, utána a cognomen. Véleményem szerint nem kell kihagyott

⁴⁰³ ADAMS 2004, 49.

⁴⁰⁴ HERMAN 2003, 42.

⁴⁰⁵ az *-ων* végződés „nagyobbító” képző volt a görögben, továbbélése a mai napig megvan a spanyolban, és dél-mediterrán nyelvekben. (LEUMANN—HOFMANN—SZANTYR 1977, 263. és 363.)

⁴⁰⁶ KAJANTO 1965, 122.

⁴⁰⁷ ADAMS 2004, 45.

betűket feltételezni bennük, mindkettőt inkább cognomenként azonosíthatjuk, a *Laberis* pedig *-is* végű cognomenné vált, például a *Calpurnius-Calpurnis* mintájára⁴⁰⁸.

$\Delta^{\circ}o=\Omega^{\circ}\rho\upsilon\phi\omicron\rho\omicron\varsigma$: Ismét a kiejtésben már összemosódott *o* és *ω* tévesztés figyelhető meg benne, ahogy a *Σῶσις*-nál is tapasztalhattuk, de inverz formában. Az eredeti a még latin feliratokról is több mint száz előfordulással ismert 'dárdavívő' jelentésű *Δορυφόρος*⁴⁰⁹. Az írásképet előidézhetette a számos *Δωρ*- kezdetű név hasonlósága is.

Κρήσκης: *Crescens* görög alakjában ugyanazt a jelenséget láthatjuk, melyről a latin feliratok is tucatjával tudósítanak, az *ns* nazális elemének gyengülését.

14. sor *Γρᾶτος*: A rendkívül gyakori jókívánságnév, a *Gratus* szabályos átírású alakja.

Κέρτ{τ}α: A *Certa* kettős *t* írásmódját a 7. sorban olvasható *Optatánál* tárgyaltam. Sisciából előkerült egy sírfelirat, melyet egy veterán állított többek között gyermekeinek, *Minucius Grat[--]* és *Cert[--]*-nak (CIL III 3971).

Γρατίολα: Ritka név. Curberáék felvetik, hogy esetleg a sor elején látható *Gratus* gyermekét takarja⁴¹⁰. Noha elképzelhető, hogy a szókezdet hasonlósága miatt valóban kapcsolat áll fenn két név között, a *Gratiola* sokkal inkább a *Gratia* kicsinyített alakja.

A 15. sor máshonnan is ismert mágikus karaktereket tartalmaz⁴¹¹, melyek az átoktáblák nyelvészeti vizsgálatához annyiban szolgáltatnak adatot, hogy egyértelműsítik számunkra a szöveg célját, lejegyzőjét azonban továbbra sem fedik fel, mert egy laikus is lemásolhatta őket különböző forgalomban lévő mágikus tárgyakról, varázslókönyv nélkül.

ÉRTELMEZÉS

Nem egyszerű feladat a görög nyelvű névsorban latin nyelvi jelenségeket utolérni. Viszont amit biztosan meg tudunk állapítani, hogy Sisciában közvetlenül egymás mellett, egymással szoros kapcsolatban élt egy romanizált réteg és egy görög származását még őrző réteg, akik ellen közösen valaki egy görög betűs átoktáblát készít(tet)ett. Az e vegyes csoport által beszélt nyelvről semmi közelebb információt nem lehet kideríteni, nem tudhatjuk, milyen nyelven kommunikáltak, ugyanakkor azt sem tudjuk, miért éppen görögül írták meg az ólomlapot.

⁴⁰⁸ EDCS-64000126=Spigolature-08, p.411. Az *-ius* végű nevek „hellenizált formája” gyakran *-is/ις* végű lesz.

⁴⁰⁹ EDCS alapján.

⁴¹⁰ CURBERA—JORDAN 1996, 48.

⁴¹¹ A kharaktéerekről l. NÉMETH 2013b, 745-746.

Mind a latin, mind a görög nevek a legnépszerűbbek közül valók. A latin nevek ugyanannyira takarhattak többgenerációs latin beszélőt, mint romanizálódott helyi őslakost vagy messziről betelepült idegent. A görög nevek sem árulnak el ennél többet, az egyedüli jellegzetes elem a két névnél is felbukkanó dór dialektust feltételező *-ας* végződés. A névadás ugyan az esetek legnagyobb részében a szülő részéről történt, de szolgál esetében elképzelhető, hogy a tulajdonos utasítására más nevet kapott. A görög cognomen gyakran rejt kétnyelvűséget. Adams példája alapján latin sírfeliratokon latin alakú nomen mellett nem egyszer lehet látni görögül ragozott cognoment, mely véleménye szerint a kétnyelvűség bizonyítéka.⁴¹²

Az átoktáblákat vagy magánemberek készítették maguknak vagy hivatásosok szolgáltatásait vették igénybe. A hivatásos szó alatt két személyt is érthetünk. A formakönyvek használatára utaló tábláknál minden bizonnyal egy mágus volt az átok megszövegezője, de hogy a lejegyzést ki végezte, azt nem lehet megállapítani, csak feltételezhetjük, hogy a nagy titkok tudói általában maguk végezték munkájuk minden lépését, nem adták ki piaci bérírnokoknak⁴¹³. Főleg olyan esetekben, amikor maga a készülő átoktábla is a rítus része volt, nem pedig a pusztán dokumentációja. Továbbá arról sem szabad megfeledkezni, hogy ez egy titkos és tiltott eljárás volt más emberek akaratának befolyásolására. Annál inkább elképzelhető a bérelt írnok szerepe olyan átoktábláknál, melyek nem ennyire explicitek, hanem csak egy névsort tartalmaznak, mint például a sisciai táblánk. Végül írástudó magánemberek is elkészíthették ezeket személyesen, kikből városi környezetben sokkal többet feltételezhetünk, mint vidéken.

ADAMS 2004, 44-45 egy hadrumentumi latin nyelvű, de görög betűs átoktábla (dfx 11.2.1/8⁴¹⁴) írnokáról megállapítja, hogy nemcsak a görög írást ismerhette, hanem a latint is. Ugyanis a szöveg nem használ *η*-t, minden olyan esetben, amikor a latinban *E*-t írtak

⁴¹² ADAMS 2004, 52.

⁴¹³ POSTER 2002 tanulmánya 13 csoportba sorolja az írással foglalkozókat, írásból élöket. Az általam említettek az ő kategóriájában az 'szabadúszó írnok' *street (freelance) scribes* elnevezést kapták, melyek leírását az alábbiakban adja meg: *Even smaller Egyptian villages would have individuals who sat in the marketplace, writing letters and other documents for hire. There was tremendous variability in the tasks, roles, and talents of these individuals. Some were probably literate individuals (schoolteachers, retired soldiers, etc.) who supplemented their income with occasional writing jobs. Others had some scribal training (usually in penmanship as well as composition), and may have relied on literacy work for their livelihoods (numerous records of short-term government contracts for scribal labor imply the availability of regular remuneration). Since scribes normally wrote petitions and other legally authoritative documents for illiterate and uncertain writers, we can assume freelance scribes with training extending to legal letter formulae (the equivalent of the medieval ars notariae).* JORDAN 1985b és 2000 egy athéni kútlelet kapcsán arra a megállapításra jutott, hogy átoktáblákat hivatásos írnokok is írhattak.

⁴¹⁴ A. Kropp epigráfiai javításai a dfx-közlésben Adamsétől eltérő szemléletet tükröznek.

volna, a görögbe *epsilon* került. Ugyanez figyelhető meg az omegánál is, egyszer sem fordul elő, hanem amikor a latinban O-t írtak volna, a görögben omikront választottak.

A sisciai táblán ezzel szemben azt találjuk, hogy a latin szavak átírásánál mindig megkülönböztetik a rövid és hosszú magánhangzókat. Ez még nem jelenti feltétlenül azt, hogy az írnokunk nem tudott latinul írni. Sőt véleményem szerint a mindkét írást jobban ismerte, mint a hadrumetumi átoktábla lejegyzője. A hadrumetumi az általa elkövetett íráshibákból ítélve közepesen jó helyesírású, korabeli, vulgáris latint beszélő személy lehetett. Első írásaként a latin lehet megjelölni, de a hagyományos átírási szabályokat nem követte, valószínűleg előtte volt egy sorvezető (vagy csak kikövetkeztette) ehhez hasonlóan: latin *A* → görög *A*, latin *E* → görög *E* (és nincs megadva az *H*), latin *C* → görög *K* (az eredeti latin *q* valószínűleg csak *C*-ként jelent volna meg a latinban, mert a görögben *K*), latin *V* → görög *ov*. A sisciai írnok ezzel szemben minden görög betűt ismer, a latin szavak átírásakor megkülönbözteti a különböző hosszúságú hangokat, ugyanakkor néhány helyen a vulgáris latint tükröző latin íráskép görög megfelelője került a táblára. Ezenkívül igyekszik tartani magát a hagyományos latin-görög átírási szabályokhoz.

Valamilyen oka volt annak, hogy noha mindkét írást ismerte, mégis a görögöt választotta.

Adams – a sírfeliratok kapcsán – a latin írás ismeretének hiányát nevezi meg, amennyiben egy latin szöveg görög betűkkel született meg: vagy az elhunyt, vagy sírfelirat megrendelője, vagy az a közösség, aki számára készült, vagy a sírkövesnek nem volt biztos a latin írástudása. Amikor azonban a szövegből mindkét írás ismeret felsejlik, akkor a megrendelő speciális kívánsága áll a felcserélt írásforma mögött. Hogy ez az átoktáblánk esetében összefügg-e azzal az általános állítással⁴¹⁵, hogy a mágia nyelve Pannoniában a görög, nem megállapítható. Véleményem szerint a megrendelői kör kívánsága volt a görög írás: az írnok láthatóan ismerte a latin írást is, az átoktábla nevei alapján nem diktálás után jegyzetelt, hanem tisztában volt az adott szó korabeli elterjedt latin írásképével. A másik, Sisciában talált átoktábla latin nyelvű, készítője gyakorlott írástudó volt, ismerte és magabiztosan használta a kurzív betűket, bár írni tanulás közben a helyesírásra (vagyis az íráshagyományok követésére) nem helyezett nagy figyelmet, így azt a táblát tömérdek hibával hagyta hátra.

⁴¹⁵ FEHÉR 2006, 209-210 tanulmányában az állítás úgy hangzik el, hogy a mágikusnak tekinthető feliratok, melyek többsége az általában pár szóból álló „mágikus kifejezésekkel” tűzdelt gemmakarcolat, görög karaktereket (betűket) használ. NÉMETH 2012 következtetése, szintén csak a pusztán számok összeazonosításával (a pannoniái 6000 latin feliratból 10 db mágikus jellegű, míg a 209 görögből 37 mágikus), hogy a mágia nyelve Pannoniában inkább a görög. Hozzáteszi, ez a többnyire importnak tekinthető mágikus tárgyak tekintetében igaz, de nem lehet következtetni belőle a helyben működő varázslóműhelyek nyelvére.

Elképzelhető, hogy a görög tábla azért ezen a betűkészleten született meg, mert a görög írásnak nagyobb mágikus erőt tulajdonítottak, de céljuktól az sem téríthette el őket, ha nem ismerte a mágus vagy az írónka a „misztikus írást”, látható, ugyanezen a településen latinul is fenntartások nélkül lejegyezheték az alvilági erőknek szánt üzenetet.

A savariai görög nyelvű átoktábla

LELŐHELY: 1975-ben Savaria keleti temetőjében került elő, bolygatott sírok közötti feltöltésből⁴¹⁶.

KELTEZÉS: A CIGP³ 50 a III. századra keltezi.

KÜLSŐ JELLEGZETESSÉGEK: 8,1 x 3,8 cm méretű ólomlap egyik oldalán található a görög nyelvű felirat. A sorok széltől szélíg tartanak, követik a tábla alakját. Az ólomlap ép, csak a jobb szélén látszik egy apró sérülés, de a felirat nem hiányos. Az írás végig jól kivehető, noha közlője, Gáspár D. szerint az 5. és 6. a felületi egyenetlenségek miatt nehezen olvasható.

PALEOGRÁFIA: Már publikálója is megjegyezte, hogy az írása gyakorlott kézre utal. A szigmákat C-vel, a ksziket Z-vel jelöli.

EGYÉB JELLEGZETESSÉGEK: A görög nyelvű átoktábla latin nevű személyeket említ.

PUBLIKÁCIÓK:

CIGP³ 50 = CIGP¹ 40;

GÁSPÁR 1990;

Bulletin Épigraphique, in: revue des Etudes Grecques 1991 No. 144;

SEG 40, 1990, 919;

Fitz, Religions and cults in Pannonia, 115 No. 239;

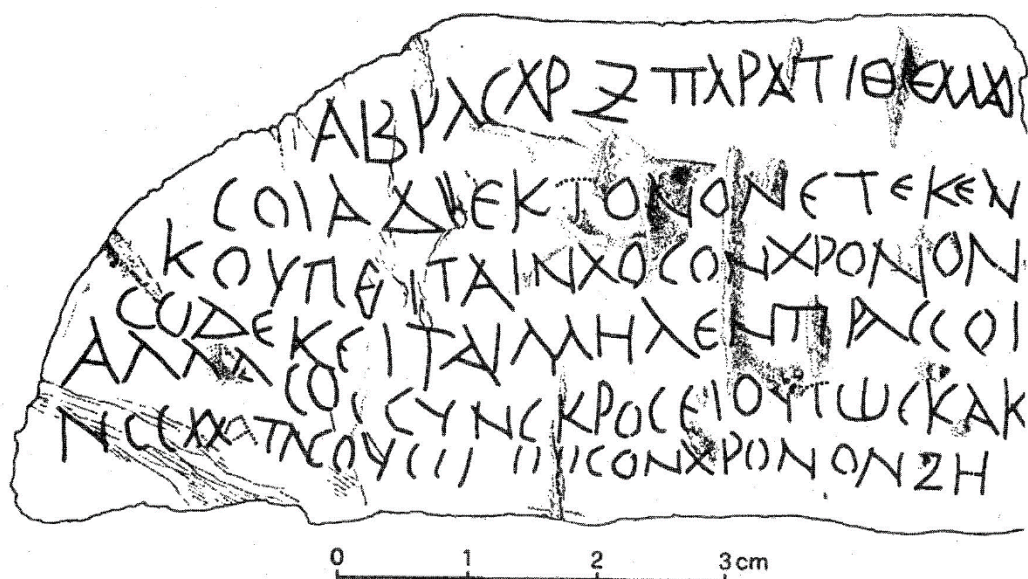
Brashear 1995, 3630;

GÁSPÁR 2000-2001; E

DH035568;

FEHÉR 2007, 555 G23.

BARTA 2013.

A savariai átoktábla rajza (Gáspár 2000–2001, 65.)

⁴¹⁶ GÁSPÁR 1990, 13 hibásan 1986-ként jelöli meg a megtalálás évét.

BETŰHŰ ÁTÍRÁS

1 ΑΒΡΑΣΑΡΕΠΙΠΑΡΑΤΙΘΕΜΑΙ
 2 ΣΟΙΑΔΙΕΚΤΟΝΟΝΕΤΕΚΕΝ
 3 ΚΟΥΠΕΙΤΑΙΝΑΟΣΟΝΧΡΟΝΟΝ
 4 ΩΔΕΚΕΙΤΑΙΜΗΔΕΝΠΡΑΣΣΟΙ
 5 ΑΛΛΑΩΣΣΥΝΕΚΡΟΣΕΙΟΥΤΩΣΚΑΚΙ
 6 ΝΟΣΜΕΤΑΣΟΥΕΙΣΟΠΟΣΟΝΧΡΟΝΟΝΖΗ.

EPIGRÁFIAI SZÖVEGKÖZLÉS

*Άβρασά{ρ}ξ, παρατίθεμαι
 σοι Άδιεκτον, ὄν ἔτεκεν
 Κουπειτα, ἵνα ὅσον χρόνον
 ᾧδε κείται, μηδὲν πρᾶσσοι.
 Ἄλλὰ ὡς σὺ νεκρὸς εἶ, οὕτως κάκ<ε>ῖ-
 νος μετὰ σοῦ, εἰς ὅποσον χρόνον ζῆ.*

NORMALIZÁLT SZÖVEGKÖZLÉS

*Άβρασάξ, παρατίθεμαι σοι Άδιεκτον, ὄν ἔτεκεν Κουπειτα, ἵνα ὅσον χρόνον ᾧδε κείται, μηδὲν πρᾶσσοι.
 Ἄλλὰ ὡς σὺ νεκρὸς εἶ, οὕτως κάκεῖνος μετὰ σοῦ, εἰς ὅποσον χρόνον ζῆ.*

FORDÍTÁS

*Abrasax, átadom neked Adiektost (Adiectust), Kupeita fiát (Cupita), hogy ameddig (a tábla) itt fekszik, ne tehessen semmit.
 Hanem amint te halott vagy, úgy ő is legyen veled, ameddig él.*

KOMMENTÁR

1. sor *Άβρασά{ρ}ξ*: a tartósságot megtestesítő démon⁴¹⁷. Mivel a szöveg a megátkozottra is örök időnkig kér átkot, érthető, hogy ő a megszólított alvilági erő. A felesleges *rhó* a *kszi* előtt egyrészt lehet elírás, mivel misztikus nevek különböző formákban hagyományozódhattak⁴¹⁸. Az alakra hatással lehetett különösen síri kontextusban a *σάρξ* 'hús' szó is, a temetőben egy nemrég fiatalon elhunyt személy esetében külön erőt adhat a szónak. Gáspár D. ezt a gondolatot továbbfolytatva egy párhuzamos hely alapján felveti, hogy akár áletimologikus „szójátékot” is rejthettek el benne: *Άβρα* *σάρξ* „bájos hús”-ként megszólítva a halottat, aki mellé a táblát helyezték⁴¹⁹.

παρατίθεμαι: a görög átokszövegek kevésbé gyakori terminusa, főleg Cipruson használták előszeretettel⁴²⁰, melynek a latinban az ennél gyakoribb *trado*, *commendo* szokott

⁴¹⁷ GRAF 2009, 104. A párizsi Bibliothèque Nationale mágikus kézikönyvében olvasható „csodálatos szerelmi varázslat” előírása például épp *Abrasaxot* hívja segítségül, a varázslónak hozzá kell fordulnia, hogy az átoktábla valóban szoroson hozzá legyen kötve a megátkozandó nőt jelölő szobrocskához. *Abrasax* nevének számértéke épp 365, a madzagra is 365 csomót kell kötni, ezzel is tartósságot akarják fokozni. A papirusz szavai szerint: *Άβρασάξ, κατάσχες* „*Abrasax*, tartsd erősen!” (PGM IV, 933)

⁴¹⁸ *Abrasax* neve is számos formában ismert. Mivel etimológiáját a mai napig sem sikerült minden kétséget kizáróan kideríteni, normatív formáját sem lehet megadni.

⁴¹⁹ Jóval kézenfekvőbb lenne ugyanakkor latinul beszélő környezetben, amire a nevek és a lelőhely is utal, nyelvi magyarázatot keresni az *r* megjelenésére. Az *x* mint mássalhangzó-csoport a császárkorban egyszerűsödésen mehetett keresztül, a [*k*] hang asszimilálódott az utána álló [*s*] -hez. Ugyanakkor az *-rs-* csoportot is érinthette az egyszerűsödés, vagyis hiperkorrekten módon oda is *r*-t írtak, ahol az sosem volt. Az *kszi* pedig régi helyesírási berögződés folytán jelent meg ismét. Röviden összefoglalva: [*abrasaks*] > [*abrasass*] > [*abrasars*] > *ABRASARX* = *ΑΒΡΑΣΑΡΞ*. A felvetés egyetlen ellenérvét az jelenti, hogy a vulgáris latin tendenciákra tekintettel elméletben lehetséges lenne ez a változás, de analógiát mindeddig nem ismerünk rá (l. LLDB).

⁴²⁰ AUDOLLENT 1904, 474.

- megfelelni. A britanniai táblák sajátossága, főleg ott jelenik meg a jóvátételért való könyörgésekben (*prayer for justice*) a megátkozott efajta átadása az istennek
- 2. sor** *Ἀδιεκτον*: a latin *Adiectus* görög átírata, mely megfelel a hagyományos átírási szabályoknak. Pannoniában még Carnuntumból került elő négy felirat ezzel a névvel.
- ὄν ἔτεκεν*: a latin szövegekben a *quem peperit* <anya neve> kifejezéssel fordítják a szerkezet, mindig ugyanazzal a szórenddel. F. Graf egyértelműen a mágikus inverzióknak tulajdonítja az anyaági azonosítást az átoktáblákon⁴²¹.
- 3. sor** *Κουπειτα*: Gáspár D. *Cupida* néven adja meg a latin változatát, ami ugyan nem teljesen elképzelhetetlen, de jóval valószínűbb a *Cupita* alak. Egyrészt a két név jelentése között nagy különbség van, a *Cupita* 'vágyott ti. gyermek' sokkal inkább megfelel az általános császárkori névadásnak, de azoknak a neveknek mindenképp, melyekkel korábban a pannoniai átoktáblákon találkoztunk. Kajantónál ez a név a „szülő gyermekvárással kapcsolatos érzéseit kifejező” kategóriába esik⁴²², olyanokkal együtt mint a *Rogata* vagy a sisciai görögről ismert *Optata*. A *Cupida* is létező név 'vágyakozó, önző' jelentésével már közel sem olyan gyakori⁴²³, mint a *Cupita*. Ehhez az értelmezéshez a vulgáris latinban nagyon ritka intervokális zárhang gyengülésének inverzét kellene feltételeznünk. Másrészt az *ei* diftongust latin szavak átírásában hosszú *ī*-re szokás használni, mely megtalálható a *Cupītā*ban, a *Cupida* *i*-je viszont rövid. Az a tény, hogy a táblán ezen kívül összesen egy biztos és egy bizonytalan nyelvi eredetű tévesztést láthatunk, még valószínűtlenebbé teszi a *Cupida* eredetét.
- 5. sor** *Ἀλλὰ ὡς σὸν νεκρὸς εἶ*: az átok ezen a ponton a rítus lebonyolításának a helyén, egy sírnál, az ott eltemetett személyhez, *nekydaimón*jához fordul, őt jelöli a *νεκρός* szó.⁴²⁴ A latin nyelvű átoktáblák gyakori hasonlatformuláját látjuk itt is: *quomodo ... sic et*. A mágus a *nekydaimón*hoz, az idő előtt elhunyt személy nyughatatlan szelleméhez akarja hasonlatossá tenni *Adiectust*. *Quomodo pedes habes ligatos, sic et eius Salbi ligate pedes...* „Ahogyan a ti lábatok meg van kötve, úgy ennek a Salbusnak is kössétek meg a lábát” (dfx 11.1.1/37) *Ita uti arbor siccabit se in sancto, sic et illi siccet fama, fides, fortuna, facultas*. „Ahogy a fa elszárad a szentélyben, úgy száradjon el az ő hírneve,

⁴²¹ GRAF 2009, 93-94. Sokáig tartotta magát az a nézet, hogy ez esetleg egy ősi matriarchátus lenyomata lenne, vagy esetleg a *pater semper incertus* elve érvényesülne az anya megnevezésében. Sőt egyiptomi hagyományok átvételét is látták benne. A Kropp gyűjteményében dfx 1.1.1/1 átoktábla megfogalmazása azonban egyértelműsíti a helyzetet: *qui est filius Sallustiae Veneriae sive Venerosiae*. A szöveg még úgy is az anyán keresztül azonosítja, hogy nem tudja biztosan a nevét.

⁴²² KAJANTO 1965, 296

⁴²³ Az EDCS összesen tíz biztos előfordulást hoz *Cupidus/Cupida* névre.

⁴²⁴ A szöveg két „te”-je nem lehet ugyanaz, mert *Abrasax* nem egy halott, hanem egy isten. *Nekydaimónokról* I. NÉMETH 2009.

hitele, helyzete, hatalma (dfx 5.1.5/12) A főmondati rész hiányos, ez adja a mondat értelmezésének nehézségét. A *similia similibus* hasonlatokban meg szokták ismételni a motívumot, a kulcsszót, melynek tekintetében el szeretnék érni a hasonlóságot. Ez itt meglepő módon hiányzik, csak az „ő is veled” szerepel. Állítmányként a párhuzamok alapján egy felszólító igelakot kell várnunk, legnagyobb valószínűség szerint a *νεκρὸς εἰμί-ét*⁴²⁵: *Quomodo mortuus, qui istic sepultus est nec loqui nec sermonare potest, sic Rhodine apud M. Licinium Faustum mortua sit, nec loqui nec sermonare possit. Ita uti mortuus nec ad deos nec ad homines acceptus est, sic Rhodine apud M. Licinium accepta sit et tantum valeat, quantum ille mortuus, qui istic sepultus est.* „Ahogyan a halott, aki itt van eltemetve, sem beszélni, sem fecsegni nem tud, úgy Rhodine legyen M. Licinius Faustus számára halott, és se beszélni, se fecsegni ne tudjon. Ahogyan ennek a halottnak nincs helye sem az istenek, sem az emberek között, úgy (ne) legyen helye Rhodinénak M. Liciniusnál, és annyit érjen, amennyit ez a halott, aki itt van eltemetve” (dfx1.4.4/3) Ez az átok hasonló gondolat mentén született: a halott egy *nekydaimón*, aki nem jutott el az túlvilági istenek közé, de már nincs az emberek között sem. Rhodine is váljon ilyenné, bolyongjon nyugalmat nem nyerve, miközben nem tud beszélni, az átkozó megköti azt a tulajdonságát, amivel neki ártana. Nem kéri közvetlenül a halálát, csak azt, hogy a férfi számára szűnjön meg létezni, és ne fecsegjen tovább neki. Ugyanígy kéri a savariai táblán *Adiectus* „halálát”, legyen olyan, mint egy halott, amíg él, vagyis bolyongó szellemként önállóan semmit se tudjon tenni (*μηδὲν πράσσοι*).

κάκ<ε>ἴνοϋς: a császárkori papiruszok számos esetben felcserélik az *ei* diftongust és az *i*-vel jelölt rövid és hosszú *i*-t. Mindez annak a jele, hogy a klasszikus görög *ei* diftongus ekkoriban egybeesett az egyszerű *i*-vel⁴²⁶.

ÉRTELMEZÉS

A táblácskán egy görög nyelvű szöveg olvasható, hátlapja üres. Gyakorlott kezű, tanult írástudó róhatta fel a sorokat. Noha latin személyneveket említ a szöveg (*Adiectos* = *Adiectus*, *Kupeita* = *Cupita*), mégis görög nyelven, görög betűkkel írták. Az a közösség, ahonnan az átok megrendelése érkezett, valószínűleg, a varázsló környezete azonban mindenképp, a település görög nyelvű rétegéhez tartozhatott.

⁴²⁵ Azonban nem kötelező elem a szó szerinti hasonlítás, vö. *Quomodo huic gallo linguam vivo extorsi et defixi, sic inimicorum meorum linguae adversus me obmutescant.* „Ahogyan ennek a kakasnak, míg élt, kicsavartam a nyelvét, és átokkal sújtva átszúrtam, úgy ellenségeim nyelve is némuljon ellenem. dfx 11.1.1/8

⁴²⁶ ADAMS 2013, 48.

Gáspár D. szerint a tábla történeti szerepét nehéz meghatározni, számára idegenként hatott a tábla a romanizált Pannoniában, noha már régóta ismert volt, hogy itt is a lehet görögökkel és kultúrájukkal számolni. Való igaz, Pannonia magyarországi területén ez a tábla került elsőként napvilágra. Mivel önmagában tekintve félrevezető következtetéseket lehetett volna levonni, mélyebb vizsgálatba nem bocsátkozott a publikálója.

A tábla hangtanilag és morfológiailag szinte tökéletes, az írás is jól olvasható. A latin nevek átírása követi a hagyományokat. Egyetlen problémát a mondattan jelenti. Ebben a formában nagyon sűrű a szerkesztés, a mágus feltételezhetően egy formulakönyv elemeit másolta össze.

Gáspár Dorottya értelmezése véleményem szerint egy apró ponton módosításra szorul, illetve a mondat lényegét másban kell keresni. Az ő fordításában a szöveg utolsó egysége így hangzik: „... hanem amint te halott vagy, úgy ő is veled éljen egész időn át”. Ehhez egy megjegyzést fűz hozzá: „halott nekydaimónnal élni annyit jelent, mint halottnak lenni”.⁴²⁷ Ezzel szemben, ha a *εἰς ὅσον χρόνον ζῆ*-t valódi időhatározói mellékmondatnak tekintjük („ameddig csak él”), akkor a mondat arra utalna, hogy *Adiectus* legyen együtt a *nekydaimónnal*, ameddig él (elliptikusan, ige nélkül a főmondatban, ahogy az megengedett az efféle hasonlatokban), vagyis egyrészt örökös kísértésben élje az életét, egy olyan szellem mellett, aki fölött az átkozó uralkodik, bármilyen utasítást adhat neki, másrészt nyughatatlan lélekként bolyongjon. A papiruszok tanúsága szerint *nekydaimón* szolgálatait szerelmi mágiában és kocsiversenyeken szokták igénybe venni⁴²⁸. Ezen a táblán nem derül ki átok oka, pusztán annyit tudunk, hogy egy általános megkötést kér: *Adiectus* semmit ne tudjon tenni. Ez talán kiegészíthető azzal a gondolattal, hogy saját akaratából ne tudjon semmit tenni, mindent a *nekydaimón* érjen el nála, közvetlenül ő irányítsa, de természetesen az utasítások a mágustól érkeznek. Mindezek alapján valószínűleg a tábla nem egy halált kérő átokszöveg, ahogy Gáspár D. feltételezte, hanem egy megkötés volt. Párhuzamként álljon itt a feljebb említett párizsi papirusz egy részlete, mely átfedéseket mutat a savariai táblával.

„Most pedig könyörgök hozzád, boldog, halhatatlan, a világ ura! Ha alászállsz a föld mélyére, a halottak hazájába, küldd el XY-hoz az éjféle órákban ezt a démont, akinek a testéből ezeket a maradványokat a kezemben tartom, éjszaka, jöjjön a parancsodra, a

⁴²⁷ GÁSPÁR 2000–2001, 65.

⁴²⁸ NÉMETH 2009, 57.

kényszernek engedve, hogy mindent megtegyen nekem, amit csak a szívemben kívánok.⁴²⁹” (PGM IV, 445-451.)

A papiruszi „világ urának” *Abrasax* felel meg a táblán. A „démon” a megszólított hulla, ő megy „XY-hoz”, nálunk *Adiectushoz*, aki kényszernek kell hogy engedjen, nem tud saját akaratából cselekedni, ahogy *Adiectus* sem cselekedhet.

⁴²⁹ Németh Gy. fordítása, NÉMETH 2009, 56.

IV. A pannoniai átoktáblák jellegzetességei, értékelésük

1. A táblák külső, fizikai jellegzetességei

A lelőhely

A pannoniai átoktáblák, csakúgy mint a mindeddig napvilágra került 1600 átoktábla többsége, városi környezetben került elő. Ennek alapvetően társadalmi okai vannak. Egyrészt ha anyagi oldalról tekintjük, fizetőképes kereslet kellett a mágusnak. Már Platon is így mutatja be őket: „Bűvészek és jósök járulnak a *gazdag* ajtajához...” (*Áll.* II,364b)⁴³⁰ Másrészt átoktábla akkor készült, ha annak adottak voltak a feltételei, vagy a megrendelő vagy a készítő részéről fennállt annak az igénye, hogy írott formában is „szentesítsék” átkukat, illetve eleve olyan rítust válasszanak. Falusi, kevésbé városiasodott környezetben ez kevésbé várható el. Ezenkívül a romanizáció bizonyos fokára is szüksége volt. Mivel a szokás egyértelműen a rómaiakhoz kötődik Pannoniában, olyan településeken kerültek elő ilyen táblák, melyekben sok telepessel, idegen provinciákból érkezett romanizált csoportokkal lehetett számolni.

Az alapanyag

A pannoniai átoktáblák alapanyaga ólom vagy ólomötvözet⁴³¹. A mágikus papiruszokból tudjuk, hogy ez előírás lehetett a hieratikus papiruszok mellett⁴³². Ettől függetlenül több más anyag is szóba jöhetett, például görög nyelvű átokszövegek maradtak fenn osztrakonokon⁴³³. A rítus során nemcsak fémlemezre írhattak, karcolhattak jeleket, hanem szerves anyagokra is, mint az például a többször említett philtrotadesmosban is olvasható⁴³⁴. F. Graf és A. Kropp is amellett érvel⁴³⁵, hogy a praktikum vezetett az ólom elterjedéséhez. Könnyen hozzáférhető anyag volt⁴³⁶, minden háztartásban előfordult, ipari melléktermékként is be tudták szerezni, és számos egyéb felhasználási területe volt a

⁴³⁰ ford. Jánosy I. *ἀγύρται δὲ καὶ μάντις ἐπὶ πλουσίων θύρας ἰόντες*

⁴³¹ A. Kropp korpuszában vizsgált 537 darabból összesen 10 készült más anyagból. KROPP 2008, 80.

⁴³² *καὶ λαβῶν πλάτυμμα μολυβοῦν γράψον* „Végy egy ólomlemezt és írd rá” (PGM IV, 329) *λαβῶν χάρτην ἱερατικὸν μολυβοῦν πέταλον* „Végy egy hieratikus papiruszt vagy egy ólomlemezt...” (PGM V, 305)

⁴³³ PGM II, 233-235

⁴³⁴ I. SANCHEZ NATALÍAS 2011b tanulmányát az átoktáblák anyagairól, az ólomról és egyéb kivételes tárgyakról

⁴³⁵ KROPP 2008, 81. GRAF 2009,

⁴³⁶ *λαβῶν μόλιβον ἀπὸ ψυχροφόρου σωλῆνος ποιήσον λάμναν* ”Végy ólmot egy vízvezetékéből és készíts belőle táblát” (PGM VII, 397)

mindennapokban. Mindemellett könnyen tudtak rá írni, könnyen lehetett rajta mágikus eljárásokat véghezvinni. Valószínűleg ezek után kezdték jellemzőit a mágia szolgálatába állítani és kihangsúlyozni a rítus során, ahogy ezt számos táblán is olvashatjuk: legyen a megátkozott olyan, hideg, nehéz, haszontalan, értéktelen, mint az ólom. A pannoniai anyagban a carnuntumi táblán olvasható egy *similia similibus* hasonlat, mely azt hangsúlyozza, hogy amint az egyértelmű, hogy az ólom súlyos tárgy, úgy legyen az is egyértelmű, hogy haragvó istenekkel fog Eudemus találkozni.

Az átkozási rítus

A mágus által végrehajtandó rítusok egyes elemeiről a mágikus papiruszok és az irodalmi források is beszámolnak. Nem utolsósorban pedig maguk a táblák is nyilatkoznak erről. Olyan helyen kellett őket az alvilági erők felé eljuttatni, ami nem könnyen volt felfedezhető, illetve ahol közvetítőket feltételezhettek, így temetőekben az idő előtt (Aquincumban talán, mindenesetre a temetőben), vagy erőszakosan elhunytak sírjainál (Carnuntum, ahol az amphitheatrum a haláluk helye volt) vagy vizeknél, forrásoknál folyóknál (Siscia, talán nemzeti múzeumbeli darab), esetleg egy szentélykörzetben (savariai latin)⁴³⁷. Az erőszakosan, korán meghaltak szellemei addig nem nyugodnak, míg el nem érik azt az időpontot, amikor a sors azt nekik eredetileg kiszabta⁴³⁸. Ezért megfelelő sírokban elhelyezni a táblákat. A vizeken keresztül más isteneket lehetett elérni, főleg kelta környezetben lehetett erre számítani, amint azt a sisciai kapcsán megismerhettük⁴³⁹, de ugyanúgy Róma városából is ismerünk egy nagy leletegyüttest egy kútból⁴⁴⁰. Minthogy a táblák nem csupán az üzenet, az átok szöveghordozói, egyfajta emlékeztetők, hanem gyakran a rítus részei, így számos esetben lehet a különböző mágikus eljárásokat megfigyelni rajtuk. A sisciai átoktáblát a külső oldalán lévő szöveg folytán, mely vehető a címzésnek is, egyértelműen levélként kezelték. Az emonai fordított írása azonban a *similia similibus* eljárás alapelemévé teszi a táblát. Annak szövege ugyanis úgy van elfordítva, ahogyan a megátkozott nőket is szeretnék elfordítani, távol tartani a férfiaktól (esetleg meg is ölni őket). Az aquincumi tábla pedig még tovább megy, a jól ismert fordulatot tovább csavarja, nem az írásképet módosítja, hanem az íróeszközt – ami hegyessége folytán eleve

⁴³⁷ vö. PGM VII, 450-451: Ἐὰν δὲ κατορυκτικὸν ποιῆς, εἰς ποταμὸν ἢ γῆν ἢ θάλασσαν ἢ ῥοῶν ἢ θήκην ἢ εἰς φρέαρ... „Ha folyóba, föld alá, tengerbe, vízvezetékbe, sírba kútba elhelyezendőt (ti. táblát) készítesz ...”

⁴³⁸ NÉMETH 2012, 76.

⁴³⁹ MARCO SIMÓN 2008b, 173

⁴⁴⁰ PIRANOMONTE 2005.

fegyvernek minősülhetett. További hatásfokozó erőt tulajdoníthatunk az átoktáblák átszúrásának (pl. a poetoviói), melyek egyrészt *similia similibus* révén utalnak a kíntásra és arra, hogy a célzott személy felett hatalma van a mágusnak, illetve el akarja érní, hogy hatalma legyen. A poetoviói átok publikálója megállapítja, hogy ma már nincs meg az a tárgy, amire a táblácskát rögzítették. Valószínűleg azért nem került elő, mert nem is létezett. A mágusnak és megrendelőjének nem célja, hogy kiderüljön, mit csináltak. Ez egy titkos eljárás volt, kifüggesztés pedig általában arra szolgál, hogy azt az adott tárgyat, szöveget a nyilvánosság is megismerje. Az átszúrás lényege a kíntás és befolyásolás volt, nem a kifüggesztés.⁴⁴¹ Az emonai darabon égésnyomokat fedezett fel a publikálója. A tűz szerepe sem újdonság, még irodalmi forrásaink is vannak bőven használatukra⁴⁴², vagyis mindenképpen a rítus egyik alapeleme lehetett. Az aquincumi tábla közvetlen lelőhelye körül is találtak égésnyomokat, a táblán nem, ezért azt inkább a halott temetésével hozhatjuk összefüggésbe. A táblák feltekerése, felhajtása egyrészt csökkenti a méretét, vagyis kevésbé lesz feltűnő ott, ahol elhelyezték, másrészt a szöveget, az átkot bezárja, elzárja az avatatlan szemek elől. A rítus elvégzésének helyére nem találunk utalást a pannonia anyagban, egyedül a savariai görög tábla szólítja meg a *nekydaimónt*, minden bizonnyal a temetőben. A papiruszokban sincs erre egyértelmű utalás, de a PGM V,331 helye alapján feltételezhetően már csak a kész átokkal mentek a földbe süllyesztés helyére.

A kísérőleleteknek is nagy szerepe van. Ezekről azonban nem sok információnk van, kevés tábla került elő jól dokumentált körülmények között. Így csak azt tudjuk, hogy az aquincumi, a savariai latin és poetoviói tábla mellett került elő más lelet is. Ezek közül egyelőre csak a tűket tudjuk jó eséllyel a rítushoz kötni. Az aquincumin biztosan tudjuk, hogy volt funkciója, a savariai kapcsán pedig csak feltételezhetjük, mert töröten került elő. Az aquincumi átok szövege nem derült volna ki, ha nem kerül elő az íróeszköz.

Az írásforma

Az átoktáblák mint régészeti lelettípus az epigráfiai kisleletek közé tartoznak. Értelmezésük azonban nemcsak epigráfust kíván, hanem filológust is, hiszen láthattuk, ugyan formulákból építkeznek, de önálló megoldásaik is vannak, melyek vizsgálata inkább a filológia módszerei közé tartozik. A szövegek teljes körű értelmezéséhez azonban

⁴⁴¹ KROPP 2008, 91.

⁴⁴² Verg, *VIII. ecl.*; vagy a cyreneiek esküje. Itt ugyan viaszt égettek, de másra is használták.

mindenekelőtt olykor komoly paleográfiai ismeretekre van szükség⁴⁴³. A papiruszokban nem találunk külön előírást a betűformákra, ezt nem szabályozták, mindez az átoktábláknál is közvetlenül tapasztalható. A puha fémlapra egy nagyon hegyes *stilusszal* vésték fel a szöveget. Az írásformából látszik, hogy ez többnyire nem okozott gondot, erős, határozott vonásokat alkalmaztak. Alapvetően két írástípust lehet a táblákon elkülöníteni, a kapitálist és a régebbi római kurzívet⁴⁴⁴. Ezek azonban mindig együtt jelennek meg, a szöveg lejegyzője keverte őket. Nem valószínű, hogy tudatosan, sokkal inkább a praktikum és a megszokás vezethette. Az egyes betűk formái többnyire megegyeznek az adott táblán, ha mégsem, akkor azt az írnok gyakorlatlanságának szokás tulajdonítani, illetve a teljesen kurzívan írt pizskozatról való másolással (l. aquincumi tábla N betűje). A talpas betűk esetén jól képzett írnokot szokás feltételezni, ilyen is előfordul a pannoniai táblák között (l. az emonai betűk egy része). A kurzív írások is viszonylag jól olvashatók. Amennyiben a pannoniai átoktáblákon olvashatatlan rész maradt, azt a tábla sérülésének számlájára kell írunk – egy kivétellel, a savariai latin nyelvű táblával, mely messze a legrendezetlenebb összképű tábla az összes közül, nemcsak a sortartás miatt, hanem a betűformák miatt is. A pannoniai átoktáblák betűtípusai mind ismertek máshonnan, önálló megoldásokkal nem találkozunk, vagyis a lejegyzők mind tapasztalt írástudók voltak. Ezt bizonyítják továbbá az emonain és a sisciai táblákon használt központozások. A fordított írás visszatérő jellegzetessége az átoktábláknak. A pannoniai anyagban csak egyen láthatunk ilyen, ott az egész szöveget érinti. Mindez a Graf által megfogalmazott mágikus inverzió megnyilvánulásának tekinthető⁴⁴⁵, különösen akkor kap jelentőséget, amikor a szöveg is utal erre, összeköthetővé válik az írás a képével. A kérdés, hogy vajon hivatásos írnokokhoz köthetők-e a táblák, akiknél esetleg a magánszemély megjelent a mágus által adott pizskozattal, vagy ugyanezt maga a megrendelő írta le, esetleg a mágus volt ilyen jól képzett, a pannoniai átoktáblák alapján nem válaszolható meg. Blänsdorf a DTM 1 és DTM 4-en látható két-két kézírása alapján azt látja bizonyítottnak, hogy a magánszemélyek saját maguk írták meg a táblát⁴⁴⁶. Ugyanakkor nem szabad elfelejteni azt sem, hogy a mágia egy titkos praktika volt, speciális tudást feltételezett, megkövetelte a varázsló mágikus erejét. Jóval valószínűbb ezek alapján, hogy az átoktáblák többsége a

⁴⁴³ Az átoktáblák paleográfiájával foglalkozik behatóan: BARTOLETTI 1990; KROPP 2008, 243-245; BLÄNSDORF 2012, 41-47. Pannonia tekintetében FEHÉR 2011. és 2013. műve az aquincumi instrumentum-feliratokról megkerülhetetlen.

⁴⁴⁴ A régebbi elnevezés majuszkulakurzív volt (melyet R.S.O. Tomlin javaslatára neveztek át): az elnevezés okát azt szolgáltatta, hogy ebben a betűtípusban a majuszkula és a kurzív betűtípusokat következetesen keverik (BLÄNSDORF 2014, 41)

⁴⁴⁵ GRAF 2009, különösen 163. skk.

⁴⁴⁶ BLÄNSDORF 2009, 42.

mágus műhelyében készült, de nem zárható ki, hogy próbálták utánozni és kilesni a fortélyait⁴⁴⁷. A jól olvasható betűk pedig az átok pontos célzásának a következményei. Akkor lesz meg a kívánt hatás, ha minden egyértelműen, alaposan, félreérthetetlenül van megfogalmazva és közölve – épp ezért szinte alig találkozhatunk rövidítésekkel az átoktáblákon.

A datálásról

Ahogy a bevezetőben is említettem az átoktáblák és vulgáris latin tudományterülete egymást kiegészítik és támogatják. A nyelvi jelenségek szempontjából fontos adatot jelentene a datálás, de azt láttuk, hogy ennek a kezelése nem egységes a korpuszban.

A legszerencsésebb esetben a **lelőkörülmények** datálnak. Ez csak az utóbbi időkben lehetséges, hiszen pontos, modern régészeti feltárás és dokumentáció nélkül nem lehet elkülöníteni a rétegeket. Különösen nagy jelentősége van a stratigráfiai egységek meghatározásának, mivel az átoktáblákat többnyire szándékosan elásták, abszolút értelemben jóval mélyebbre kerültek a velük egy idős tárgyakhoz képest. Az aquincumi, majd a savariai latin nyelvű tábla az első ebből a csoportból. Mindkettő jól dokumentált körülmények között került napvilágra, majd azóta ezeknek az adatoknak a kiértékelése is megtörtént. Így tudtuk meg, hogy az aquincumi táblát egy hamvasztásos sír árkába ásták bele, vagyis későbbi, mint maga a sír. A savariai tábla előkerülésekor még nem voltak tisztázottak az Iseum rétegviszonyai, mára azonban ez nagyjából megtörtént, így nagy biztonsággal lehet megállapítani, hogy az ólomlap felett húzódó réteg zárt, vagyis *ante quem* időpontot határozhatunk meg a 120-as évekkel.

A **paleográfiai kutatások** előrehaladtával egyre pontosabb datálóeszköz az íráskép is. E témában Mallon 1952-es és Bartoletti 1990-es tanulmánya megkerülhetetlen, illetve Aquincumot tekintve Fehér Bence nagydoktori dolgozata.

A legmegbízhatatlanabbnak értékelhetjük azt a keltezést, mely az adott település **virágkorát** tekinti a tábla legvalószínűbb elkészítési idejének (emonai, sisciai). A nagy számok törvénye alapján ugyan joggal feltételezhető olyan népesség érkezése a településre, akik magukkal hozhatták ezt a szokást. Pontosabban fogalmazva, a kuncaftok pénzéből élő mágus ott jelent meg, ahol népes megrendelő-sereg számíthatott. A nyelvi jelenségek

⁴⁴⁷ Gondoljunk Apuleius hősére, aki épp azért változik számárrá, mert a varázslónőt próbálta utánozni.

értékelésekor azonban nagyon fontos elem a datálás, így ha nem lehetséges (például szórványleleteknél), akkor a feltételezhető időszakot nagyon óvatosan kell megadni

2. A szövegek jellegzetességei

A táblák nyelve

A pannoniai kilenc átoktáblából összesen egy született görög nyelven, egy görög és latin nevek listáját tartalmazza görög betűkészleten, hat tábla teljesen latin nyelvű, míg egyen csupán a mágikus hatás fokozása végett (mivel a nem kapcsolódik az átok törzséhez) egy rövid görög nyelvű betoldás is olvasható. A kétnyelvű szövegek kapcsán ADAMS 2004, 40 hangsúlyozza, hogy nem szabad összetéveszteni a nyelvtanulást az adott nyelv írásának megtanulásával. Egy teljesen kétnyelvű ember lehet mindkét nyelven írástudatlan, vagy előfordulhat, hogy csak az egyik írásbeliségét ismeri. Vagyis abból, hogy valaki nem a megfelelő írásrendszert használja, nem következik, hogy nem teljesen kétnyelvű. Mit jelent ez a mi esetünkben? A pannoniai mágikus feliratok nyelvéről nem lehet egyöntetű választ adni. Látható, hogy abban a pillanatban, amint nem „gyári” iparostermékek tekinthető bajelhárító amulettekre, gemmákra van szükség, hanem a mágus megrendelői személyes kéréssel járulnak elé, nem általánosságban fogalmazznak, fontos számukra, hogy a megfelelő embert elérje a megtorlás, máris a provincia hivatalos beszélt nyelvére váltanak. Mindeközben viszont nem feledték, hogy a körülöttük lévő mágikus világ nem latin nyelvű, más mágikus tárgyakon görög és egyéb idegen elemekkel találkozhatnak. Így ha erről tudomásuk volt, és lehetőségük is nyílt, választhatták a hatásosabbnak tartott nyelvet. Ez történt Siscióban, ahol a nevek árulkodnak a vegyes nyelvű közösségről, és ez történt Savariában, mely tartományi központ is volt sokáig.

Az átoktáblák mögött rejlős személyek

Az átoktáblák szereplőit várhatóan teljes néven nevezik meg, ahogy többször is utaltam rá, a pontos célzás érdekében. A pannoniai neveket megvizsgálva azonban az is felmerül, hogy a csak cognomennel megnevezett személyek nem feltétlenül szolgák. Számos példát lehet hozni, például a görög sisciai kapcsán, ahol az ott felsorolt nevek a településen előkerült más feliratokon *tria nominá*ban szerepelnek. Sőt, az utolsó sorból rögtön két név is egy feliraton, ugyanazzala gentiliциummal van jelölve. Az aquincumi

táblánál viszont minden bizonnyal egy szolgaközösség életébe pillanthatunk be, melyet a *coservos* kifejezés igazol.

Az elátkozottakról megállapíthatjuk, hogy valószínűleg minden társadalmi réteget képviselnek, szolgák, szabadok, betelepülők, helyiek, férfiak, nők, gyerek. Vagyis igaz Plinius megállapítása „*defigi quidem diris precationibus nem non metuit* „senki sincs, aki ne félne attól, hogy borzasztó átkokkal megbűvölik” (Plin. *NH* 28, 19).

Az átoktáblák tematikája és formulakincse

A pannoniai átokszövegek teljes egészében követik a hagyományokat. Megtorlást, igazságot akarnak, bírósági ügyben számukra kedvező eljárást, megkötést eszközölnek, ha a cél úgy kívánja.

Ugyanazokkal a nyelvi formulákkal élnek, mint bárhol máshol a birodalom területén. A bevett fordulatok évszázadokon át forgalomban voltak. Az átoktáblák szerkezeti fejlődésének ívét még a pannoniai apró gyűjteményben is meg lehet figyelni (noha lehet, hogy mindez a véletlen műve). A legkorábbra keltezhető emonai tábla csak neveket tartalmaz, az átoktáblák virágzáshoz köthető aquincumi darab pedig önálló nyelvi megoldást, *similia similibus* hasonlatot hoz létre.

A papiruszokból tudjuk, hogy meghatározták az átok felépítését, leírták, mit és mikor kell tenni, írni. A varázskönyvek minden bizonnyal régi előképekre mennek vissza, rétorikailag művelt, tudós mágusokat is feltételezhetünk az összeállítói között. Erre utalnak a stilisztikai alakzatok: feszültségkeltő eszközként nevezhetjük meg az aquincumi tábla hyperbatonját, ugyanitt, az eltérő szerkezetben megfogalmazva ismételt mondatok szintén ilyen hatást érnek el. Ugyanakkor az ismétléssel hatást lehet fokozni, mindenki számára egyértelművé tenni a kommunikáció célját. A szóhalmozás, a rokonértelmű szavak mellérendelt felsorolása a mondanivaló nyomatékosítására, élénkítésre szolgál.

Az átoktáblák nyelvi jellemzői

Gyakran visszatérő motívum az átoktáblák leírásánál a silány latinság. Még a XIX. századi, az ókort a maga csillogásában láttatni akaró tudósok fogalmazták meg, és hiába a számos nyelvészeti kutatás, nehezen lehet ettől a jelzőtől megszabadítani őket. Jól tudjuk, a silány latinság valójában vulgáris latint, valamint kevésbé alapos oktatást takar.

A vulgáris latin nyelvi változásokra utaló legjellemzőbb tévesztések mind megfigyelhetők a táblákon.

A magánhangzórendszer átalakulását mutatják az *e-i* és *u-o* tévesztések, a diftongusok egyszerűsödései. A mássalhangzók között tapasztalhatók, de valójában talán a hangsúlyozás változásaira utalnak a hibásan duplán írt mássalhangzók. Ugyanakkor ennek fordított változatát pusztán egyszerűsítő írásmódként értékelhetjük. A már a késő köztársaságkorban végbement változások itt is megfoghatók, ezek közé sorolhatjuk a szóvégi *-m*, *-s*, *-t* lekopását, gyengülését. A szó belsejében lévő mássalhangzó melletti nazálisok szintén instabilak voltak, csakúgy mint a mássalhangzó utáni félhangzók.

A deklinációs és konjugációs rendszer megingásának is tapasztalhatók jelei. Az előbb leírt számos hangtani jelenség mellett várhatóak a morfológiai hibák is. Így a Pannoniában igen gyakori I. deklinációs singularis genitivus és pluralis nominativus nem standard alakjai több helyen is megjelennek. Az igeragozás egyszerűsödését mutatja például a deponens *loquor* aktív alakjai. A semleges nem megszűnéséhez vezető út jellemző példája a *vas* alakja.

A szókincset érintő jellegzetességek közé tartozik az *aversus* új jelentése az *aquincumi* tábláról. És ha fejtegetésünk helyesnek bizonyul, az *obmutesco* új képzővel, illetve új tövel való ellátása is a lexikai változásokhoz tartozik.

3. A disszertáció eredményei

A pannoniai átoktáblák gyűjteményének elemzése a következő általános eredményeket hozta.

1. Az átoktáblák klasszikus főbb típusaiból ugyan nem képviselteti magát mindegyik a szűkös, de talán egyre bővülő pannoniai anyagban, de a bírósági, szerelmi megkötések és a 'prayer for justice'-ok rangos gyűjteménnyé teszik.

2. Megállapítottam, hogy a pannoniai átoktáblák nyelvezete semmiben sem tér el a római birodalom területén megtalálható latin nyelvű átoktáblák szövegétől, számos párhuzamot lehetett felfedezni. Az előállító ismert formulákból építette meg az adott átkot, így adja magát a feltevés, hogy talán receptkönyvből dolgozott.

3. Mivel szó szerinti egyezést nem hogy a pannoniai táblák között, de még az összes között is csak akkor lehet találni, ha az bizonyíthatóan egy műhelyből került ki, ezért a varázskönyvekből vagy nem volt két egyforma, vagy csak formulák voltak benne felsorolva, melyeket a mágus saját belátása szerint variált.

4. Vulgáris latin nyelvi tévesztéseket és párhuzamos helyeket keresve sikerült tisztáznom számos problémás helyet, nem csak a pannoniai anyagban, hanem más korpuszokban lévőket is.

5. Az átoktáblák nyelve nem tér el jobban az epigráfiai nyelvtől, mint azt a műfaj implikálja.

6. A nyelvi hibái általában megegyeznek a kőfeliratokon tapasztaltakkal, pusztán bővebb szintaktikai és lexikai megfigyelésekre nyílik lehetőség.

7. A mikrofilológia módszerek pedig segítettek abban, hogy egyes szavak helyét pontosabban meghatározzuk a vulgáris nyelvi változások között, ezáltal az átoktábla a jelenség szöveghordozójaként bekerülhet a kézikönyvekbe.

Felhasznált irodalom

- ADAMIK B. 2005: „Fehlerhafte” lateinische Inschriften aus Pannonien. In: Kiss, S. et al. (eds.): *Latin et langues romanes. Études de linguistique offertes à József Herman à son 80ème anniversaire*. Tübingen. 257-266.
- ADAMIK B. 2006: *Nyelvpolitika a Római Birodalomban. Segédkönyvek a nyelvészet tanulmányozásához*, 62. Budapest.
- ADAMIK B. 2009: *A latin nyelv története. Az indoeurópai alapnyelvtől a klasszikus latinig*. Budapest.
- ADAMIK B. 2010: „Hibás” latin feliratok Pannoniából. M. Nagy Iona et al. (eds.). *Xenia. Tanulmányok a nyolcvanéves Tegye Imre tiszteletére*. Debrecen. 25-36.
- ADAMIK B. 2012a: In search of the regional diversification of Latin: Some methodological considerations in employing the inscriptional evidence. In: BIVILLE F.—LHOMMÉ M.-K.—VALLAT D. (szerk.): *Latin vulgaire – latin tardif IX: Actes du IXe colloque international sur le latin vulgaire et tardif, Lyon 6-9 septembre 2009*. Lyon. 123-139.
- ADAMIK B. 2012b: A császárkori feliratok vulgáris latin nyelvi adatainak dialektológiai érvényessége. *Antik Tanulmányok - Studia Antiqua* 56/1. 91-105.
- ADAMIK B. 2014: A számítógépes latin dialektológia műhelyéből: az esetrendszer átalakulásának területi különbségei a feliratos anyag tükrében. In: Tóth O. (szerk.): *Studia moralia*. Debrecen. 9-31.
- ADAMS J.N. 1995: The language of the Vindolanda writing tablets. An interim report. *Journal of Roman Studies* 85. 86-134
- ADAMS J.N. 1992: British Latin: The text, interpretation and language of the Bath curse tablets. *Britannia*, 23. 1-26.
- ADAMS J.N. 2003: Romanitas and the Latin language. *Classical Quarterly*, 53. 184-205.
- ADAMS J.N. 2004: *Bilingualism and the Latin language*. Cambridge.
- ADAMS J.N. 2007: *The regional diversification of Latin*. Cambridge.
- ADAMS J.N. 2013: *Social variation and the Latin language*. Cambridge.
- AJJ: Hoffiller V.—Saria B. 1938: *Antike Inschriften aus Jugoslavien. Heft I. Noricum und Pannonia Superior*. Zagreb, 1970 (reprint).
- ALFAYÉ VILLA S. 2010: Nails for the dead: A polysemic account of an ancientfunerary practice. Gordon R. L.—Marco Simón F. (eds.): *Magical practice in the Latin West*. Leiden—Boston. 427-456.

- BALÁZS P.—CSAPLÁROS A.—SOSZTARITS O. 2013: *Iseum. Isis temploma Szombathelyen.* Sistrum serie B No. 2. Szombathely.
- BARTA A. 2005: Nyelvi és nem nyelvi hibák a pannoniai latin feliratokon (Intercisa). In: SINKOVICS B. (szerk.): *LingDok4. Nyelvész-doktoranduszok dolgozatai.* Szeged. 7-21.
- BARTA A. 2009: The language of Latin curse tablets from Pannonia. A new curse tablet from Aquincum. *Acta Antiqua Academiae Scientiarum Hungaricae* 49, 23-29.
- BARTA A. —LASSÁNYI G. 2009: Sötét fohászok. Gondolatok a római átokszövegekről egy új aquincumi átoktábla kapcsán. *Ókor* 8/3-4, 63-69.
- BARTA A. 2012: Milites magistratusque. A New Curse Tablet from Savaria. *Acta Classica Universitatis Scientiarum Debreceniensis.* 48, 167-173.
- BARTA A. 2013: Átoktáblák. In: SOSZTARITS O.—BALÁZS P.—CSAPLÁROS A. (szerk.): *A savariai Isis szentély I. Isis savariai otthona.* Kiállítási katalógus. Sistrum Serie A. No. 1. Szombathely, 2013. 33-34.
- BARTOLETTI G. 1990: La scrittura romana nelle tabellae defixionum (secc. I a.C.–IV d.C.) Note paleografiche. *Scrittura e civiltà* 14, 7–56.
- BECK N. 2009: *Goddesses in Celtic religion. Cult and mythology: A comparative study of ancient Ireland, Britain and Gaul.* (doktori disszertáció) Université Lumière Lyon 2, École doctorale: lettres, langue, linguistique, arts. (http://theses.univ-lyon2.fr/documents/lyon2/2009/beck_n#p=0&a=title)
- BERGER A. 1953: *Encyclopedic Dictionary of Roman Law.* Transactions of the American Philosophical Society, new series 43/2. Philadelphia, 1991 (reprint).
- BESNIER M. 1920: Récents travaux sur les Defixionum tabellae latines 1904-1914. *Revue Philologique*, 44. 1-30.
- BETZ A. 1966: Die griechischen Inschriften aus Österreich. *Wiener Studien*, 79. 597-613.
- BETZ A. 1971: Die griechischen Inschriften aus Österreich. *Wiener Studien*, 84. 238-244.
- BETZ H.D. 1986: *The Greek magical papyri in translation, including the demotic spells.* Chicago—London.
- BEVILACQUA G.—COLACCICHI O. 2009: Una nuova defixio latina dalla via Ostiense. *Notizie degli Scavi di Antichità, Serie IX, Volume 17–18,* 303–349.
- BILKEI I. 1979: Die griechischen Inschriften des römischen Ungarns. *Alba Regia*, 17. 23-48.
- BILKEI I. 1991: Stand der paläographischen Forschungen im Bereich der Gelegenheitsinschriften. *Specimina Nova Universitatis Quinqueecclesiensis.* 55-68.

- BLÄNSDORF J. 2010: The *defixiones* from the sanctuary of Isis and Mater Magna in Mainz. In: Gordon, R. L.—Marco Simón, F. (eds.): *Magical Practice in the Latin West*. Leiden—Boston. 141-189.
- BLÄNSDORF J.—SCHOLZ M. 2011: Fluchtäfelchen: Verfluchter Prozessgegner. Zwei *defixiones* aus dem „Älteren Praunheimer Gräberfeld“. In: Fasold P. (szerk.): *Die Bestattungsplätze des römischen Militärlagers und Civitas-Hauptortes Nida*. Frankfurt. 66-77.
- BOESELAGER D. v. 1989: Funde und Darstellungen römischer Schreibzeugfutterae zur Deutung einer Beigabe in Kölner Graben. *Kölner Jahrbuch für Vor- und Frühgeschichte*, 22. 221-239.
- BORNEMANN E.—RISCH E. 1999: Görög nyelvtan. (ford. Mayer P.) Budapest.
- BOUNEGRU B.V.—NÉMETH GY. 2013: Cursing the nomen. *Zeitschrift für Papyrologie und Epigraphik*, 184. 238–242.
- BÖMER F. 1963: Untersuchungen über die Religion der Sklaven in Griechenland und Rom, Bd. IV. Wiesbaden.
- BRASHEAR W.M. 1995: The Greek magical papyri. *ANRW II/18*, 5. Berlin—New York. 3380-3684.
- BRUNŠMID J. 1915–1919: Rimsko čaranje na olovnoj pločici iz Kupe kod Siska. *Vjesnik hrvatskoga archeoloskoga drvstva*. 14/1, 176-185.
- BRUNŠMID J. 1898: Arheološke bilješke iz Dalmacije i Panonije. *Vjesnik hrvatskoga archeoloskoga drvstva* 3. 150-205.
- BUCK C.D. 1933: *Comparative Grammar of Greek and Latin*. Chicago.
- BURGER A.SZ. 1966: The late Roman cemetery at Ságvár. *Acta Archaeologica Hungarica*, 18. 99-234.
- CARNOY A.J. 1906: *Le latin d'Espagne d'après les inscriptions*. Bruxelles (= reimpr. Hildesheim 1983.)
- CIGP¹: KOVÁCS P. 1998: *Corpus inscriptionum Graecarum Pannonicarum*. Hungarian Polis Studies, 3. Debrecen.
- CIGP²: KOVÁCS P. 2001: *Corpus inscriptionum Graecarum Pannonicarum (editio maior)*. Hungarian Polis Studies, 8. Debrecen.
- CIGP³: KOVÁCS P. 2007: *Corpus inscriptionum Graecarum Pannonicarum (editio III. aucta)*. Hungarian Polis Studies, 15. Debrecen.
- CLACKSON J. 2011: *A companion to the Latin Language*. London.

- CUNTZ O. 1913: Römische Inschriften aus Emona. *Jahrbuch für Altertumskunde* 7. 193-217.
- CURBERA J.B.—JORDAN D.R. 1996: A curse tablet from Pannonia Superior. *Tyche* 11, 45-50.
- CURBERA J.B.—SIERRA DELAGE M.—VELÁZQUEZ I. 1999: A bilingual curse tablet from Barchín del Hoyo (Cuenca, Spain). *Zeitschrift für Papyrologie und Epigraphik* 125, 279-283.
- DANA D. 2006: The historical names of the Dacians and their memory. New documents and a preliminary outlook. *Studia Universitatis Babeş-Bolyai, Historia* 51/1, 99-125.
- DANA D. 2007: Le nom du roi Décébale: Aperçu historiographique et nouvelles données. *Dacia Felix. Studia Michaeli Bărbulescu oblata*. Cluj-Napoca. 42-47.
- DANA D. 2014: Notices épigraphiques et onomastiques II. *Zeitschrift für Papyrologie und Epigraphik* 190, 149–167.
- DE VAAN M. 2008: *Etymological dictionary of Latin and other Italic languages*. Leiden—Boston.
- dfx = KROPP A.: *Defixiones. Ein aktuelles Corpus lateinischer Fluchtafeln*. Speyer.
- DTAud = Audollent A.: *Defixionum tabellae quotquot innotuerunt tam in Graecis Orientis quam in totius Occidentis partibus praeter Atticas in Corpore Inscriptionum Atticarum editas*. Paris, 1904.
- DTM = Blänsdorf, J.: *Die Defixionum Tabellae des mainzer Isis- und Mater Magna-Heiligtums. Defixionum Tabellae Mogontiacenses (DTM)*. Mainzer Archäologische Schriften, Band 9. Mainz, 2012.
- EDCS = Epigraphik-Datenbank Claus-Slaby. <http://www.manfredclaus.de>
- EDH = Epigraphische Datenbank Heidelberg. <http://edh-www.adw.uni-heidelberg.de/home/>
- EGGER R. 1962: Eine Fluchtafel aus Carnuntum. *Römische Antike und frühes Christentum I*. Klagenfurt, 1962. 81-97. (= *Die römische Limes in Österreich*, 16. 136-156.)
- ERNOUT A.—MEILLET A.—ANDRÉ J. 2001: *Dictionnaire étymologique de la langue latine*. Paris.
- ERNOUT A.—THOMAS F. 1964: *Syntaxe latine*. Paris, 1964.
- FARAONE CH.A.—OBBINK D. 1991 (szerk.): *Magika Hiera: Ancient Greek magic and religion*. Oxford.

- FARAONE CH. 1991a: Binding and burying the forces of evil: The defensive use of 'voodoo dolls' in ancient Greece. *Classical Antiquity* 10, 165-205, 207-220.
- FARAONE CH. 1991b: The agonistic context of early Greek binding spells. In: Faraone Ch.A.—Obbink D. (szerk.): *Magika Hiera: Ancient Greek magic and religion*. Oxford, 1991. 3-32.
- FARAONE CH.—KROPP A. 2010: Inversion, adversion and perversion as strategies in Latin curse-tablets. In: Gordon R. L.—Marco Simón F. (eds.): *Magical practice in the Latin West*. Leiden—Boston. 381-398.
- FEHÉR B. 2006: Mágikus nyelvhasználat Pannoniában. *Studia Caroliensia*, 2006/3-4. 209-214.
- FEHÉR B. 2007: *Pannonia latin nyelvtörténete*. Budapest.
- FEHÉR B. 2011: Aquincum instrumentum domesticum-feliratai. (Akadémiai doktori értekezés) Budapest.
- FEHÉR B. 2013: Paleográfiai adatok az aquincumi kézírásos emlékeken. Kovács P.—Fehér B. (szerk.) *Felirattani újdonságok 2013-ban*. *Studia epigraphica Pannonica* V. Budapest.
- FERNÁNDEZ NIETO F.J. 2010: A Visigothic charm from Asturias. In: Gordon R.L.—Marco Simón F. (szerk.): *Magical Practice in the Latin West*. Leiden—Boston.
- FICHEUX G. 2007: Eros et Psyché. L'être et le désir dans la magie amoureuse antique (doktori disszertáció). Université de Rennes 2. (<https://www.yumpu.com/fr/document/view/16597215/eros-et-psyche/385>)
- FITZ J. 1998: *Religion and cults in Pannonia*. Székesfehérvár.
- FLINT V. (szerk.) 1999: *Witchcraft and magic in Europe*. 2. *Ancient Greece and Rome*. London.
- GAENG P.A. 1968: *An inquiry into local variations in vulgar latin as reflected in the vocalism of christian inscriptions*. Chapel Hill.
- GAENG P.A. 1977: *A study of nominal inflection in Latin inscriptions: a morpho-syntactic analysis*. Chapel Hill.
- GAGER J.G. 1992: *Curse tablets and binding spells from the ancient world*. New York.
- GALDI G. 2004: *Grammatica delle iscrizioni Latine dell'impero (province orientali). Morfosintassi nominale*. Roma.

- GARCÍA RUIZ E. 1967: Estudio lingüístico de las defixiones latinas no incluidas en el corpus de Audolent. *Emerita* 35, 54–89; 219–248.
- GÁSPÁR D. 1990: Eine griechische Fluchtafel aus Savaria. *Tyche* 5, 13-16.
- GÁSPÁR D. 2000–2001: Átoktábla Savariából – Fluchtafel aus Savaria. *Savaria* 25/3, 63-68.
- GORDON R.L.—MARCO SIMÓN F. 2010 (szerk.): *Magical Practice in the Latin West*. Leiden—Boston.
- GRAF F. 2009: *A mágia a görög-római világban* (ford. Torma Péter). Budapest.
- GUBERINA P. 1936–1937: Tabella plumbea Sisciensis. *Nastavni vjesnik*. 45, 4–23.
- HASSAL M.W.C. —TOMLIN R.S.O.1982: Roman Britain in 1981. *Britannia* 13, 396–406, 410.
- HASSAL M.W.C. —TOMLIN R.S.O.1993: Roman Britain in 1993. *Britannia* 25, 293–297.
- HEHL A. 1912: Die Formen der Lateinischen ersten Deklination in den Schriften. Inaugural-Dissertation. Tübingen.
- HERMAN J. 1961: Posit: posuit et questions connexes dans les inscriptions pannoniennes, *ActaAntiquaHung* 9, 321-331.
- HERMAN, J., Latinitas Pannonica. Kísérlet a pannoniai feliratok latinságának jellemzésére. *Filológiai Közlöny* 14. 364-376.
- HERMAN J. 1978: Évolution a>e en latin tardif? Essai sur les liens entre la phonétique historique et la phonologie diachronique. *Acta Antiqua Academiae Scientiarum Hungariae* 26, 37-48.
- HERMAN J. 1985: *Új eredmények, új kérdések a román nyelvek kialakulási folyamatának vizsgálatában* (akadémiai székfoglaló). Budapest.
- HERMAN J. 1986-1987: A latin nyelv a Római Birodalom dunai provinciáiban. A kutatás problémái és távlatai. *Filológiai Közlöny* 32-33. 1-15.
- HERMAN J. 2000: *Vulgar Latin*. Pennsylvania.
- HERMAN J. 2003: *Vulgáris latin*. Budapest.
- HIRSCHFELD 1905: *Die kaiserlichen Verwaltungsbeamten bis auf Diokletian*. Berlin.
- HIRT A.M. 2010: *Imperial Mines and Quarries in the Roman World: Organizational Aspects 27 BC-AD 235*. Oxford.
- HYRTL J. 1880: *Onomatologia anatomica*. Wien.

- HOFMANN J.—SZANTYR A. 1965: *Lateinische Grammatik. Zweiter Band: Syntax und Stilistik*. München
- ILJ: Šašel A.—Šašel J. 1963: Inscriptiones Latinae quae in Iugoslavia inter annos MCMXL et MCMLX repertae et editae sunt. *Situla* 5.
- JEANNERET M. 1918: *La langue des tablettes d'exécration latines*. Paris/Neuchatel.
- JEANNERET M. 1922: La langue des tablettes d'exécration latines (notes complémentaires). *RPh*, 46. 14-25.
- JEVONS F.B. 1908. Defixionum tabellae. Transactions of the third international congress for the history of Religions. Vol. II. Oxford.
- JORDAN D.R. 1976: CIL VIII 19525(B) 2 QPVVVA=Q(uem) P(eperit) Vulva. *Philologus* 120.
- JORDAN D.R. 1985a: The inscribed gold tablet from the Vigna Codini. *American Journal of Archaeology*, 89. 162-167.
- JORDAN D.R. 1985b: Defixiones from a Well Near the Southwest Corner of the Athenian Agora. *Hesperia*. 54/3. 205-255.
- JORDAN D.R. 2000: A Personal Letter Found in the Athenian Agora. *Hesperia: The Journal of the American School of Classical Studies at Athens*. 69/1. 91-103.
- KAJANTO I. 1965 : The Latin cognomina. *Commentationes Humanarum Litterarum*, 36/2. Helsinki.
- KAJANTO I. 1966. Supernomina. A study in Latin epigraphy. *Commentationes Humanarum Litterarum*, 40/1. Helsinki.
- KER J. 2010: „Nundinae”: The culture of the Roman week. *Phoenix* 64/3-4. 360-385.
- KOTANSKY R. 1994: *Greek magical amulets: the inscribed gold, silver, copper and bronze lamellae*. Opladen.
- KOVÁCS P. 2001: Graecism in Pannonian Latin inscriptions. In: Kovács, P.: *Corpus Inscriptionum Graecarum Pannonicarum*. Editio maior. Debrecen. (Hungarian Polis Studies 8).
- KOVÁCS P.—SZABÓ Á. 2005–2006: Újabb latin feliratos átoktábla Pannoniából. Eine neue Fluchtafel mit lateinischer Inschrift aus Pannonia. *Folia Archaeologica*, 52. 49-55.
- KÖVES-ZULAUF TH. 1995: Bevezetés a római vallás és monda történetébe. Budapest.
- KROPP A. 2008: *Magische Sprachverwendung in vulgärlateinischen Fluchtafeln (defixions)*. Tübingen.

- KROPP A. 2004: „defigo Eudemum: necetis eum”: Kommunikationsmuster in den Texten antiker Schadenzauberrituale“. In: Brodersen K.—Kropp A. (szerk.). *Fluchtafeln. Neue Funde und neue Deutungen zum antiken Schadenzauber*. Frankfurt am Main. 81–97.
- KUBINYI M. 1946-1948: A ságvári római sírmező egyik sírjában talált varázstábla. *Archaeológiai Értesítő*, 276-278.
- KURILIĆ A. 1991/1992: Nadgrobnji spomenik obitelji Qveresii iz Varvarije (The Qveresii family tombstone from Varvaria). *Radovi - Razdio povijesnih znanosti* 18. 89-96.
- KÜHNER R. 1869: *Ausführliche Grammatik der griechischen Sprache*. Hannover.
- LAKATOS SZ. 2013: Az oszk átoktáblák. In: NAGY Á. M. (szerk.) 2013: *Az Olympos mellett. Mágikus hagyományok az ókori Mediterraneumban*. Budapest. I. kötet 346-352.
- LASSÁNYI G. 2008: Előzetes jelentés az aquincumi polgárváros keleti (gázgyári) temetőjében 2007-ben végzett feltárásokról. *Aquincumi Füzetek* 14, 64-70.
- LEUMANN M.—HOFMANN J.—SZANTYR A. 1963: *Lateinische Grammatik. Erster Band: Lateinische Laut- und Formenlehre*. (az 5. kiadás reprintje) München.
- LEUMANN M.—HOFMANN J.—SZANTYR A. 1977: *Lateinische Grammatik. Erster Band: Lateinische Laut- und Formenlehre*. (a 6. kiadás reprintje) München.
- LEUMANN M.—HOFMANN J.—SZANTYR A. 1997: *Lateinische Grammatik. Zweiter Band: Syntax und Stilistik*. München.
- LINDERSKI J. 1993: Zum Wandel d/l: medulla/melila. *Glotta*, 71. 203-204.
- LLDB = Computerized Historical Linguistic Database of Latin Inscriptions of the Imperial Age. Császárkori latin feliratok számítógépes nyelvtörténeti adatbázisa. (<http://lldb.elte.hu/>)
- LMPG: MUÑOZ DELGADO, L.—RODRÍGUEZ SOMOLINOS, J: *Léxico de magia y religión en los papiros mágicos griegos*. Diccionario Griego-Español, Anejo V. Madrid, 2001. (LMPG en línea: <http://dge.cchs.csic.es/lmpg/>)
- LÓPEZ BARJA DE QUIROGA P. 1993: Epigrafía latina: Las inscripciones romanas desde los orígenes al siglo III d.C. Santiago.
- MALLON J. 1952: *Paléographie romaine. Scripturae Monumenta et Studia*, 3. Madrid.
- MARCO SIMÓN F.—RODÀ DE LLANZA I. 2008a: Sobre una defixio de Sisak (Croacia) al dios fluvial Savus con mención del Hispano L. Licinius Sura. *MHNH*, 8. 105-132.

- MARCO SIMÓN F.—RODÀ DE LLANZA I. 2008b: A Latin defixio (Sisak, Croatia) to the river god Savus mentioning L. Licinius Sura, Hispanus. *Vjesnik Arheološkog muzeja u Zagrebu* 41, 167–198.
- MARCO SIMÓN F. 2010a: Execrating the Roman power: three defixiones from Emporiae. In: Gordon R.L.—Marco Simón F. (szerk.): *Magical Practice in the Latin West*. Leiden—Boston. 399-423.
- MARCO SIMÓN F. 2010b: Muta Tacita en dos textos mágicos. *Studi e materiali di storia delle religioni*, 76/1. 101-116.
- MARCO SIMÓN F. 2012: Power and evocation of the exotic. Bilingual magical texts in the Latin West. In: Piranomonte M.—Marco Simón F. (szerk.): *Contesti magici – Contextos mágicos*. Róma.
- MEID W. 2005: *Keltische Personennamen in Pannonien*. Budapest.
- MEYER A. 1957: *Die Sprache der alten Illyrer*. Band I. Wien.
- MIHĂESCU H. 1978: *La langue latine dans le sud-est de l'Europe*. București—Paris.
- MÓCSY A. 1956: Die Entwicklung der Sklavenwirtschaft in Pannonien zur Zeit des Prinzipates. *Acta Antiqua Academiae Scientiarum Hungaricae* 4, 221-250.
- MÓCSY A. 1962: Pannonien. *Realencyclopädie der classischen Altertumswissenschaft Supplementband IX*. 516-776.
- MÓCSY A. 1974: *Pannonia and Upper Moesia. A history of the middle Danube provinces of the Roman Empire*. London & Boston.
- MUHS B. 2010: Language contact and personal names in early Ptolemaic Egypt. Evans T.V.—Obbink D.D. (szerk.): *The language of the papyri*. Oxford. 187-197.
- NAGY Á. M. (szerk.) 2013: *Az Olympos mellett. Mágikus hagyományok az ókori Mediterraneumban*. I–II. kötet. Budapest.
- NAGY L. 2002: Kísértetek és kísértethit a koracsászárkori latin nyelvű történetírásban és politikai költészetben (doktori disszertáció, Debreceni Egyetem).
- NEGER M. 2012: *Martials Dichtergedichte. Das Epigramm als Medium der poetischen Selbstreflexion*. Tübingen.
- NÉMETH Gy. 2006: K3 Aquincumban. Egy mágikus amulett feliratának értelmezése. *Ókor* 49-52.
- NÉMETH Gy. 2009: Hulladémon, ne légy engedetlen! *Ókor*, 2009/3-4.

- NÉMETH Gy. 2012a: Sötét varázslatok. Az antik átoktáblák két korszaka. *Vallástudományi Szemle* VIII/3. 71-101.
- NÉMETH Gy. 2012b: Textual sources of ancient magic in Pannonia. In: Piranomonte M.—Marco Simón F. (szerk.): *Contesti magici – Contextos mágicos*. Róma. 225-228.
- NÉMETH Gy. 2013a: *Supplementum Audollentianum*. Hungarian Polis Studies Nr. 20. Budapest—Debrecen—Zaragoza.
- NÉMETH Gy. 2013b: Átoktáblák kontextusai I-II. In: NAGY Á. M. (szerk.) 2013: Az Olympos mellett. Mágikus hagyományok az ókori Mediterraneumban. Budapest. I. kötet 611-621. és 739-752.
- NÉMETH Gy. 2013: Texts in boxes. In: *Supplementum Audollentianum*. Hungarian Polis Studies Nr. 20. Budapest—Debrecen—Zaragoza. 79-83.
- Neue Pauly:
- NIEDERMANN M. 1906: *Wochenschrift für klassische Philologie*, 23.
- NIEDERMANN M. 1908: Remarques sur la langue des tablettes d'exécration latines. In: *Mélanges de linguistique offerts à M. Ferdinand de Saussure*. Paris. 71-78.
- OGDEN D. 1999: Binding spells: Curse tablets and voodoo dolls in the Greek and Roman worlds. In: FLINT V. (szerk.): *Witchcraft and magic in Europe. 2. Ancient Greece and Rome*. London.
- OGDEN D. 2002: *Magic, Witchcraft, and Ghosts in the Greek and Roman Worlds: A Source Book*. Oxford.
- OLD 1968: *Oxford Latin Dictionary*.
- OLMSTED G. 1994: *The gods of the Celts and the Indo-Europeans*. Budapest.
- PAPE W.—BENSELER G.E. 1911: *Wörterbuch der griechischen Eigennamen*. Braunschweig, 1911³.
- PEEK W. 1941: *Inschriften, Ostraka, Fluchtafeln*. Berlin.
- PGM: Preisendanz, K. — Henrichs, A.: *Papyri Graecae Magicae. Die griechischen Zauberpapyri*. Bd. I-II. Stuttgart, 1973-1974.
- PHI: PHI - Searchable Greek Inscriptions. (<http://epigraphy.packhum.org/inscriptions/main>)
- PIRANOMONTE M. 2005: La fontana sacra di Anna Perenna a Piazza Euclide tra religione e magia. *MHNH*, 5. 87-104.

- POCHOSHAJEW I. 2008: Nyssa in Kappadokien. (Csak interneten jelent meg: rosdok.uni-rostock.de/file/rosdok_derivate_000000003697/Nyssa_in_Kappadokien.pdf, 2008.12.24.)
- POSTER C. 2002: The economy of letter-writing in Graeco-Roman antiquity. In: Olbricht T.—Ubelacker W.—Eriksson A.: *Rhetorical Argumentation in Biblical Texts: Papers from the Lund 2000 Conference*. Harrisonburg. 112-124.
- PREISENDANZ K. 1930: Die griechischen und lateinischen Zaubertafeln. *Archiv für Papyrusforschung und verwandte Gebiete* 9, 119-154.
- PREISENDANZ K. 1933: Die griechischen und lateinischen Zaubertafeln. *Archiv für Papyrusforschung und verwandte Gebiete* 11, 153-164.
- PREMERSTEIN A. 1906: Ein Fluchtäfelchen mit Liebeszauber aus Poetovio. *Jahreshefte des Österreichischen Archäologischen Instituts*, 9. 192-198.
- ROSCHER: Roscher W.H.: *Ausführliches Lexikon den griechischen und römischen Mythologie*.
- SALOMIES O. 1987: Die römischen Vornamen. Studien zur römischen Namengebung. *Commentationes Humanarum Litterarum* 82. Helsinki.
- SÁNCHEZ NATALÍAS C. 2011a: The Bologna defixio(nes) revisited. *Zeitschrift für Papyrologie und Epigraphik*, 179. 201–217.
- SÁNCHEZ NATALÍAS C. 2011b: Escribiendo una defixio: Los textos de maldición a través de sus soportes. *Acta Classica Universitatis Scientiae Debreceniensis* 47. 79-93.
- SÁNCHEZ NATALÍAS C. 2012: Fistus difloiscat languat ... Re-reading of defixio Bologna 2. *Zeitschrift für Papyrologie und Epigraphik*, 181. 140–148.
- SARIA B. 1925-1926: Vor- und Frühgeschichtliche Forschung in Südslavien. Bericht der Römisch Germanischen Kommission, 16. 86-118.
- ŠAŠEL-KOS M. 2003: Emona was in Italy, not in Pannonia. In: ŠAŠEL-KOS M.—SCHERRER P.: *The autonomous towns of Noricum and Pannonia*. *Situla* 41. Ljubljana. 11-19.
- SCHERRER P. 2002: Von Regnum Noricum zum römischen Provinz: Grundlagen und Mechanismen der Urbanisierung. In: Sasel Kos M.—Scherrer P: *The Autonomous Towns of Noricum and Pannonia*. Ljubljana, 12-70.
- SEG = *Supplementum Epigraphicum Graecum*
- SOLIN H. 1968: Eine Fluchttafel aus Ostia. *Societas Scientiarum Fennica: Commentationes Humanarum Litterarum* 42/3, 3–31.
- SOLIN H. 1989: *Analecta epigraphica CXXVI - CXXXII*. *Arctos* 23. 195 - 221.

- SOLIN H. 1995: Zur Entstehung und Psychologie von Schreibfehlern in lateinischen Inschriften. *Commentationes Humanarum Litterarum* 104, 93-111.
- SOLIN H. 2004: Parerga zu lateinischen Fluchtafeln. In: BRODERSEN K.—KROPP A. (eds.). *Fluchtafeln. Neue Funde und neue deutungen zum antiken Schadenzauber*. Frankfurt. 111–128.
- STYLOW A.U. 2012: Stumm wie ein Frosch ohne Zunge! Eine neue Fluchtafel aus Celti (Peñaflor, Sevilla). *Zeitschrift für Papyrologie und Epigraphik*, 181, 149-155.
- STYLOW A.U. 2014: Mudo como rana sin lengua! Nueva tabella defixionis de Celti (Peñaflor, Sevilla). In: *FARMM – Fondo Arqueológico Ricardo Marsal Monzón*. Junta de Andalucía, Consejería de Educación, Cultura y Deporte kiadványa, szerk. nélkül. Sevilla. 211-215.
- TATUM W.J. 1999: *The Patrician tribune: Publius Clodius Pulcher*. Chapel Hill—London. (http://books.google.hu/books/about/The_Patrician_Tribune.html?id=YHGYaHLgfgC&redir_esc=y)
- TitAq III: Fehér B.: *Tituli Aquincenses*, Volumen III. Budapest, 2011.
- TOMLIN R.S.O. 1988: The curse tablets. In: CUNLIFFE B. (ed.). *The Temple of Sulis Minerva at Bath, Volume 2. The Finds from the Sacred Spring*. Oxford. 59–269.
- TOMLIN R.S.O. 1997: Roman Britain in 1996. *Britannia* 28, 455–457.
- TOMLIN R.S.O. 2004: *carta picta perscripta*. Anleitung zum Lesen von Fluchtafeln aus dem römischen Britannien. In: Brodersen K.—Kropp A. (szerk.): *Fluchtafeln: Neue Funde und neue Deutungen zum antiken Schadenzauber*. Frankfurt am Main. 11–29.
- URBANOVÁ D. 2014: Latinske proklinaci tabulky na uzemi římskeho imperia. Brno.
- VÄÄNÄNEN V. 1966³: *Le latin vulgaire des inscriptions Pompéiennes*. Berlin.
- VENTURA VILLANUEVA A. 1996: Magia en la Córdoba romana. *Anales de Arqueología cordobesa* 7, 141–162.
- VERSNEL H.S. 2010: Prayers for justice, east and west. GORDON R. L.—MARCO SIMÓN F. (szerk.): *Magical practice in the Latin West*. Leiden—Boston. 275-354.
- VETTER E. 1958: Eine lateinische Fluchtafel mit Anrufung des Wassermannes. *Glotta* 36, 304–308.
- VETTER E. 1960: Eine lateinische Fluchtafel mit Anrufung des Wassermannes. *Glotta* 39, 127–132.
- WACHTER R. 1992: Der Informationsgehalt von Schreibfehlern in griechischen und lateinischen Inschriften. *Würzburger Jahrbücher* 18, 17-31.

- WALDE A.—HOFMANN J.B. 1938: *Lateinisches Etymologisches Wörterbuch, erster Band*. Heidelberg.
- WALDE A.—HOFMANN J.B. 1954: *Lateinisches Etymologisches Wörterbuch, zweiter Band (M–Z)*. 1954³. Heidelberg.
- WEBER E. 1975: Zur lateinischen Epigraphik in Österreich 1902-1975. *Römisches Österreich* 3, 237-293.
- WEINREICH O. 1926: Zaubertexte und Defixionstafel aus Carnuntum. *Archiv für Religionswissenschaft*, 24. 178.
- Woodward A.—Leach P. 1993: *The Uley Shrine. Excavation of a ritual complex on West Hill, Uley, Gloucestershire: 1977-9*. London.
- WÜNSCH R. 1897: *Defixionum tabellae Atticae*. CIG III.3. Berlin.
- WÜNSCH R. 1912: *Antike Fluchtafeln*. Bonn.